

**T.C.**

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI**

**YAKINÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

**LOUIS SABUNCU VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUNDUĞU**

**LAYİHALAR**

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**HAZIRLAYAN**

**Kasım HIZLI**

**20126124**

**DANIŞMAN**

**Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ**

**İstanbul 2014**

**T.C.**

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI**

**YAKINÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

**LOUIS SABUNCU VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUNDUĞU**

**LAYİHALAR**

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**HAZIRLAYAN**

**Kasım HIZLI**

**20126124**

**DANIŞMAN**

**Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ**

**İstanbul 2014**

## ONAY

Kasım HIZLI tarafından hazırlanan **Louis Sabuncu ve Sultan II.Abdülhamid'e Sunduğu Layihalar** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 26 / 06 / 2014

( Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu ) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ (Danışman)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Ömer İŞBİLİR

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Raşit GÜNDOĞDU (Kırklareli Üniv.Öğr.Üy.)



## İÇİNDEKİLER

|                                                                                               |             |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|
| <b>ONAY .....</b>                                                                             | <b>iii</b>  |
| <b>İÇİNDEKİLER .....</b>                                                                      | <b>iv</b>   |
| <b>ÖNSÖZ.....</b>                                                                             | <b>vi</b>   |
| <b>ÖZET.....</b>                                                                              | <b>viii</b> |
| <b>Abstract.....</b>                                                                          | <b>ix</b>   |
| <b>KISALTMALAR .....</b>                                                                      | <b>x</b>    |
| <b>GİRİŞ .....</b>                                                                            | <b>1</b>    |
| <b>BİRİNCİ BÖLÜM.....</b>                                                                     | <b>6</b>    |
| 1.1. Louis Sabuncu’nun Ailesi ve Yetiştği Çevre .....                                         | 6           |
| 1.2. Basın - Yayın Hayatına İlk Adım .....                                                    | 11          |
| 1.3. İngiltere’deki Çalışma Dönemi ve Yayın Faaliyetleri.....                                 | 12          |
| 1.4. Osmanlı Aleyhine Yayınları ve Sultan II. Abdülhamid .....                                | 15          |
| 1.5. İstanbul’a Gelişi ve İmtiyaz Talepleri .....                                             | 20          |
| 1.6. Münif Paşa ile Tanışması, İlmî ve Siyasî Sohbetleri.....                                 | 24          |
| <b>İKİNCİ BÖLÜM.....</b>                                                                      | <b>27</b>   |
| 2.1. Yıldız Sarayı’nda İstihdâmı.....                                                         | 27          |
| 2.2. Mâbeyn-i Hümâyûn Mütercimliği’nde İstihdâmı .....                                        | 29          |
| 2.3. Londra’dan Getirttiği Eşya ve Kitapları .....                                            | 33          |
| 2.4. Tercüme ve Rapor Faaliyetleri .....                                                      | 37          |
| 2.5. Meclis-i Maârif Azalığı .....                                                            | 41          |
| 2.6. Büyükağa’da İhkâmeti .....                                                               | 43          |
| 2.7. Sultan II. Abdülhamid’in Tahttan İndirilmesi ve Sabuncu’nun Ayrılışı.....                | 44          |
| 2.8. Yurtdışındaki Faaliyetleri.....                                                          | 46          |
| 2.9. Şahsiyeti .....                                                                          | 47          |
| <b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM .....</b>                                                                     | <b>52</b>   |
| 3.1. Lâyihâ ve Mütalaaları.....                                                               | 52          |
| 3.2. İngiliz Müslümanları .....                                                               | 52          |
| 3.4. Mısır Meselesi .....                                                                     | 58          |
| 3.5. Memâlik-i Osmaniye’de Vukû Bulan Haydudluğun Men’ine Dâir Avrupa Efkâr-ı Umûmiyesi ..... | 60          |
| 3.6. İcmâl-i Ahvâl-i Mesele-i Mısıriyye.....                                                  | 64          |
| 3.7. Mısır Meselesinin Çözüm Yolları .....                                                    | 68          |
| 3.8. “Yıldız” Gazetesi.....                                                                   | 73          |

|                                                                                                           |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 3.9. Muhtelif Olaylara Dâir .....                                                                         | 79         |
| 3.10. Ulüvv-i Cenâb ve Hüsn-i Tedâbir .....                                                               | 84         |
| 3.11. Ermeni Meselesi .....                                                                               | 86         |
| 3.12. İngiliz Elçisi .....                                                                                | 89         |
| 3.13. Uluslararası Bir Suikast Şebekesi.....                                                              | 94         |
| 3.14. Ermeni Meselesi ve Yabancı Basın .....                                                              | 97         |
| 3.15. Adalar Kaymakâmı.....                                                                               | 102        |
| 3.16. Meydan Okuyan Bir Padişah.....                                                                      | 104        |
| 3.17. Kemâl-i Âfiyetle Uzun Ömür Sürmek .....                                                             | 107        |
| 3.18. İngiltere'nin Dünya Siyâseti'ndeki Gücü .....                                                       | 113        |
| 3.19. Mâliyenin Kontrolü .....                                                                            | 116        |
| 3.20. İngiltere, Rusya, Fransa, Hidiv, Mısır, Suriye, Ermeniler, Hamidiye Alayları<br>Ve Urabî Paşa ..... | 120        |
| 3.21. Bütün Ahâlîyi Huzursuz Eden Meselelere Dâir Çözümler .....                                          | 124        |
| 3.22. Hilâfet-i Nebeviyye'nin Ahâlî-yi Müslime Ve Gayr-ı Müslimece Derece-i<br>Ehemmiyeti .....           | 134        |
| 3.23. Louis Sabuncu'nun Lâyiha ve Mütalaalarına Genel Bir Bakış .....                                     | 138        |
| 3.24. Eserleri ve Yayınları.....                                                                          | 146        |
| <b>SONUÇ.....</b>                                                                                         | <b>162</b> |
| <b>EKLER.....</b>                                                                                         | <b>166</b> |
| <b>KAYNAKLAR .....</b>                                                                                    | <b>171</b> |
| I - ARŞİV KAYNAKLARI.....                                                                                 | 171        |
| A - Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) .....                                                                | 171        |
| B- İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi (İ.Ü.N.E.K.) .....                                     | 172        |
| II- KAYNAK ESER VE HATIRATLAR .....                                                                       | 172        |
| III- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER .....                                                                       | 173        |
| IV- LÜGATLER .....                                                                                        | 174        |
| <b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>                                                                                      | <b>175</b> |

## ÖNSÖZ

Sultan İkinci Abdülhamid (1876-1909), iktidârını sağlamlaştırmaya başladığı yıllardan itibaren aynı zamanda iktidârını yıpratmaya çalışan iç ve dış muhalifleri ile mücadele etmiştir. Bu muhaliflerin hedefi sultanın şahsı, saltanatı, hilâfet müessesesi olarak sıralanabileceği gibi, bir bütün olarak Osmanlı Devleti şeklinde de ifâde edilebilir. Bu mücadele esnâsında sultanın muhaliflerini sindirmek ya da kazanmak için takip ettiği birtakım usuller vardır. Bunlar genel olarak makâm mevki teklifi, nişan - madalya takdimi ya da maaş vermek suretiyle tezahür etmiştir.

İngilizler, özellikle Sultan Abdülhamid'in iktidârı döneminde, Osmanlı hilâfetinin nâmeşru ve uydurma olduğunu dile getirmeye başlamıştır. Bunu yaparken başvurdukları en etkili vâsıta ise basın yayın organları ve İngiliz destekli gazetelerdir. Hilâfet meselesi ile alakalı yaptığı yayınlarla Osmanlı Devleti'ni rahatsız edenlerden birisi, tecrübesi ve fikirleri ile her gittiği yerde kabûl gören Louis Sabuncu'dur. Önceleri Londra'da Osmanlılar'ın lehine tavır sergileyen Sabuncu, sonraları ise Sultan Abdülhamid ve Osmanlı hilâfeti aleyhtârı haline gelmiştir. Uluslararası bağlantıları ve entelektüel şahsiyeti ile devletin başına iş açabilecek şahısları para, makâm, taltif usûlüyle etkisizleştirme ve kazanma yoluna giden Sultan Abdülhamid, Sabuncu'ya Yıldız Sarayı'nda bir memuriyet vererek saray için çalışmasını sağlamıştır.

Tezimizde Louis Sabuncu'nun hayatı ve Osmanlı Devleti aleyhine basın - yayın faaliyetinde bulunduğu İngiltere yılları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bugüne kadar incelenmemiş olan Sultan İkinci Abdülhamid'in hizmetine girdiği İstanbul yılları (1891-1909) üzerinde durulmuş ve bu dönemde kaleme aldığı lâyiha ve mütalaaları incelenmiştir.

Tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ'ye, İngilizce kaynakların taranması ve tercümesi hususunda

yardımcı olan Harun TUNCER'e, belgelere kolayca ulaşmamı sağlayarak araştırmalarımda şevkimi artıran Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Hizmetleri mensuplarına teşekkürlerimi sunarım.

## ÖZET

1876 yılında Osmanlı tahtına oturan Sultan İkinci Abdülhamid, iktidârını güçlendirmeye çalışırken aynı zamanda iktidarını sarsmaya çalışan muhaliflere yönelik birtakım tedbirler almıştır. Söz konusu muhaliflerin hedefi padişahın şahsı, saltanatı ve hilâfet müessesesi olarak sıralanabileceği gibi bir bütün halinde Osmanlı memleketi olarak da ifâde edilebilir. Bu mücadele sırasında sultanın muhaliflerini sindirmek ya da kazanmak için uyguladığı yöntemlerden bazıları makâm mevki teklifi, nişan - madalya itası ya da para vermek şeklindedir. Avrupa devletleri içinde İngiltere, Sultan Abdülhamid iktidârı esnâsında Osmanlı hilâfetinin nâmeşru ve uydurma olduğunu dile getirmeye başlamıştır. Bunu yaparken başvurduğu en etkili vâsıta ise basın yayın organlarıdır. Hilâfet meselesi ile ilgili yaptığı yayınlarla Osmanlı Devleti'ni bir hayli rahatsız eden şahıslardan biri, geniş birikimi ve dünya görüşü ile her gittiği yerde kabûl gören Louis Sabuncu'dur. Louis Sabuncu, Londra'da önceleri Osmanlılar'ın lehine tavır sergilemiş, sonraları ise bir Sultan Abdülhamid ve Osmanlı hilâfeti muhâlifi haline gelmiş, yayınlarını da bu yönde yapmıştır. Uluslararası bağlantıları ve renkli kişiliği ile devletin başına iş açabilecek şahısları para, makâm, taltif usûlüyle kazanma yoluna giden Sultan Abdülhamid, Sabuncu'yu Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn-i Hümâyûn Mütercimi olarak görevlendirerek onu kazanmayı başarmıştır. Tezimizde Louis Sabuncu'nun hayatı, özellikle İstanbul yılları ile Sultan İkinci Abdülhamid'e sunduğu lâyhalar ve mütalaalar incelenmeye çalışılacaktır.

**Anahtar sözcükler:** Louis Sabuncu, lâyiha, Sultan İkinci Abdülhamid, Osmanlı Devleti, Yıldız Sarayı, hilâfet, İngiltere.

## **Abstract**

Ascending to the Ottoman throne in 1876 Sultan Abdulhamid II, following the times he had reinforced his reign, got into a strife with dissenters trying to undermine his rule inside and outside the country. Though their goals may be numbered as the person of the sultan, his rule and the caliphate one by one, they would be summed up as the Empire as a whole. The Sultan had several ways to suppress those contestants such as offering positions, granting medals or cash. On the other hand, the Great Britain started to propagate that the Ottoman Caliphate was null and void. And the most effective way was the press that she had recourse to. Louis Sabundji was the one who with his publications had vexed the Empire the most regarding the Caliphate. Although he had been and acted “for” the Ottomans earlier in England, he later became a severe opponent and stood “against” the Sultan and his Empire. Sultan Hamid, as it was his tactic to gain those types of man through money, position and favours, took Sabundji near and appointed him as his private translator at the Yıldız Palace. In this paper we tried to treat Sabundji’s life, particularly his times in Istanbul, and the reports he delivered to the Sultan.

**Keywords:** Sultan Abdulhamid II, Louis Sabundji, Ottoman Empire, Yıldız Palace, report, caliphate, England.

## KISALTMALAR

|               |   |                            |
|---------------|---|----------------------------|
| <b>a.g.k.</b> | : | Adı Geçen Kitap            |
| <b>a.g.e.</b> | : | Adı Geçen Eser             |
| <b>bkz.</b>   | : | Bakınız                    |
| <b>BOA</b>    | : | Başbakanlık Osmanlı Arşivi |
| <b>çev.</b>   | : | Çeviren                    |
| <b>haz.</b>   | : | Hazırlayan                 |
| <b>nak.</b>   | : | Nakleden                   |

## GİRİŞ

31 Ağustos 1876 tarihinde Osmanlı tahtına oturan Sultan İkinci Abdülhamid, Osmanlı hanedanının tecrübe ve tarihi birikiminin yanısıra, artık yorulan ve birçok yönden aksayan bir imparatorluğun ağır yüklerini de omuzlamış oluyordu.<sup>1</sup> Tahta geçtikten bir yıl sonra girilen 93 Harbi (1877-1878) ve uğranılan ağır hezimet, sultanın ve imparatorluğun hareket sahasını kısıtlamıştı. Dış borçların ve savaş tazminatının ödenmesi için 1881 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, devletin zaten zayıf olan gelirlerinin bir kısmına el koyuyordu.<sup>2</sup> Bu ise geniş imparatorluk topraklarında yapılmak istenen ıslâhatlar ve sayıları artan devlet memurları için gereken paranın daha da azalması manasına geliyordu. Islâhatların yapılamaması devleti dış güçlerin müdahalesine müsait hale getirirken maaşların ödenememesi rüşvetin artmasına, devlet çarkının bozulması veya işlememesine, bu ise otorite boşluğuna sebebiyet veriyordu. Fakat yavaş yavaş otoritesini sağlayan genç sultan, gelirleri kontrol edebilmenin, yeni îrâd kapıları oluşturmanın bir yolunu bulmuştu: Hazîne-i Hassa'yı düzene koyma ve genişletme. Hazîne-i Hassa ile eline devlet gelirlerinin yüzde 6'sı ile 10'u arasında bir güç geçiren sultan, önünü daha iyi görebilmeye başlamıştı artık.<sup>3</sup>

93 Harbi'nden sonra Balkan topraklarından Anadolu'ya göç eden Müslüman muhacirler, Anadolu'da eskiye nazaran yoğun bir Müslüman nüfusun toplanmasını sağlamıştır. Harbin çetin sonuçlarını gören ve artık Balkanlardan ümidini yitiren sultan, yönünü Anadolu ve Arabistan coğrafyasına çevirmiştir. Bu mecbûri yöneliş ve hâkim Müslüman nüfus, Osmanlı sultanının hakanlığı yanında halîfeliğinin de ön plana çıkmasını ve daha kuvvetle hissedilmesini sağlamıştır.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Bayram KODAMAN, II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler, **Osmanlılar**, II, 280.

<sup>2</sup> Engin AKARLI, II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı, **Osmanlılar**, II, 258.

<sup>3</sup> François GEORGEON, **Sultan Abdülhamid**, Çev: Ali BERKTAY, 232.

<sup>4</sup> GEORGEON, A.g.k., 251.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinin ardından Memlûklerden hilâfeti devralan Osmanlı hanedanı, sınırları içinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların padişahı olduğu gibi tüm dünya Müslümanlarının halîfesiydi artık.<sup>5</sup> Hilâfet, dinî ve siyasî manası itibariyle Müslümanlar arasında birliği sağlayıp tek merkeze bağlanmanın işaretidir. Bu ise Müslümanlar için bir avantaj olduğu gibi hâkimiyetinde milyonlarca metrekare Müslüman sömürge toprağı bulunduran devletler ve özellikle İngilizler için bir tehlike unsurudur. Bu unsuru kendileri lehine çevirmek isteyen İngiltere, hilâfet müessesini kendi menfaatlerine göre dizayn etmenin peşine düşecektir elbette. Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiddetlenen Osmanlı hilâfeti düşmanlığı, artık Osmanlı padişahlarının bertaraf etmesi gereken onlarca mühim meseleden biridir.<sup>6</sup>

Sultan Abdülhamid, meşrutî idârenin ilk kritik sonucunu 93 Harbi'ne girerken görmüş ve bu sonuç kendisinde bazı düşünceler uyandırmıştı. Bu fikirlerden ilki, modernizasyonunu düşündüğü imparatorluk için güçlü ve tek başına bir idârenin tesis edilmesi gereği idi.<sup>7</sup> Onun istediği sorunsuz bir iktidâra sahip olabilmektir. Esasında bu fikirde onu destekleyen Küçük Said Paşa'ydı. İktidarını tesis edebilmek içinse iktidâr ortaklarından kurtulması gerekiyordu.<sup>8</sup> İlk ve toplumda karşılık bulan muhalifleri Yeni Osmanlılar'dı. Namık Kemâl, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Sadullah Paşa, Mizancı Murad... Namık Kemâl'le şehzadelikten beri tanışıklığı olan sultan, onu Midilli adasına sürdü. Yıldız Mahkemesi'nde yargılanan Midhat Paşa'nın istikâmeti Taif Zindanları oldu. Ziya Paşa Anadolu'da valilikle görevlendirildi. Mizancı Murad ise tüm Meşrutiyet taraftarlarını hayal kırıklığına uğratacak şekilde

---

<sup>5</sup> İsmail KARA, **Hilafet Risaleleri**, 4.

<sup>6</sup> Azmi Özcan, İngiltere'de Hilafet Tartışmaları 1873 – 1909, **Hilafet Risaleleri**, Haz: İsmail KARA, 64.; Ş. Tufan Buzpınar, II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877 - 1882, **Hilafet Risaleleri**, Haz: İsmail KARA, 40 - 43.

<sup>7</sup> AKARLI, A.g.m., 257.

<sup>8</sup> Ali AKYILDIZ, II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıali'yle (Hükümet) İlişkileri, **Osmanlılar**, II, 287 - 288.

Paris'te ikna edilerek İstanbul'da vazifelendirildi. Müşir Fuat Paşa ise sürgüne yollanmıştı.<sup>9</sup>

1895'ten sonra varlığı hissedilmeye başlanan İttihat ve Terakki oluşumuna kadar sultanı çok fazla rahatsız eden iç muhalefet yoktu. Fakat bir de dış muhalefet sorunu vardı. Özellikle Arap liberallerin başını çektiği bir grup vardı. 1878'de meclisin feshedilmesinden sonra Arap entelektüeller, gazeteci ve mebuslar Londra, Napoli ve Paris'te faaliyet yürütürler. Teşkilatlı değillerdir. Bazıları İngiliz liberalizmi için çalışır, bazıları Osmanlı hilâfetine karşıdır, bazıları ise Sultan Abdülhamid iktidârını yıkma hevesindedir.<sup>10</sup>

Peki, Sultan Abdülhamid özellikle hilâfet için ciddi bir mesele haline gelen dış oluşumu engelleyebilmek için ne yapmıştır? *“Sûratlı ve katlanarak seyreden bütün bu dâhilî ve haricî gelişmelere ve ağır, tehditkâr tenkitlere, hilâfet merkezi olarak İstanbul'un ve sarayın, hususen Sultan II. Abdülhamid'in değişik araçlar ve farklı kişiler istihdam ederek savunma, cevap verme, susturma, yeniden kendi tarafına kazanma teşebbüsleri eklendiğinde hadisenin cesameti ve çok yönlülüğü daha vâzih şekilde tezahür edecektir.”*<sup>11</sup>

Yani Yıldız'ın muhalifleri susturma veya kazanmak için takip ettiği birtakım araçlar ve usûller vardır. Bunlar makâm mevki, nişan - madalya ve paradır. Burada sultanın gizli kasası ise Hazîne-i Hassa'dır. Sultan Abdülhamid'in kanaatine göre para her vicdanı satın alabilir, hiç değilse bazı vicdanları yumuşatır ve herhalde insanlar menfaat sayesinde yola getirilebilir. Padişah bu siyâseti gereği bazı şahıslara her ay kendi kesesinden muntazam maaşlar verir.<sup>12</sup> Bazen ise bu yöntem başarılı olmamıştır.

---

<sup>9</sup> GEORGEON, A.g.k., 216.

<sup>10</sup> GEORGEON, A.g.k., 353.

<sup>11</sup> İsmail KARA, **Hilafet Risaleleri**, C. I, VI.

<sup>12</sup> Tahsin Paşa, **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid**, 55.

Halil Ganem’i bu usûllerle susturmakta başarılı olamayan sultanın susturduğu epey şahıs vardır dış muhalifler arasında. Cemaleddin Afganî ve Hadramutlu Şeyh Fazıl akla ilk gelenlerden. Kimisi imparatorluk başkentinde zorunlu ikâmetle, kimisi nişan ve madalya, makâm mansıpla kimisi ise sultanın Hazîne-i Hassa’dan sağladığı para ile kazanılan muhaliflerdi bunlar. O dönemde Hazîne-i Hassa, “*Sultan için sağlam bağlılıklar temin etmenin bir yoludur.*”<sup>13</sup>

İngiltere’nin Osmanlı hilâfetinin uydurma olduğunu dile getirdiği vâsıta ise basın yayın organlarıdır. Son derece gelişen, posta teşkilatı vâsıtasıyla ulaşamadığı yer kalmayan basın düzeni vâsıtasıyla her türlü propaganda yapılabilmekte ve ülke gündemleri istenen şekilde değiştirilebilmektedir. İngiltere’nin desteğini alarak hilâfet meselesi ile alakalı yayın yapıp Osmanlı Devleti’ni bir hayli rahatsız eden, geniş birikimi ve dünya görüşü ile her gittiği yerde kabûl görenlerden birisi Louis Sabuncu’dur. Londra’da önceleri Osmanlılar’ın lehine tavır sergileyen, sonraları ise Osmanlı hilâfeti düşmanı haline gelmiş, yayınlarını da bu yönde yapmıştır.<sup>14</sup> Uluslararası bağlantılar ve entelektüel kişiliği ile devletin başına iş açabilecek şahısları para, makâm, taltif usûlüyle kazanma yoluna giden Sultan Abdülhamid, Sabuncu’yu da aynı usûlle kazanmayı başarmıştır.

Çalışmada Osmanlı saray ve basın hayatında yer eden, ilk Arapça gazete çıkaranlardan biri olan, Arap milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasında etkili olan, fotoğrafçılık ve sinema teknolojisinde icatlar yapan, yaklaşık sekiz dili rahatça konuşup yazabilen<sup>15</sup>, gazeteler çıkarıp sayısız makâle yazan, 50 kadar kitap yazan ve ömrünün sonunda ihtidâ ederek Müslüman olan Sabuncu’nun hayatı ve hususiyle bugüne kadar üzerinde durulmamış olan İstanbul yılları (1891 - 1909) incelenmeye çalışıldı. Bu arada sultana sunduğu lâyhalar bugünkü harflere çevrilerek faaliyetlerinin somut delilleri ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Layiha ve mütalaaların yeni harflere çevirisinde transkripsiyon kurallarına uymak yerine daha sade bir usul

<sup>13</sup> GEORGEON, A.g.k., 230.

<sup>14</sup> Ş. Tufan Buzpınar, A.g.m., 52.

<sup>15</sup> ALBERİ, *Yıldız Sarayı’nda Bir Papaz*, Haz. Mehmet Kuzu, 211.

benimsendi. Zira metinlerin dili ağır ve ağıdalı değil, günümüz lisanına yakın. Kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki hayatının karanlık noktalarına ışık tutacak ilgili belgelerden istifâde edilmiş, yine aynı arşivdeki lâyiha ve mütalaalar yeni harflere çevrilmiştir. Philip Tarrazî'nin *Târih-i Sahâifu'l-Arab* isimli eserinde bulunan Doktor Louis Sabuncu biyografisi, özellikle İstanbul yıllarına kadar olan hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Tarrazî ayrıca yurtiçi kütüphanelerinde ulaşamadığımız eserleri zikretmiştir. Prof. Dr. Azmi ÖZCAN'ın Osmanlı ve İngiliz arşivlerinden yaptığı ve Türkiye'de Sabuncu hakkındaki ilk ve ilmî araştırma hususiyetini taşıyan makâlesi, meseleye bakışımızda ufukumuzu açmıştır. L. Zolondek'in Sabuncu'nun İngiltere'deki gazetecilik yıllarını analiz ettiği makâlesi de Sabuncu'nun İngiltere'deki faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Prof. Dr. İsmail Kara'nın *Hilâfet Risâleleri* isimli eserinden, yine Prof. Dr. Azmi ÖZCAN ve Tufan. Ş. BUZPINAR'ın hilafetle ilgili makâlelerinden de istifâde ettik. Ayrıca Louis Sabuncu'nun bugün İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'ndeki eserleri ve lâyihaları değerlendirilmeye çalışıldı.

Sabuncu'nun hayatını dair yazılan bölümde, genel olarak günlüklerinden istifade edildi. 1952 yılında ismi tespit edilemeyen bir kişi tarafından tefrika edilip 2007 yılında yayınlanan günlükler, kimi zaman yazarının sübjektif görüşlerini yansıtırsa da, ekseriyetle arşiv belgeleriyle bir paralellik arz etmektedir.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1.1. Louis Sabuncu'nun Ailesi ve Yetiştği Çevre

Asıl adı Yuhanna Louis bin Yakub bin İbrahim bin Mihail bin Yusuf Sabuncu'dur. Meşhur ismi ise John Louis Sabuncu'dur. Süryani bir aileye mensuptur. 1838 yılında o zamanlar Diyarbakır sınırları içerisinde kalan Derik'te doğmuştur. Süryani Katolik Patrikhanesi'nden edinilen bilgiye göre babası Yakub Sabuncu aslen Urfalıdır. 1810'larda Diyarbakır'a giderek orada Mardinli Meryem binti İshak ile evlenmiş ve bu evlilikten Metercak, Louis, Corci ve Mâlikî dünyaya gelmiştir.<sup>16</sup>

Esasen ailenin isim ve şöhreti "Sabuncu" olmayıp "Beri" dir. Baba Yakub Sabuncu bir müddet mühendis sıfâtıyla Osmanlı hizmetinde bulunmuştur. İstihdâmını müteâkip Diyarbakır'da 1839 senesinde bir sabun imalathânesi inşasından ve iştigali dolayısıyla bu mesleğe atfen "Sabuncu" lakabını almıştır.<sup>17</sup> 1848 yılında Yakub Sabuncu'nun ölmesi üzerine aile farklı yerlere dağılmıştır.

Yakub ve Meryem çiftinin ikinci çocuğu Louis Sabuncu, 12 yaşına geldiğinde Kistravan dağındaki El-Şarfa okulu hocalarından ders almak üzere Suriye'ye gitti. Kistravan'da Lügat-i Arabiye, Süryanice ve İtalyanca öğrendi. 1854 yılına gelindiğinde Antakyalı Süryani Patriği Ağatiyos Anton Bahir, küçük Sabuncu'yu Roma'ya göndererek buradaki Propaganda Mektebi'nde<sup>18</sup> eğitim

---

<sup>16</sup> BOA, BEO, 3632/272394; Philip de Tarrâzî, **Tarihu's-Sahâfeti'l-Arabiyye**, II, 71 - 74.; Sabuncuzade Louis ALBERÎ, A.g.k. , 126.; Louis Sabuncu günlüğünün bir bölümünde, Kalkûta'da bulunan kız kardeşi Verde'ye mektup yazıp vefat eden oğlunu taziye ettiğini söylüyor. Verde, muhtemelen ablası Metercak'ın ikinci ismidir. (ALBERÎ, A.g.k., 189.) (Bkz. Ek- 1)

<sup>17</sup> BOA, BEO, 3303/247698;

<sup>18</sup> 'Sacra Congregatio de Propaganda Fide' isimli cemiyet, 1622'de Roma'da kuruldu. Amacı reform karşıtı ve Protestanlık'ın yayılmasına karşı faaliyet göstererek öğrenci yetiştirmekti. Yeni keşfedilen ülkelerde Katolikliği yaymak temel gayesiydi, faaliyetleri 1922'ye kadar devam etti. Kurulduktan bir süre sonra özellikle Doğu Hristiyanlarının (Slav, Rum, Suriye, Mısır) Roma ile münasebetlerini

almasını sağlamıştır.<sup>19</sup> Bu okulda Arab, Türk, Süryani, Yunan, İtalyan, Latin, Fransız ve İngiliz lisanlarını tahsil ettikten sonra belâgat, mantık, hikmet, tarih, kelim, hukûk ve tıp fenlerinin de Roma mekâtib-i aliyyesinde 10 sene zarfında tahsil ederek şehadetname alıp Roma’da ‘Arkadya’ isimli akademi azalığına tayin edilmiştir. 1864 yılında felsefe doktorasını tamamlayarak Roma’dan dönmüştür. Anton Bahir, Sabuncu’ya Süryani Katolik Cemâati ruhanî reisliğini teklif etmiştir. Kendisinde ruhanî yola girmede meyil hissetmeyen Sabuncu, bu vazifeyi ısrârlara dayanamayarak kabûl etmiştir. 1865-1969 seneleri arasında Beyrut Süryani Katolik Cemâati reisliğinde bulunmuştur.

Sabuncu’nun babası Yakup Sabuncu 1848 yılında ölmüştü. Dağılan aile fertleri ve Sabuncu’nun ailesi ne durumda idi? Sabuncu uzun zaman yurtdışında kaldığı için vatandaşlık değiştirmiş miydi? Bunların cevabını Osmanlı Arşivi’ndeki birtakım vesikalarda bulabiliyoruz. Sultan İkinci Abdülhamid tahttan indirildikten sonra Abdülhamid devri bürokratlarının Divan-ı Harb-i Örfî’de muhakemesine başlanmıştı. Sabuncu da bu yargılamalara dâhil olanlar arasında idi. Sabuncu mahkemeden kurtulmak için Büyükağa’daki evinin kapısına İtalyan bandırası çekerek İtalya vatandaşı olduğunu iddia etmişti. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet konuyla ilgili birtakım araştırmalar yaptı. Şûrâ-yı Devlet’in Sabuncu’nun tabiiyetiyle ilgili yaptığı araştırma, onun ailesi ve kendi geçmişiyle ilgili bilgi ve belgelere ulaşmamıza vesîle olmuştur. Bu belgelerin gerek Beyrut Süryani Patrikhanesi kayıtlarına gerekse akrabalarının ifâdelerine dayanması bakımından güvenilir olduğu söylenebilir. Fakat bu tahkikat esnâsında Sabuncu’nun geçmişine dâir yazdığı ve arşiv kayıtlarına geçen bilgilerle<sup>20</sup> Şûrâ-yı Devlet’in Beyrut Valiliği vâsıtasıyla

---

geliştirmek maksadını gütmüş, hatta bu amaçla ilahiyat okulu açmış, çok farklı dillerde ilmihal kitapları basmak için matbaa kurmuşlardır. Özellikle Ermeni ve Suriyeliler üzerinde etkili olmuşlar, Suriye’de bilhassa Lübnan’da başarı kaydetmişlerdir.

<sup>19</sup> Sabuncu kendi ifâdesine göre 12 yaşında 1850 senesinde Roma’ya gittiğini söylemektedir. (BOA, BEO, 3303/247698) Ama verdiği bilgi yine kendisi tarafından günlüklerinde çürütülmektedir. Sonuçta Tarrazî’nin de ifâde ettiği gibi 1854 yılında Roma’ya gittiği ihtimalinin öne çıktığı söylenebilir.; Louis Sabuncu, bundan sonra metnimizde sadece “Sabuncu” olarak zikredilecektir.

<sup>20</sup> BOA, BEO, 3303/247698; Sabuncu’nun tabiiyyeti konusunda gerek İtalya Konsolosluğu nezdinde gerekse Beyrut valiliği nezdinde yapılan araştırmalarda herhangi bir ülkenin vatandaşı olmadığı, Osmanlı tebaiyyetine geçmek için de İstanbul’da bulunduğu 15-16 sene boyunca hiçbir girişimde bulunmadığı, tüm bunlardan sonra kendisinin Osmanlı vatandaşı sayılabileceği ifâde edilmiştir. Kapısına çektiği bandıranın Fransa değil daha çok Karadağ bandırasına benzediği ifâde edilmiş,

Süryani Katolik Patrikhanesi ve yetiştiği çevreden derlenen bilgiler<sup>21</sup> çelişmektedir. Sabuncu'nun tahkikatın menfi neticesinden kurtulmak için kendi ifâdesinde gerçekleri çarpıttığı söylenebilir. Önce Sabuncu'nun 31.01.1908 tarihinde tutanaklara geçen ifâdelerine bakalım:

*“Esasen ailemizin isim ve şöhreti “Sabuncu” olmayıp “Beri” dir. Merhum pederim bir müddet mühendis sıfâtıyla Osmanlı hizmetinde bulunmuştu. İstihdamını müteâkip Diyarbakır’da 1839 senesinde bir sabun fabrikası inşasından dolayı ahâlî bu memleketin âdetine uyarak babamın iştigal etmeye başladığı sanata binâ'en “Sabuncu” şöhretiyle tavsîf etmeye başladılar. Fakat 1848 senesinde pederimin vefat etmesi üzerine ailemiz farklı yerlere dağıldı. Büyük kızkardeşim ile bîrâderim Hindistan’a ve bazıları İngiltere’ye göçüp Kalküta ile Londra’da ikâmeti seçtiler. Bugün bütün evlatlarıyla beraber İngiliz vatandaşdırlar. Bense 12 yaşındayken tahsil için Roma’ya gittim. Orada takrîben 10 sene eğitim gördükten sonra 1863 senesinde Papa hükûmeti tarafından “Roma Şehirlisi” sıfâtıyla bana bir pasaport verildi. Bu pasaport ile seyahate çıkıp Avrupa, Amerika, Japon, Çin, Hindistan, Mısır, Suriye ve diğer ülkeleri dolaştım. Fakat İtalya tarafından papanın sömürgeleri zabt edildiğinden papa hükûmeti tarafından verilen pasaport yerine İtalya hükûmeti pasaportu verilmesine dâir bir emirname ilan edildi. Yeni pasaportumu almak için seyahatimden dönerken o güne kadar elimde bulunan ve her gezdiğim şehirde bulunan İtalya konsolosları tarafından tasdik ve sah çekilmiş olan pasaportu*

---

herhangi bir olay çıkmasına meydan vermeden suhuletle olayın yatıştırılması ve bandıranın indirilmesi bölge kaymakamlığına emredilmiştir. 20 Nisan 1324 (BEO, 3314/248525)

<sup>21</sup> Şura-yı Devlet Mülkiye Dâiresinin son kararı:

Yirmili yaşlarda Roma’ya gidip orada tahsil-i lisan ve ulum eyledikten sonra 1863 senesinde avdet etmiş ve 1865 senesinden 1869 senesine kadar Beyrut’ta Süryani Katolik Cemaati Reisi ruhanisi sıfâtıyla bulunmuştur. Sonra Amerika’ya ve oradan İngiltere’ye gitmiştir. Süryani Katolik Murahhaslığından alınan cevapta Louis Sabuncunun vaftiz defterinde kaydı olmadığı belirtilmiştir. Ama kendisinin amca çocukları olduğu ve pederinin isminin Yakup ve şöhreti evvelce Alberi iken sonra sabunculukla iştigal ettiği için sabuncu lakabı aldığı bildirilmiştir. Sabuncunun doğumu tahminen 1838’dir. 11 Nisan 1910

Diyarbakır valisi

BOA, DH.SN-THR, 5/8

*hükümetin konsolosluğuna teslim ederek yerine İtalya pasaportu aldım. Dersaâdet'e geldiğimden beri usûl olduğu üzere üç senede bir pasaport değiştiririm."*

Şûrâ-yı Devlet'in Beyrut Süryani Patrikhanesin'den Beyrut Valiliği vâsıtasıyla 8 Ağustos 1909 tarihinde edindiği bilgiler ise şöyledir:

Süryani Katolik Patrikhanesi'nden edinilen bilgiye göre babası Yakup Sabuncu aslen Urfalı'dır. Bundan yaklaşık seksen sene evvel Diyarbakır'a giderek orada Mardinli Meryem binti İshak ile evlenmiştir ve bu evlilikten Metercak, Louis ve Corci dünyaya gelmiştir.<sup>22</sup> Bunlardan Metercak Hindistan'a gitmiştir, orada varlıklı bir şekilde hayatını sürdürmektedir. Louis Sabuncu ise 15'li yaşlarda Roma'ya giderek orada dokuz sene sürecek bir eğitim hayatı geçirmiştir. 1863 senesinde Roma'dan dönmüştür. 1865-1969 seneleri arasında Beyrut Süryani Katolik Cemâati reisliğinde bulunmuştur. Sonra Amerika ve İngiltere'ye gitmiştir. Corci'nin ise Patrikhane'deki nüfus defterinde 1845'te Urfâ'da doğduğu kayıtlıdır. Bir müddet Halep'te oturmuş, orada evlenip Beyrut'a geçmiş, birinci karısının ölümü üzerine Cebel-i Lübnanlı Nakle binti Zacid Avn ile evlenmiştir.<sup>23</sup> Fotoğraf tekniğini iyi bilen Louis Sabuncu bu sanatı, 1860'ların sonuna doğru kardeşine öğretmiştir. Corci Sabuncu, 1878 yılında İstanbul'un fotoğraflarını çekmiştir. Aynı zamanda Midhat Paşa'nın resmî fotoğrafçısıdır. İpek üzerine baskı yapma metodunu keşfettiğinden, Sultan Abdülhamid'den bir nişan almıştır. Midhat Paşa Suriye valisi iken bir portresini mendil üzerini nakşetmiş, paşa kendisine 36 mendil daha ısmarlamıştır. Bu olay kardeş Sabuncu'ya "Midhat paşa'nın resmî fotoğrafçısı" ünvanını kazandırmıştır.<sup>24</sup>

Corci Sabuncu, fotoğrafçılık yapmakta iken Louis Sabuncu'nun delâletiyle Beyrut Rûsûmât müfettişliğine ta'yîn edilmiştir. Beyrut Süryani Katolik cemâatine

<sup>22</sup> Sabuncu günlüklerinde Mikail isimli bir kardeşinden daha bahsetmektedir. Zaman zaman onunla İstanbul'da görüşmüştür.

<sup>23</sup> BOA, BEO, 3632/272394

<sup>24</sup> Engin ÖZENDES, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839 - 1923, 171.

mahsus sicil ve bedelât-ı askeriye defterlerinde kayıtlı olduğuna göre 1908 yılında vefat etmiştir. Aynı defterdeki bilgilere göre Corci'nin üç çocuğundan biri 1870 doğumlu Filip'tir. Filip uzun seneler Amerika'da bulunmuş, Amerikalı bir kadınla evlenmiş ve Amerika askeriyesinde istihdam edilmiştir. İkinci çocuğu Ferid'dir. Ferid uzun senelerden beri Hindistan'dadır. Üçüncüsü 1875 doğumlu Feride'dir. Beyrutlu dış tabibi Emin Afak el-Hidad ile evlenmiştir, bundan on ay evvel vefat etmiştir. Sabuncu bir açıklamasında babasının bir müddet Diyarbakır'da sabun fabrikası kurup sabunculuk ile iştigal ettiğinden dolayı kendilerine Sabuncu dendiğini ifâde ettiyse de hem Beyrut Süryani Katolik Camaati kayıtlarında hem de Osmanlı kayıtlarında bunu teyit edecek bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca İtalya vatandaşı olduğu ve İtalyalı bir ana babadan doğduğuna dâir iddialarına da resmî bir dayanak bulunamamıştır. Papalık hükümeti pasaportu varsa da bu onun İtalyan vatandaşı olduğuna delâlet etmez. Netice olarak Louis Sabuncu'ya ait ne İtalya ne Papa ne Osmanlı ne de ruhanî reisliğini yaptığı Beyrut Süryani Katolikliği'nde resmî bir sicil kaydı vardır. Yalnız Beyrut Süryani Katolikliği'nden alınan bilgilere göre Sabuncu İtalyan bir ebeveynden değil, aslen Urfalı bir baba ile Mardinli bir anneden doğmuştur. Doğum yeri Diyarbakır'dır ve kendisi resmî olarak hiçbir vakit Osmanlı vatandaşlığından çıkmamıştır.<sup>25</sup>

Yukarda zikrettiğimiz bilgiler arasında, Süryani Patrikhanesi'nden Şûrâ-yı Devlet'in elde ettiği bigilerin daha güvenilir olduğu söylenebilir. Çünkü Sabuncu haklı çıkmak ve kendini kurtarmak için dezonformasyona başvurmaktadır. Tahkikat neticesinde Sabuncu İtalya vatandaşı olduğunu iddia etse de konsolosluklardan yapılan araştırmada hiçbir ülkenin tabiiyetinde olmadığı anlaşılmıştır.

Özel hayatından hiç bahsetmediği günlüğünde, yine de bazı ipuçları yakalamak imkânı oluyor. Meselâ İstanbul'daki hayatı boyunca evli olup olmadığına dâir tek bir satır bile yok ama padişaha sunduğu bir arizada bekâr olduğunu şu cümlelerle ifâde ediyor: “Kuş gibi serbest bir bekâr olduğum için bütün dünyayı

---

<sup>25</sup> BOA, BEO, 3632/272394

kendi vatanım sayarım...”<sup>26</sup> Fakat bu ifâde o yaşadığı günler için geçerlidir. Çünkü Pol isminde bir oğlu olduğunu ve oğlu için bir memuriyet talebinde bulunduğunu biliyoruz.<sup>27</sup> Sabuncu Büyükağa’da annesi ile birlikte yaşıyor. Annesi 10 Aralık 1899 Pazar günü 85 yaşında Sabuncu’nun Büyükağa’daki evinde ölüyor.<sup>28</sup> Annesini büyük bir merasimle Büyükağa’daki Hristiyan Mezarlığı’na defnediyor.

1910 yılında İstanbul’a gelip iş kurması için yardım ettiği yeğeni Filip Sabuncu, aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı Sabuncu’nun annesinin kabrine zarar veriyor. Bu konuyla alakalı aralarında birtakım tatsızlıklar yaşanıyor.<sup>29</sup>

## 1.2. Basın - Yayın Hayatına İlk Adım

Sabuncu Beyrut’ta Süryanilerin reisliğini yaptığı esnâda Türkçe, Arapça ve Süryanice yayın yapan bir matbaakurarak basın-yayın hayatına adım atmıştır. Ayrıca dünyanın her tarafından ilim talebelerinin gelebileceği büyük konumu olan medrese kurmuştur. Franko Paşa Lübnan’a geldiğinde Sabuncu’yu çocuklarına muallim, ailesine de dinî mürşid olarak tayin etmiştir. Kısa süre musikiyle ilgilenen Sabuncu bu sanatta da mesafe kaydetmiştir. Beyrut’taki Amerikan okulunda Dr. Bells, onu Latince ders vermek üzere görevlendirmiştir. Ayrıca Patrik okulunda Türkçe ve İtalyanca dersleri vermiştir.<sup>30</sup>

1870 yılından itibaren sırasıyla *en-Nahle* ve *en-Necah* adlı dergileri çıkarmıştır. Önceleri ilim ve edebiyat âleminde bulunmuş ise de sonra Süryanilerle Marunîler arasında diyânete dâir cereyân eden meselelere karışıp Marunîler aleyhinde neşriyat yapmıştır. Bu faaliyetleri pek çok ihtilafa sebep olmuş ve iki millet arasındaki soğukluk bir kat daha artmıştır. Bu sebeple Suriye valisi Reşid Paşa

<sup>26</sup> ALBERİ, A.g.k., 277 - 282.

<sup>27</sup> 8 Eylül 1313’te Sabuncu’nun oğlu Pol’ün 1000 kuruş maaşla Hariciye Dâiresi’nde istihdamına dâir irade sadır olmuştur. (BOA, İ.HUS, 56/61)

<sup>28</sup> ALBERİ, A.g.k., 201-202.

<sup>29</sup> ALBERİ, A.g.k., 370 - 372.

<sup>30</sup> BOA, DH. SN-THR, 5/8; Tarrâzî, A.g.k. , II, 71.; Azmi ÖZCAN, “Yerini Bulamayan Bir Gazeteci John Louis Sabuncu ve İstanbul Yılları (1890-1899)”, *İstanbul Araştırmaları*, V., 117.

tarafından gazetesi tatil edilmiş ve kendisi Beyrut'tan uzaklaştırılmıştır. Gazetenin mesul müdürlüğünü Yusuf Şalfon'a devreden Sabuncu, 18 Ağustos 1871'de dünya seyahatine çıkmıştır. İki yıl yedi ay süren seyahatinde Amerika'ya da uğramıştır. Din adamlığından çıkarak Suriye'de Amerika Cumhuriyeti menfaatine Amerika ve yabancı Hristiyan devletlerin fikirlerini Suriyeli gençlere aşılama için okullar açmak için 14 bin liralık bir ödenek almıştır. Yaklaşık üç yıl süren Amerika seyahatinden Suriye'ye dönmüş ve bir süre *en-Nahletü'l-Fetiyye* adlı dergiyle basın hayatına yeniden girmiştir. Amerikalılardan okul açmak için aldığı parayı, kendi ifâdesine göre arasının açık olduğu Marûnîler'in çaldığını iddiaetmiş, sermayeyi yatırıma dönüştürmeden İngiltere'ye gitmiştir. Liverpool'da *Musa el-Hallâk* isimli bir risâle yayınlamış, risâlede muhaliflerinin iddialarına cevap vermiştir. Bu arada yerleşeceği yer konusunda kararsız kalan Sabuncu Londra'da karar kılmış ve *en-Nahle* gazetesini düzensiz de olsa çıkarmaya başlamıştır.<sup>31</sup>

### 1.3. İngiltere'deki Çalışma Dönemi ve Yayın Faaliyetleri

19 Ekim 1876'da Manchester'da bir Hristiyan Arap olan Rızkullah Hassun<sup>32</sup> ile birlikte yazar ve mütercim olarak *Mir'âtü'l-Ahvâl* isimli bir gazete yayınlamaya başlamıştır. İngiliz malî desteğiyle Arapça olarak yayın yapan gazete, ilke olarak Türk hilâfeti yerine Arap hilâfetine getirilmesi tezini savunmuştur. Aday ise Mekke Şerîfi'dir. Gazete bir süre sonra Osmanlı ülkesinde rahatsızlık uyandırmış ve Osmanlı sınırları içine girişi yasaklanmıştır.<sup>33</sup>

2 Nisan 1877'den itibaren kendi gazetesi *en-Nahle*'yi yeniden yayınlamaya başlayan Sabuncu, ilk dönem Arapça siyâsi gazetecilikte önemli bir yeri olan *en-Nahle*'de bu defa aşırılıklardan kaçınmıştır. Osmanlı hilâfeti aleyhindeki yayınını bir müddet durdurmuştur. Aksine Osmanlılar'ın hilâfet iddialarının meşruluğu

<sup>31</sup> BOA, Y.PRK. ASK, 70/105

<sup>32</sup> Rızkullah Hassun 1825 Halep doğumludur. 1860'dan sonra Arap edebiyatı çalışmalarıyla tanınmıştır. 1877'de ölmüştür.

<sup>33</sup> Orhan KOLOĞLU, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamid*, 191.

konusunda yoğun tartışmaların yaşandığı bu devirde hilâfetin önemi üzerinde durmuş ve Osmanlılar'a birlik çağrısı yapmıştır.<sup>34</sup>

Esasında Sabuncu İngiliz politikası yanlısıydı. Fakat İngilizlerin Afganistan'ı işgal etmeleri görüşlerini değiştirmişti. İngilizlere cephe aldı. Onları İslâm'ın sahte koruyucuları olmakla itham etti. Zira İngilizlerin Afganistan'da Müslümanlara karşı kendi ordusunda Hint Müslümanlarını savaştıracak kardeşi kardeşe kırdırıldığını idda ediyordu. Sabuncu ayrıca Zulu savaşıyla İngilizlerin dünyada tiranlığın şampiyonu olduğunu ifâde etmiştir. Bu arada İngiliz milletini takdir ediyor, hükümeti tenkit ettiğini altını çiziyordu.<sup>35</sup>

Bu esnâda sekiz sene devam edecek olan Zengibar hükümetinin Londra maslahatgüzârlığında bulundu. Bu görevini aynı zamanda Zengibar Sultanı Berguş'a siyâsi danışmanlık şeklinde ifa ediyordu.<sup>36</sup> Berguşla posta vâsıtasıyla haberleşiyorlar, Berguş ona hediyeler yanında belli miktar maaş veriyordu. Berguş'tan Kevkeb-i Dürrî nişanı aldı. 1879 yılında Kraliçe Victoria'nın huzuruna çıktı. Akabinde Papa ve Nasırüddin Şah ile görüştü. Nasırüddin Şah'tan Şîr-i Hurşid nişanı aldı.

Sabuncu'nun bir diğer çalışma sahası ise özel hocalık idi. Bazı soylu İngiliz ailelerinin çocuklarına dil dersleri veriyor, bununla hem geçimini sağlıyor hem de çevresini genişletiyordu. Bu arada Asya Cemiyet-i İlmiyesi'ne aza tayin olundu.<sup>37</sup>

19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere ve Mısır'da hararetlenen Osmanlı hilâfetinin meşruiyeti tartışması, İngiliz ve Arap basınında geniş yer buluyordu. Bu tartışmalarda sıkça göze çarpanlardan biri de Sabuncu idi. Sabuncu Osmanlı hilâfetinin nâmeşru olduğu ve hilâfetin Kureyş soyundan birine geçmesi konusundaki

<sup>34</sup> ÖZCAN, A.g.m., 118.

<sup>35</sup> L. ZOLONDEK, Sabunji in England 1876-91: His Role in Arabic Journalism, 104.

<sup>36</sup> Berguş, aynı zamanda Sabuncu'nun yaptığı yayınlardaki finansörü idi. Her ne kadar Wilfrid Scaven BLUNT, asıl finansörün eski hidiv İsmail olduğunu söylese de Berguş'un desteği görmezden gelinemez. (Wilfrid Scaven BLUNT, **Secret History of the English Occupation of Egypt**, 87., nak. ZOLONDEK, Sabunji in England)

<sup>37</sup> BOA, Y.PRK. TKM, 26/11 ( Bkz. Ek- 2)

düşüncelerinde yalnız değildi. Wilfrid Scaven Bluntla<sup>38</sup> bu konuda hem fikir hem de işbirliği içerisindeydiler. Sabuncu, Blunt'ın *Fortnightly Review* ve *Spectator* dergilerinde yayınladığı makâlelerini tercüme edip Mısır'da yayınlıyordu.<sup>39</sup>

Sabuncu *en-Nahle*'nin ilk sayılarında Osmanlı taraftarı bir tavır sergiledi. Ancak gazete kısa süre sonra Osmalı aleyhine döndü. Yaklaşık iki buçuk yıl çıkarabildiği *en-Nahle*, yayın hayatına veda ederken bütün Osmanlı vatandaşlarını devlete karşı isyana davet eden yazılar, haliyle Osmanlı'yı rahatsız ediyordu. Esasında bu görüşler yeni bir gazetenin ve yayın çizgisinin ayak sesleriydi: *el-Hilafe*'nin. Sabuncu'nun tavrı 1881'de çıkardığı *el-Hilafe* gazetesinde kesin şekilde belirdi. Sabuncu bu gazetede hem Sultan Abdülhamid'in halîfeliği hem de Osmanlı hilâfet müessesesi hakkında itham edici yazılar yazmaya başladı.<sup>40</sup>

*“Sabuncu çok geçmeden bazı varlıklı İngilizler'den sağladığını söylediği 10.000 sterlin ile 10 Ocak 1881'de daha radikal yeni bir gazete olan el-Hilafe'yi neşretmeye başladı. Daha ilk sayılarından itibaren Osmanlı Devleti'ne çok sert eleştiriler yönelten Sabuncu, Araplar'ı Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmaya çağırıyor, padişah ve Osmanlı devlet adamlarıyla ilgili acı gerçekleri ortaya çıkardığını söylüyordu. Yeni gazete hilâfet konusunda da nâşirinin tavır değişikliğini yansıtmaktaydı. Yine ilk sayıda İslâm'da hilâfetin bir tarihçesi verilerek mahiyeti değerlendirilmiş, buradan hareketle Osmanlı sultanlarının halife ünvanlarının uydurma (hurafe) olduğu savunulmuştu. Bütün bu katı ifâdelerin yanı sıra “üstelik masrafları Arap milletini seven bir İngiliz tarafından karşılanan bu gazete Arapça'dan başka Türkçe, Farsça ve Hindistanî dillere de çevrilerek kapalı olarak mektup şeklinde Yemen, Irak, Hicaz, Hindistan, Afrika, Mısır ve Suriye'ye gönderilecektir” şeklinde takdîm yazısının muhtemel sonuçları itibariyle*

<sup>38</sup> İngiltere'nin sömürge siyasetine karşı görüşleriyle tanınan W. S. Blunt (1848-1922) uzun süre diplomat olarak çalıştıktan sonra görevden ayrılmış ve özellikle Araplar ile yakın ilişkiler geliştirerek Araplar'ın bağımsızlığını savunmuştur. Aynı zamanda Osmanlı hilafetine de karşı olan Blunt, Arap dünyasının geri kalmasından Osmanlılar'ı sorumlu tutmuştur. Hayatı ve eserleri için bk. E Longford, A. Pilgrimage of Passion, **The Life of Wilfrid Scaven Blunt**, London, 1982.

<sup>39</sup> Azmi ÖZCAN, İngiltere'de Hilafet Tartışmaları (1873-1909), **Hilafet Risaleleri**, Haz: İsmail KARA, 75.

<sup>40</sup> Ş. Tufan BUZPINAR, A.g.m., 52.

*Osmanlıların dikkatini çekmekte gecikmedi. Nitekim Bâbîâlî önce el-Hilafe'nin Osmanlı topraklarına girişini yasakladığı gibi İngiliz Dışişleri'ne müracaatla gazetenin İngiliz posta teşkilatıyla dağıtılmasının engellenmesini istedi. Aynı şekilde İran ile irtibat kurularak İran'a girişi yasaklattırıldı.*"<sup>41</sup>

#### 1.4. Osmanlı Aleyhine Yayınları ve Sultan II. Abdülhamid

Sultan Abdülhamid, yabancı basında şahsı ve hükümeti hakkında yazılanları ve bunları yazanları bilmek isterdi. Elçiliklerin bir görevi de yabancı basında Osmanlı hakkında çıkan haber ve makaleleri kesip göndermektir. Bunların aynen veya özetle tercümeleri yapılarak padişaha sunulur, padişah da bazılarını ehemmiyet vererek geniş araştırma yapılmasını isterdi. Yabancı basındaki yayınların ekseriyeti, sultanı endişelendirip para koparmaya çalışan ve esasında yayınlandıkları yerlerde ehemmiyeti ve okuru olmayan gazetelerdi. Fakat buna rağmen yabancı basında kamuoyu oluşturma ihtimaline karşın bunlara karşı önlem alınmaya çalışılırdı.<sup>42</sup>

Sultan Abdülhamid, yabancı basın meslesinin çözümü üzerinde uzun zamandır düşünmekteydi. Konuyla alakalı Sadrazam Küçük Said Paşa ve Paris sefiri Salih Münir Beybirtakım raporlar sunmuştu. Bu raporlarda dikkat çeken husus, içeride çıkan haberlerin tam bir sansüre tabi tutulması ile gazetecileri tesîr altına alabilmek için dış temsilciliklerin hem kadro hem de para açısından güçlendirilmesi yoluna gidilmesiydi.<sup>43</sup> Nitekim kısa zamanda dış temsilciliklerin kadro ve malî açıdan güçlendirildiği ve sefirlere geniş yetkiler verildiği söylenebilir.

Sultan Abdülhamid Sabuncu'yu etkisiz hâle getirebilmek için sadece bunlarla yetinmedi. Londra sefiri vâsıtasıyla İngiliz mahkemelerine dava açmak sûretiyle gazetenin yayınına son vermeye çalışıldı. Fakat mahkemeler aracılığıyla basına baskı yapmak mümkün gözüküyordu. Tüm bunlara rağmen gazetenin adı

<sup>41</sup> ÖZCAN, Yerini Bulamayan Gazeteci ..., 119.

<sup>42</sup> Salih Münir ÇORLU, *Geçmiş Zamanlar*, 635.

<sup>43</sup> Orhan KOLOĞLU, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamid*, 74 - 75.

değiştirildi sadece. *el-İttihad el-Arabi*'ye çevrilen *el-Hilafe* gazetesi, aynı içerikle çıkmaya devam etti. Hem de İngiliz elçilikleri ve konsoloslukları tarafından resmen dağıtılarak.

Resmî yollarla bir sonuç alınamaması üzerine gayr-ı resmî yollarla iş halledilmeye çalışıldı. Sabuncu'ya üslubunu değiştirmesi karşılığında para teklif edildi. Esasında bu uygulama ilk olarak o yıllarda hayata geçirilmiş değildi. Önceden beri vardı ama Sabuncu üzerinde etkili olacak mıydı? Bu konuda görevlendirilen Londra Sefîri Musurus Paşa, Sabuncu'ya 50 sterlin teklif etti. Sabuncu bu teklife çok içerlemiş ve bu iş için en az 5000 sterlin istemişti. Musurus Paşa meblağı çok bularak başka bir çare aradı. Londra sefîri, Sabuncu hakkındaki görüşlerini ve onu etkisiz hale getirebilmek için bulduğu yeni yolu Sultan Abdülhamid'e şu şekilde ifâde etmektedir:

*“En-Nahle gibi bir fesatçı gazetesinin yalan neşriyatını Abdurresul Efendi gibi İslâm ve Osmanlı sadakati ile muttasıf bir adamın gazetesiyle cerh ve tekzip etmenin münasip olacağı açıktır. Vakit kaybetmeden yalnız bu aya mahsus olmak üzere 20 Osmanlı altını Abdürresul Efendi'ye verilerek ilerde de her ay 20 altın verileceği teminatıyla şimdilik 15 günde bir neşretmek üzere Gayret gazetesinin Arapça ve Farsça olarak hemen basmaya başlaması kendisine bildirildi. Beyân etmeye gerek yok ki bu gazetenin devamı ve bekâsı hakikaten Osmanlı sınırları içinde abone tedarikine bağlıdır. Bu ise sizin himmetlerinize olacaktır. Lütfen bu gazeteye sahip çıkınız. Yakınlarda Gayret gazetesinden birçok nüsha size sunulacaktır.(18 Ocak 1881)”<sup>44</sup>* Görüldüğü üzere Londra sefîri, bir türlü kontrol edilemeyen Sabuncu'yu başka bir gazete çıkararak gözden düşürmenin ve etkisini yok etmenin peşindedir.

Londra sefîrinin Sabuncu'yu etkisiz kılmak için başvurduğu diğer bir yol ise bir İngiliz aydınından istifâde etmektir:

---

<sup>44</sup> BOA, Y.PRK. EŞA, 2/54

*“İngiltere’nin meşhur ulemâsından ve gerçekten padişahımıza bağlılığı olan, hayır düşündüğü defalarca ve bhusus Osmanlı saltanatı ve hilâfetinin sıhhatini isbât ve müdâfaa etmek maksadıyla bundan üç sene evvel gazetelerde neşretmiş olduğu yazılarıyla göstermiş olan Mister Bace, bu defa en-Nahle gazetesi sahibi Sabuncu’nun ve İstikbal gazetesinin yalan iddia ve yayınlarını red ve derc etmek için tertip ettiği bir risâleyi bana gönderdi. Bu risâlenin tercüme edilerek kendi adına el-Cevaib gazetesiyle neşr ve ilanını iltimas eyledik. Mister Bace haysiyet ve nüfûz sahibidir. Herkesin güvenini kazanmış bir zat olduğundan risâlenin umûma yayılması faydadan hali değildir. Bu sebeple risâlenin hemen neşrine başlanması hususunda.(8 Şubat 1881)<sup>45</sup>”*

Londra sefirinin özellikle Abdürresul Efendi vâsıtasıyla yaptırdığı yayınlar semere vermiş ve *el-Gayret* karşısında fazla tutunamayan *el-Hilafe* aynı yıl içinde kapanmıştır.

Basın yayın dünyasında dalgalı bir hayat yaşayan Sabuncu, sadece kalemiyle çalışan bir adam değildi. Bu sıralarda seyahatler gerçekleştirerek Ortadoğu’nun İngiliz eksenli dizaynında rol alacaktı. Bu işi yaparken en yakın çalışma arkadaşı ise, yukarda da hahsi geçtiği gibi Arap topraklarındaki Osmanlı idâresine şiddetle karşı çıkan ve Arap halîfeliğinin yeniden ihdâsı fikrinin İngiltere’deki öncülerinden Wilfrid Scaven Blunt’dır. Peki Sabuncu’nun önemli mevkiler işgal eden bu İngilizle münâsebeti nasıl başlamıştı? Sabuncu 1880’den itibaren Blunt ailesine Arapça dersler vermiş ve aralarında maddi ve manevi bir bağ kurulmuştu. Sabuncu aynı zamanda Blunt’ın görüşlerini yansıttığı *Fortnightly Review*’de yayınladığı makâlelerini Arapça’ya tercüme etmiştir. Bu yakınlaşmanın bir diğer göstergesi şurada götölmektedir: Sabuncu, yıllar sonra Sultan İkinci Abdülhamid’in Mâbeyn Mütercimi olduğu esnâda İngiltere’den getirttiği sandık içerisinde bazı eserler çıkmıştır. Bu eserler arasındaki İngilizce eserlerden birisi Blunt’a aittir. Blunt’ın *İslâm’ın İstikbali* isimli basılmış eserinde, hilâfet merkezinin Mekke-i Mükerrreme’ye

---

<sup>45</sup> BOA, Y.PRK. EŞA, 2/54

nakli ile İngiltere devleti himâyesinde bir Arap hilâfeti teşkili fikrini savunmaktadır.<sup>46</sup>

İkilinin yakın ilişkileri ve Ortadoğu’da gerçekleştirdikleri aksiyonların hiç de küçümsenecek cinsten olmadığı söylenebilir. Blunt’un makâleleri ile el-Hilafe’nin sahifelerindeki fikirler arasındaki benzerlik Blunt ve Sabuncu’nun birbirlerinden etkilendiklerini açıkça göstermektedir. Bu ikilinin beraberlikleri daha sonra da devam etti ve Sabuncu Blunt’ın maaşlı tercümanı olarak Ortadoğu’ya birlikte bir seyahate çıktılar. Bu arada Sabuncu, Blunt’tan İngiltere devletinin hizmetine kabûl edilmesine ve İngiliz pasaportu verilmesine aracılık etmesini istemeyi de ihmal etmedi. Sabuncu ve Blunt, Mısır’da bulundukları sırada burada yaşanan subaylar hareketi ve bunun lideri Urabî Paşa ile yakın irtibat kurdular. Mısır’ın, Araplar’ın ve Osmanlı devletinin geleceği hakkında uzun uzun müzâkerelerde bulundular. Blunt, Sabuncu’nun hizmetinden o kadar memnûn kaldı ki Haziran 1882’de onu tekrar bu defa yalnız olarak Kahire’ye gönderdi. Mısır’ın İngilizlerce işgaline giden ve Urabî Paşa hareketinin sindirilmesiyle sonuçlanan hareketli günlerde Sabuncu, Urabî Paşa ile Blunt arasındaki irtibatı sağlıyor ve gelişmeleri Blunt’a aktarıyordu. Sabuncu 1882 yazında Londra’ya döndü. Blunt’ın o sıralar yazmakta olduğu bir makâlede, kendisinin onun adına Mısır’da faaliyette bulunduğundan bahsedeceğini öğrenmesi üzerine bundan rahatsız oldu ve böyle bir şeyin dostları nezdinde irtibatını sarsacağı endişesiyle isminin geçmesini istemedi. Sabuncu Mısır’a seyahatinden az önce Blunt’tan el-Hilafe’den sonra çıkardığı aynı mahiyetteki el-İttihadu’l-Arabî gazetesi için de maddi destek istemişti. Fakat bir müddet sonra, Araplar’ın ittihadından ümidini keserek üç sayı sonra gazeteyi kapattı ve Mısır’a gitti. Sabuncu ile Blunt tekrar Urabî Paşa’nın sürgünde tutulduğu Seylan adasına seyahate çıktılar. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı artık Sabuncu’dan şüphelenmeye başlamış ve Blunt’ı bu konuda uyarmıştı. Seylan’da Urabî Paşa ile müzâkerelerde bulunan ikili Urabî Paşa’nın tekrar Mısır’a dönüşünü sağlamaya yönelik düşüncelerinin imkânsızlığını görerek Londra’ya döndüler. 1883 sonunda artık ikilinin beraberliği sona ermişti.

---

<sup>46</sup> BOA, Y.PRK.BŞK, 17/93

Sabuncu bu tarihlerde ilk göz ağrısı en-Nahle'yi tekrar çıkarmaya başladı; Nisan 1884'ten itibaren de yayın hayatını düzene sokan en-Nahle'nin aynı zamanda muhtevası değişmiş ve Osmanlı muhalefetine yönelik Arap ayrılıkçılığından dolayı İngiltere'nin Ortadoğu politikası eleştirilmeye başlanmıştı.<sup>47</sup> Öyle anlaşıyor ki, Sabuncu bu tarihlerde bir tercih yapmak durumunda kaldı. Blunt'la iş ilişkisi umduğu neticeleri sağlayamamıştı, ne İngiltere pasaportu alabilmiş ne de devletin hizmetine kabûl edilmişti. Üstelik Araplar arasındaki bir uyanıştan da ümidini kesmiş bulunmaktaydı. Günlerini konferanslar vererek geçiriyordu. 1880'lerin sonlarına doğru Londra'daki Imperial Institute'de şark dilleri hocası oldu.<sup>48</sup>

1883'te Sabuncu Blunt'a sekreterlik yaparken Londra'da gerçekleşecek siyâsi toplantılarda Mısır'ı temsil edecek bir siyâsi partinin bulunmasını da teklif ett. Bu tavrı İngiliz politikalarına güvenmemesinden kaynaklanmaktaydı, şeklinde düşünülebilir. Sabuncu zaman zaman İngilizleri tenkit etse de Mısırlılar'ı eleştirmekten de geri kalmıyordu. Mısırlılar'ı birlik sağlayamadıkları ve tembel oldukları konusunda tenkit ettiği de oluyordu.<sup>49</sup>

Sabuncu, Blunt ve Urabî arasındaki yakın ilişkide bir üçüncü şahıs daha vardı: James Sanua<sup>50</sup>. Fransa'da *Ebu Naddara* dergisini Fransızca ve Arapça olarak çıkaran Sanua, Sabuncu'nun Mısır ve Ortadoğu hakkında yayınladığı makâlelere sütunlarında yer veriyordu. Ayrıca Urabî ile mektuplaşıyordu. Bu mektuplarda Sabuncu ile Urabî'nin arasının pek de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bir mektubunda

---

<sup>47</sup> Bu meyanda Sabuncu'nun *İncil*'den aldığı ve *en-Nahle*'de kullandığı motto dikkate değerdir: "Mısır, helakı kuzeyden gelecek semiz bir düvedir." (ZOLONDEK, A.g.m., 107.)

<sup>48</sup> İ.Ü.N.E.K.T.Y. 9877; ÖZCAN, A.g.m., 316-317.

<sup>49</sup> ZOLONDEK, A.g.m., 107.

<sup>50</sup> James Sanua, İtalyan bir baba ile Mısır Yahudisi bir annenin çocuğu olarak Mısır'da doğmuştur. Babası Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Küçük James, çocukluğunda Kavalalı'nın huzurunda şiir okumuş ve adeta onu büyülemiştir. Kavalalı daha sonra onu eğitim alması için İtalya'ya göndermiştir. 1855'te Mısır'a dönen Sanua burada, Sabuncu misali, prenslerin çocuklarına eğitim vermiştir. Daha sonra 1877'de Mısır'da gazete çıkarmıştır. Gazetesi liberal ve devrimci fikirlerinden dolayı kapatılmış kendisi de Fransa'ya sürülmüştür. 1878'de Fransa'da *Ebu Naddara* dergisini çıkarmıştır. Dergisinde Sabuncu'nun Ortadoğu ile ilgili makalelerine yer vermiştir.

Urabî, Sabuncu'yu samimiyezsizlikle suçlamış ve günahkâr, yalancı olduğunu ve sözünde durmadığını ifâde etmiştir.<sup>51</sup>

Sabuncu, Blunt ve Urabî ile yakın ilişkisini sonraki yıllarda da devam ettirmek istemiş olmalı ki Mâbeyn Mütercimliği'ne girdiğinde Londra'dan getirttiği kitapların ekseriyeti, üçlünün Mısır'daki faaliyetleri hakkındadır.<sup>52</sup>

### 1.5. İstanbul'a Gelişi ve İmtiyaz Talepleri

Blunt'la giriştiği nisbeten tehlikeli işler sonucunda ne bir resmî memuriyet ne de İngiltere vatandaşlığı alabilen Sabuncu, bu sefer geniş çevresine güvenerek şirketlere danışmanlık yapmaya ve ihale peşinde koşmaya başlamıştır. İlk durağı demiryolları, kömür madenleri, el değmemiş ormanları ve bataklıkları ile yatırımcıların iştahını kabartan Osmanlı toprakları olacaktır. Bu dönemde sadece Sabuncu değil koca koca devletler, büyük bir yatırım hamlesine girişilen Osmanlı topraklarından imtiyâz alabilmek için adeta sefirlerini seferber etmişlerdir. Demiryolu imtiyâzı alabilmek için adeta elçiler savaş veriyorlardı.<sup>53</sup>

Sabuncu İstanbul'a ilk olarak 22 Eylül 1899 günü gelmiştir. Londra'da görüştüğü arkadaşı meşhur oryantalist Vambery, onu İstanbul'da iş kovalaması için yüreklendirmiş ve Osmanlı Saray'ında çok sağlam ilişkilerinin olduğunu hatta kendisine sultanla bir mülâkât temin edebileceğini söylemiştir.<sup>54</sup> Sabuncu'nun İstanbul'a geliş amacı ise yukarda değindiğimiz gibi bir demiryolu ihalesi alabilmektir. Bu ihaleyi alabilmek için ihale şartlarını yerine getirmenin yanısıra saray çevresindeki nüfûzlu kişilerle tanışmak ve dönemin bakanları ile irtibat kurabilmek, işi garanti edebilmek için hayli önemliydi. Sabuncu bu bağlantıları kurabilmek için ilk olarak devrin sultanı İkinci Abdülhamid'in kıymet verdiği bir din

<sup>51</sup> ZOLONDEK, A.g.m., 109.

<sup>52</sup> BOA, Y.PRK. BŞK, 17/93

<sup>53</sup> Orhan KOLOĞLU, *Abdülhamit Gerçeği*, 301 - 306.

<sup>54</sup> ALBERY, A.g.k., 41.

adamı olan Ebülhüdâ Efendi ve sarayda kuvvetli bir nüfûza sahip olan Arap İzzet Paşa ile görüşmüştür.

Esasında Sabuncu'nun gayesinin sadece bir demiryolu ihalesi almak olduğu söylenemez. Demiryolu ihalesi, büyük araziler, kömür madeni, bataklık kurutma ve liman inşası gibi birçok mesele ile ilgili teşebbüslerde bulunmaktır gayesi. Öyle anlaşıyor ki saray çevresindeki nüfûzlu kişilerle irtibatını sağlamlaştırarak taleplerini bir hayli fazla gösterip, en azından birine ulaşmaya çalışıyordu. Özellikle demiryolu inşası konusunda büyük çaplı ve kendi hükümetleri tarafından desteklenen Alman, İngiliz ve Fransız şirketlerinin rekâbet ettiği vasatta, elbette Sabuncu'nun da bir şirketinin bulunması gerekiyordu, hem de bankalardan teminat mektubu alabilecek kadar büyük bir şirket.

Sabuncu'nun hesabına çalıştığı şirketin ismi The Froeign Concessions Company<sup>55</sup> (Ecnebi İmtiyazât Kumpanyası) idi. Sabuncu'nun demiryolu güzergâhı vebenzeri konularda desteğine müracaat ettiği kişi, yani müşâviri İngiliz Arnold Kemball'dır. Kemball, İngiliz generallerindendir ve Bağdat ve civârını pekiyi bilmektedir. Sabuncu kendisinden mektupsûretiyle yardım talep etmiştir.<sup>56</sup> Demiryolu ve diğer imtiyâzları alabilmek için sürekli müracaatta bulunan Sabuncu ve şirketi hakkında Bâbîâlî, Londra sefirine telgraf çekerek malûmat istemiştir. Birtakım araştırmalar yapan ve bu arada Sabuncu'nun İngiltere'deki referansı durumundaki Arnold Kemball ile de görüşen Londra sefiri, Sabuncu ve şirketi hakkındaki görüşlerini hükümet merkezine şu telgrafla bildirir:

---

<sup>55</sup> ZOLONDEK, A.g.m, 110.

<sup>56</sup> Sabuncu'nun 27 Kasım 1889 tarihinde Arnold Kemball'a yazdığı mektubun tercümesi: “Bağdat demiryolu projesine dâir malumatınız olduğu ve asaletli Dük De Sutrlanderin dahi bir vakit işbu projeyi pek ziyade iltizam eylemiş bulunduğu bizce malum olduğundan bu konu hakkında rey ve görüşünüzü bildirmenizi rica ederiz.” (BOA, HR.TO, 64/16)

General sir Arnold Kemball tarafından 30 Kasım 1889 tarihinde yukardaki mektuba yazılan cevabın tercümesi: “Bu ayın yirmi yedisi tarihli mektubunuzu aldım. Bildirdiğiniz üç güzergâhtan üçüncüsünün şimdilik her yönden en muvafık ve gelecekte de en faydalı olacağı fikrindeyim.” (BOA, HR.TO, 64/16)

*“Nafia Nezâreti bir mâliye şirketi hakkında (Sabuncu’nun şirketi) benden malûmat talep etmişti. Bu malûmatı geçen ayın 12’si tarihli ve 303 numaralı yazımla bakanlığa arz etmiştim. Müteakiben Sir Arnold Kemball bana gelerek sûretleri ekte olan iki kâğıdı göstermiştir. Arnold Kemball sayfiyesinde ikâmet etmekte iken Sabuncu’nun mektubunu aldığı vakit, Sabuncu’nun bahsettiği şeylerin Osmanlı hükûmetinin resmî talebidir düşüncesiyle malûmat vermeye niyetlenmiştir. Ancak Londra’ya vardığında Sabuncu’nun kendi başına hareket ettiğini ve ortağı olan mâliye şirketinin dahi ehemmiyetsiz bir şirket olduğunu haber alınca derhal bana gelerek vaziyete dâirmalûmat vermiştir. Ne Sabuncu ne de “Ecnebi İmtiyazât Kumpanyası” ile bir çeşit münâsebeti olmadığını ve şimdi işi layıkıyla anladığını ifâde etmiştir. Arnold Kemball Osmanlı’nın hayrını düşünenlerden olup vaktiyle kendi ifâdesinden dahi layıkıyla tedkik olunan ve mâliye politikası noktasından Osmanlıca fevkalâde faydayı müstelzim olacağı anlaşılan bir teşebbüsün fiile çıktığını görmekle gayet memnûn olacak ise de Fırat demiryolu ancak gayet ciddi ve muteber kişilerden mürekkep ve birçok malî vâsitalara sahip bir şirket taarfindan tamamlanabilecek büyük bir teşebbüstür. Osmanlı Devleti’nin birtakım serseriler tarafından vukûbulan tekliflere kapılıp böyle büyük bir işi tehlikeye atmayacağı ümidinde bulunduğunu eklemiştir.(2/12/1889)”<sup>57</sup>*

Mektuptan da anlaşılacağı üzere General Arnold Kemball’ın Sabuncu ve şirketi hakkındaki düşünceleri hiç de iyi değildir. Sabuncu’nun bir adres üzerinden tabir caizse naylon bir şirket kurmak sûretiyle ihaleleri almaya çalıştığı söylenebilir.

Sabuncu bu kritik zamanda, 16 Kasım 1889 tarihinde trenle İstanbul’dan Londra’ya gider ve almayı düşündüğü ihalelerle ilgili harita, rapor ve görüşmelerini tamamlamaya çalışır. Bankalardan ihalelerini sağlama almak için teminat mektubu almak için uğraşır. Bu arada bir zamanlar Osmanlı saltanatı ve hilâfeti düşmanlığı

---

<sup>57</sup> BOA, HR.TO, 64/16; Sabuncu ayrıca Osmanlı Devleti’nin Mısır’a muhtemel bir müdahalesinin gayet tabii olacağını, haddizatında Sultan Abdülhamid’in Mısırlıların babası olduğunu ifâde etmektedir. ( ZOLONDEK, A.g.m., 110.)

yapan Sabuncu, Sultan Abdülhamid'i öven İngilizce bir makâle yazar ve *Sen James* gazetesinde yayınlanmak üzere arkadaşı Mister Kontez'e verir.<sup>58</sup>

Sabuncu'nun İstanbul'daki bağlantılarını sağlayan dostu Reşid Mıtran, kendisine telgraf çekerek Londra elçisi Rüstem Paşa'nın İstanbul Hariciye Nezâreti'ne yazmış olduğu cevapta Sabuncu'nun şirketinin demiryolu projesini gerçekleştirebilecek evsafta olmadığını Nafia Nâzırı Zihni Paşa'ya bildirildiğini ifâde eder. Buna çok sinirlenen Sabuncu hemen Osmanlı konsolosuna giderek durumu soruşturur. İşin gerçekleşmesine yardım etmesi için önceden konsolosa 750 İngiliz lirası rüşvet verdiği anlaşılan Sabuncu, konsolostan adeta hesap sorar ve parayı geri ister. Parayı iade eden konsolos, elçi nezdinde yaptıklarının bir fayda sağlamadığını söyler.<sup>59</sup>

Londra'daki temaslarını sürdüren Sabuncu, İran elçisinden bir davet alır. 25 Aralık 1889'da İran elçisi Melkum Han, Sabuncu'ya Londra'da Farsça bir gazete çıkarmasını teklif eder. Teklifi kabûl eden Sabuncu daha sonra bazı konularda anlayamadığı için gazeteyi çıkarmaktan vazgeçer.

20 Şubat 1900 tarihinde İstanbul'a dönen Sabuncu, Hasan Fehmi Paşa'ya gider ve onunla bu sefer İzmit Bataklığı'nın kurulması, Mudanya-Basra Demiryolu ile alakalı uzun uzun görüşür. Daha sonra Nafia Nâzırı Zihni Paşa'ya gider. İngiltere'nin ileri gelenlerinden aldığı tavsiye mektuplarını paşaya verse de paşa, imtiyâz alabilmesi için büyük bir bankadan belge alması gerektiğini ifâde eder. Kredi Liyone Bankası'na giden Sabuncu, banka müdürü ile görüşür. Müdür kendisine, şirketin sınaî teşebbüslere girişmeye müsait olmadığını ifâde ederek taahhüt mektubunu vermez.<sup>60</sup>

---

<sup>58</sup> ALBERİ, A.g.k., 55.

<sup>59</sup> ALBERİ, A.g.k., 56.

<sup>60</sup> ALBERİ, A.g.k., 69.

### 1.6. Münif Paşa ile Tanışması, İlmî ve Siyasî Sohbetleri

Sabuncu zaman içinde imtiyâzları alabilmek için paşaların kapısını aşındırıp Sultan Abdülhamid'e sürekli methiyeler düzse de imtiyâzlardan hiçbirini almaya muvaffak olamaz. Sabuncu bir süre sonra Maârif Nâzırı Münif Paşa ile tanışır. Paşa ile ilmî konularda sohbet edip görüşmeler yapar. Yazdığı eserlerden bahseder. Sabuncu, Münif Paşa'dan Münif Paşa Sabuncu'dan hoşlanır ve artık sık sık görüşmeye başlarlar. Yani Sabuncu artık kapıları tek tek yüzüne kapanan malî ve sınaî noktalardan, yeniden ilim ve kültür sahasına doğru kaymaktadır. Esasında bunun zorunlu bir yer değiştirme olduğu söylenebilir. Çünkü iki senedir ihale meselesiyle alakalı bir arpa boyu bile yol katedememiştir. Bu ise hem kendisini hem de danışmanlık yaptığı insanların canını sıkmaktadır. Münif Paşa, kendisini padişahla tanıştıracaklarını vadeder. Paşayla zaman zaman Osmanlı'nın iç ve dış meseleleriyle alakalı konuşurlar. Sabuncu, paşaya gazetecilik tecrübelerinden hareketle birtakım tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyeler, onu ilerde Osmanlı Sarayındaki vazifesine taşıyacak adımlardır aslında.<sup>61</sup>

Sabuncu bir taraftan devrin ilim ve kültür meclislerine de iştirak ediyordu. 12 Şubat 1900 gecesi Münif Paşa'nın evindeki toplantıya iştirak etti. Toplantıda Ahmet İzzet Holo ve Emir Şekip Arslan ile Selavî efendiler vardı. Burada ilmî mevzulardan bahsedildi. Sabuncu toplantı esnâsında mecliste bulunanların hoşuna gitmeyecek sözler sarfetti. Tabi söylediği sözlerin saraya aksetmemesi söz konusu olamazdı. Şekip Arslan, Sabuncu'nun mecliste söylediği sözleri saraya sunmuştur. Şekip

---

<sup>61</sup> Sabuncu, o günlerde Osmanlı'yı içerde ve dışarda zora sokan Ermeni meselesi ile ilgili görüşlerini Münif Paşa'ya anlatır ve bu konuda neler yapılması gerektiğini madde madde sıralar. Sabuncu'nun tekliflerinden etkilenen Münif Paşa, Sabuncu'ya söylediklerini yazılı hâle getirmesini söyler ve bunu padişaha takdim edeceğini ifade eder. (ALBERİ, A.g.k., 83 - 84.)

Arslan, Sabuncu hakkındaki jurnalinde Sabuncu'nun Osmanlı'nın Ortadoğu politikası ve İslam Dini aleyhinde sarfettiği hakâretâmiz sözleri sıralamıştır.<sup>62</sup>

Yazdığı yazılar dolayısıyla sarayın dikkatini çeken Sabuncu'nun, muhtelif meclislerde sarfettiği sözler dolayısıyla sarayın dikkatini iyice çektiği söylenebilir. Yurtdışında iken aleyhte olan bu keskin muhalif, yurtiçinde de aynı muhalefetini devam ettirince saray kendisini yola getirmenin yollarını aramaya koyuldu. Bu arada Sabuncu, Münif Paşa'dan birtakım vaatler almaya devam ediyordu. Sabuncu'ya ya Şam Maârif Müdürlüğü'ne ya da Londra'ya hususi memuriyetle gönderileceğini vaat eden paşa, onun boş bırakıldığı takdirde Osmanlı Devleti aleyhine çalışacağını düşünüyordu ki yaptıkları ve söyledikleri ortadayken böyle düşünmemesinin safdillik olacağı söylenebilir. Nitekim Sabuncu'nun başka devletlere angaje olabileceği ihtimalini, saraya birtakım isteklerini iletmek için hazırladığı dilekçede görmek mümkündür. Bir dostunun ağzından padişaha yazılan dilekçenin üslubu, “görev vermezseniz İngiltere'ye gidip yapacağımı bilirim ben” havasındadır:

*“Halini padişahımız efendimize arzettiğim ve en-Nahle gazetesini neşretmek üzere Londra'yadönmek azminde olduğumu söylediğim Louis Sabuncu ile dün tesadüfen buluştum. Lakırdı arasında kendisinden öğrendiğime göre gitmekten vazgeçerek gazetesini çıkarmak ve bazı eserlerini tabetmek üzere Dârü'l-hilafe'de kalmayı tercih etmiştir. Bu sırada şunu da öğrendim ki Patrik İlyas kendisini Mâbeyn-i Hümayûn'a getireceğine dâir Doktor Sabuncu'ya söz vermiş. Bu hakikate âgâh olmanın devlet için faydadan hâlî olmadığını bildiğimden dolayı Emirü'l-Müminîn efendimizin eşiğine sunmayı vazife icabı bildim.”*<sup>63</sup>

Ümit kesmeye başladığı imtiyâzlar için son mücadelelerini veren Sabuncu, en-Nahle'yi İstanbul'da el-Livâü'l-Osmanî (Osmanlı Bayrağı) ya da el-Alemü'l-

---

<sup>62</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 4/47; Sabuncu bu hadiseler yaşandıktan bir buçuk sene sonra saray hizmetine girdiği vakit, aleyhindeki iddialar artınca saray ve saraya yakın zevata üst üste arızalar sunarak kendisi hakkındaki ithamları çürütmeye çalışmıştır. Bu arızalardan birisi Şekip Arslan'ın jurnaline cevaptır. (ALBERİ, A.g.k., 112.)

<sup>63</sup> ALBERİ, A.g.k., 94.

*Hamidî* (Sultan Abdülhamid'in İşareti) ismiyle yayınlamayı tasarlar. Bundaki gayesi ise saraya biraz daha yaklaşmaktır. Kendisi bu gazeteleri yayınlama niyetini şöyle ifâde etmektedir: “Padişah’tan istediğim *el-Livaiü’l-Ösmanî* ya da *el-Alemü’l-Hamidî* veyahut başka münasip bir isimde Türkçe, Arapça ve Farsça bir gazete neşrine ve bunun için hazînedan ayda bir miktar para verilmesine müsâade olunmasıdır. Bugün İstanbul’da ne Arabî ne de Farisî bir gazete çıkıyor. Tamamen padişahın isteği doğrultusunda yayın yapacak olan böyle bir gazetenin gerek Memâlik-i Şâhâne’de gerek Hindistan, İran ve başka memleketlerde iyi bir tesîr bırakacağı âşikârdır.”<sup>64</sup>

Sabuncu bir taraftan sarayla irtibat sağlamaya çalışırken bir taraftan hem kendi cemâati hem de papa vekili Monsenyör Bonetti ile görüşüyordu. Bazı emellerine ulaşabildiği takdirde Süryani Patrikliği makâmını Ermenilerin yaptığı gibi İstanbul’a taşımayı düşünüyordu. Ona göre patrikhanelerin devlet merkezinde bulunması lâzımdı. Böylelikle cemâatlerinin işlerini süratle görmek imkânını reisleri elde etmiş olurlar. Eğer bu ümit bir gün tahakkuk ederse o günün her yıl dönümünde bayram yapmak lâzım geleceğini ifâde eder.<sup>65</sup>

---

<sup>64</sup> ALBERÎ, A.g.k., 96.

<sup>65</sup> ALBERÎ, A.g.k., 99.

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2.1. Yıldız Sarayı’nda İstihdâmı

İlk gazetecilik yıllarından itibaren Osmanlı Devleti’nin aleyhinde yayınlar yapan, Blunt’la yine Osmanlı birliğini bozacak çalışmalar yürüten ve Osmanlı başkentinde birtakım faaliyetlere girişen Sabuncu’nun saray tarafından sıkı bir takibe alındığı söylenebilir. Hatta kendisine bir adam gönderilerek ağzı aranmış ve niyeti öğrenilmeye çalışılmıştı. Sabuncu ile Osmanlı istihbaratının gerçekleştirdiği gizli bir mülâkât özelliği taşıyan bu görüşme, onun İstanbul’da daimî ve biraz da mecbûri memuriyeti için ilk basamağı teşkil edecekti. Aynı zamanda Osmanlı istihbaratının nasıl çalıştığına bir nümûne teşkil eden görüşmenin bu yönüyle ayrı bir ehemmiyet taşıdığı söylenebilir. Mekâtib-i Arabiyye ve Ecnebiyye Müdürü Abdullah Hasib Efendi<sup>66</sup> tarafından 26 Mart 1891 tarihinde yapılan görüşme saraya şu cümlelerle rapor edilmiştir:

*“İlk defa gördümse de ahvâlınden istidlâlen bu adam hakkında mütâlâât-ı kasıra-i bendegânem şu yoldadır: Hilkat-i beşerden pek çok ettiğim tettebbuâta göre bazı adam mahzâ hayra bazısı da şerre yaratılmış hükmünde buluyorsam da nev-i sâlis olarak bu adamı hem hayır hem de şer yolunda istihdâm olunabilecek gördüm. Fıtrat ve cibilliyeti, safvet ve nezâhet-i fevkalâde ile tezyîn olunmamış ve zarûret-i hâli dahi buna munzam bulunmuş ve zamân-ı mâzisinde bir karanlık vukûât geçirmiş*

---

<sup>66</sup> Abdullah Hasib Efendi, Musul eşrafından ve Meclis-i Kebîr-i Vilayet azasından Farukîzâde Mahmud Efendi’nin oğludur. Hazret-i Ömer efendimizin soyundan gelmektedir. 1839 yılında Musul’da doğmuştur. Özel hocalardan ilk Arapça bilgileri almış, sonra fıkıh, ulûm-ı âliye, Farsça ve Türkçe birçok kitabı tettebbû etmiştir. Arapça, Türkçe ve Farsça okuyup yazabilir. “İmrü’l-Kays’ın Kasîde-i Muallakasının Şerhi” ve “Er-Riyâzü’l-Hasbiyye fî Akvâli’l-Hukemâi’l- İslâmiye” isimli eserleri yayınlanmıştır. 1865 yılında 300 kuruş maaşla Musul vilayeti tapu kalemi refik-i evvelliğinde 1866’da 2000 kuruş maaşla Konya vilayeti Rûsûmât Nâzırı muavinliğine tayin edilmiştir. 08.04.1887’de 4000 kuruş maaşla Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği’ne tayin buyrulmuştur. Haftada iki içtimâ yapmakta ve her içtimâda dört mecîdiye ücret almakta idi. 19.03.1892’de Tedkik-i Muellefât Komsiyonu Azalığı, İâne-i Mekâtib Komisiyonu Azalığı, Dârulmuallimîn Belâgat Muallimliği, Meclis-i Maârif Azalığı’na tayin edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. BOA, DH.SAİD, 152/52)

*olduğundan “Men sebbet nebbet” hikmetini tanımayarak menâfi-i şahsiyesini ve en doğrusu maişetini nerede bulursa oraya meylediyor gibi görünüyor. Revîş ve tavrı pek zekî ve fatin gösteriyor. Şu halde gerek Avrupa’da ve gerek burada kendisini memnûn edecek sûrette bir taltifât-ı filiyye ve maneviyye-i aliyyeye mazhar buyurulursa hayrı, şerrine gâlip olmak üzere bir vâsıta-i müfide olabilir mülâhazasımdayım.”<sup>67</sup>*

Münif Paşa’nın padişaha yaptığı telkinler, Şekip Arslan’ın jurnali ve Abdullah Hasib Efendi’nin Sabuncu hakkında yaptığı yukardaki değerlendirmeler, onun serbest bırakıldığında başka devletlerin hizmetine girerek rahatlıkla Osmanlı Devleti’ne sıkıntı verebileceğini, hazır gelmişken İstanbul’da bir memuriyet verilerek zorunlu ikâmete memur edilmesini makul hale getiriyordu. Esasında Sultan Abdülhamid iktidârında muhaliflerin bu şekilde etkisiz hale getirilmesi alışıldık bir usûldü. Hadramutlu Şeyh Fazıl ve Cemalettin Afgani senelerdir İstanbul’da sultanın hususi “misafir”i idiler. Zaten Sultan Abdülhamid’in kanaatine göre para her vicdanı satın alabilir, hiç değilse bazı vicdanları yumuşatır ve herhalde insanlar menfaat sayesinde tavlanabilir. Padişah bu siyâseti gereği şüphelendiği şahıslara her ay kendi kesesinden muntazam maaşlar verirdi.<sup>68</sup>

Bu görüşmenin ardından nihayet saraydan Sabuncu’nun beklediği teklif geldi. 17 Haziran 1891 günü Başkâtip Süreyya Paşa, adamlarından Mustafa Ağa’yı Sabuncu’ya gönderdi ve Mâbeyn’e davet etti. Süreyya Paşa, “*Zât-ı Şâhâne sizden memnûn oldu. Size Hazîne-i Hassa’dan aylık 30 lira maaş verilmesi ve kirası gene Hazîne-i Hassa’dan olmak üzere ikâmetinize bir ev tahsisi için îrâde çıktı. Buna karşı Avrupa’nın genel siyâsi durumu hakkında Zât-ı Şâhâne’ye haftada iki rapor*

---

<sup>67</sup> BOA, Y.PRK - ASK, 70/105

<sup>68</sup> Tahsin Paşa, A.g.k., 55.

*sunacak, Darüşşafaka’da haftada bir defa fennî bir ders vereceksiniz.”*<sup>69</sup> diyerek memuriyete kabul edildiğini ifade etmiştir.

Mâbeyn-i Hümayûn tercümanı olarak tayin edilen Sabuncu yeni göreviyle alakalı, “İngilizce, Fransızca, Arapça, Latince ve İtalyanca’dan Türkçe’ye mütercim olarak Sultan’ın hizmetine girmeye müşerref oldum.” demektedir.<sup>70</sup>

İstanbul’da önceleri iki defa padişahla görüşen Sabuncu genellikle İslâm dünyası ile ilgili Avrupa’da yayınlanan siyâsi muhtevalı gazete ve dergilerden seçilmiş yazıları tercüme ediyor, bazen de Avrupa siyâseti, tarih ve arkeoloji ile ilgili sultanla sohbet ediyorlardı. Yaptığı işin bir tür basın danışmanlığı olduğu söylenebilir.

Sabuncu’nun bir görevi de şehzadelere tarih dersi vermektir. Bunun için sultanın isteği üzerine bir de tarih kitabı yazmıştır.<sup>71</sup>

## 2.2. Mâbeyn-i Hümayûn Mütercimliği’nde İstihdâmı

Sultan Abdülhamid devrinde tüm yetki sarayda toplanmış, Bâbîâlî adeta göstermelik bir kurum haline gelmişti.<sup>72</sup> Dolayısıyla saraydaki vazifelerine ve vazifelilerin hem mevkileri hem de görevleri kıymetli hale gelmişti. Louis Sabuncu’nun da içinde bulunduğu Yıldız Sarayı, devlet işlerinin a’dan z’ye

<sup>69</sup> ALBERİ, A.g.k., 103.; BOA, Y.PRK.BŞK, 22/25; Darüşşafaka’da coğrafya dersi vermiştir.( ALBERİ, A.g.k., 108.)

<sup>70</sup> Wilfrid Scaven Blunt günlüklerinde Sabuncu’nun Yıldız’da aldığı vazifeleri onun ağzından şu cümleleri aktarır: “1 Mayıs 1893 – Sabuncu çağırdı. İstanbul’a iki sene önce imtiyaz almak için gelmiş. Bir netice çıkmamış. Münif Paşa’nın tavassutuyla İstanbul’da kalmış. Münif Paşa Sultana kendisinden bahsedince adam gönderip birlikte çalışmayı teklif etmiş. Kendisi teklifi kabul etmiş ve Sultanın mütercimi olmuş. Vazifesi İngilizce, Fransızca ve İtalyanca gazeteleri okuyup muhtevalarını özet şeklinde sultana sunmakmış. Zaman zaman sultanla görüşüyormuş. Onunla politika, tarih ve arkeoloji (Sultan Abdülhamid arkeolojiye düşküncü. W. S. Blunt) sohbet ediyorlarmış. Aylık aylık 40 pound maaşı var. Müreffeh bir hayat sürüyor. Adada ikamet ediyor...” Wilfrid Scaven BLUNT, *My Diaries*, 105.

<sup>71</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T.9872

<sup>72</sup> Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, 54.

görüŖülüp karara bağlandığı koca bir arı kovanını andırıyordu. İçerisinde Mâbeyn<sup>73</sup> Mütercimleri Dâiresi'nin de yer aldığı Yıldız Sarayı'nın teşkilatını, on beş sene boyunca Mâbeyn Başkâtipliği yapmış olan Tahsin Paşa Ŗu şekilde anlatır:

*“Yıldız Sarayı'nda biri resmî ve diğeri hususi mahiyette olmak üzere iki sınıf teşkilat vardı. Resmî teşkilat doğrudan doğruya haberleşme ve resmi işlemlerle meşgul olan dâirelerden, hususi teşkilat da sırf hünkârın hususi işlerine bakan dâirelerden ibaretti. Hususi teşkilata dâhil olandâireler esvapçıbaşılık, seccadecibâşılık, ibriktarbaşılık, tütüncübaşılık, kahvecibâşılık, kilercibâşılık ve kitapçıbaşılıktı. Resmi mahiyetteki dâireler Ŗunlardı: Mâbeyn Müşirliği Dâiresi, Başkitabet Dâiresi, Mâbeynci Beyler Dâiresi, Teşrifat Nâzirliği Dâiresi, Teftiş-i Askeri Komisyonu, Maiyet-i Seniye Erkan-ı Harbiyesi, Yaverler Dâiresi, İzzet Paşa Dâiresi, Derviş Paşa Dâiresi, Şakir Paşa Dâiresi, Kamphofner Paşa Dâiresi, Aleksandr Karatodori Paşa Dâiresi, Mütercim Nişan Efendi Dâiresi, Hususi Şifre Dâiresi, Mâbeyn Mütercimleri Dâiresi.”<sup>74</sup>*

Mâbeyn Mütercimlerinin vazifelerini, senelerce sarayda mütercimlik yapan Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey ise Ŗu cümlelerle anlatır:

*“Sarayda bir de Mâbeyn-i Hümayûn mütercimleri vardı. Bidâyetten başmâbeynci maiyetinde iken bilâhare o makâm ile irtibatları fekk olunarak müstakil bırakılmışlardır. Mütercimler de ibtidâ dört kişiden ibaret iken padişahın eyyâm-ı ahîre-i saltanatına doğru miktarları yirmiyi tecavüz etmişti. Arapça, Fransızca,*

<sup>73</sup>Osmanlı sarayında devlet işlerinin görüldüğü mekân mânâsına kullanılan mâbeyn, sözlükte “iki şeyin arası” demektir. Bu tabir, haremle selâmlığı birbirine bağlayan sofa, dâire veya oda için kullanılırdı. Sarayda padişahın resmî bürolarının bulunduğu, elçi, sadrazam ve diğeri ziyaretçileri kabul ettiği, eğlendiği ve dinlenip yemek yediği dâireyi nitelerdi. XIX. yüzyılda inşa edilen saray ve kasırlarda mâbeyn ve selâmlık ayrımı terkedilerek ikisi birleştirildi. Bu tabirin ne zamandan itibaren kullanıldığını hususu açık değildir. Mâbeynin bir mekân olarak mevcudiyeti 1675 yılına kadar indirilebilirken mâbeynci teriminin kullanılışı nisbeten geç bir döneme, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilmektedir. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla beraber mâbeyn, iş hacmi ve bunun sonucu olarak da personel açısından büyük bir gelişme gösterdi. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda mâbeyn olarak kullandığını iki yer daha vardı. Biri daha ziyâde yabancı sefirleri kabul ettiği Çit Kasrı, diğeri de Küçük Mâbeyn Dâiresi'ydi.

<sup>74</sup> Tahsin Paşa, A.g.k., 20 - 21.

*İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça, Bulgarca, Ermenice ve Rumca'dan tercüme ederlerdi. Vazifeleri (...) Avrupa'nın ve Amerika'nın abonman sûretiyle celbolunan en müteber gazetelerinden, evvela padişahın zatına, sâniyen devlet ve memleket-i Osmâniye'ye, sâlisen siyâset-i umûmiye-i cihâna müteallik bend, makâle ve havâdis-i sâireyi günü gününe tercüme ile takdîm etmek olduğu gibi padişah tarafından da gönderilen elsine-i ecnebiyede muharrer sâir mektup, arzuhâl, lâyiha, risâle, kitap ile ilanlar ve daha bunun gibi evrâkı da tercüme ve takdîm eylemek vazifeleri meyânında idi. Gazeteler sırasında Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya, Rusya ve Amerika'nın müteaddid ve mütenevvi cerâid-i musavveresi de gelir. Onlar da tercüme ve takdîm olunurdu. Bu resimli gazeteler tercümeleri ile beraber aynen ve diğerlerinin yalnız tercümeleri takdîm edilerek asılları hıfzedilirdi. Neşriyat içinde bazen doğrudan doğruya padişahın zâtı hakkında tecavüzü ve hatta ağır tahkîri mutazammın olanlara da tesadüf olunur. Fakat onlar da bilâ-istisnâ aynen tercüme ve arz edilirdi. "Neşriyât-ı muzır"ı hâvî gazeteler velev vakti geçmiş olsun yabancı ellere geçip de mündericâtı intişâr etmemek için hıfz olunan nüshalardan terâküm edenler her ay çuvallar içinde araba ile külhâneye sevk edilerek yakılmak mutâd olmuş idi. Tercümesi arzu olunan kitaplar arasında adeta birinci mevkii romanlar işgâl ederdi ve hümkâr ancak Fransız hikâyenüvislerinden Emil Gaburyo'nun âsârı gibi cinaî ve zabıtaya ait romanları isterdi. Mütercimler ibtidâ serkarin maiyetine memur edildiklerinden ve zaten mikdarları da mahdûd olduğundan serkarinin maiyetinde bulunan ceyb-i hümayûn kaleminde ifâ-yı vazîfeye başlamışlardı. Sonraları her ne kadar o irtibat ref olunmuşsa da padişah her ne için olursa olsun bir kerre takarrur eden eşkâlin tebdîl ve tağyîrini kabûl etmediğinden mütercimler ceyb-i hümayûndan başka bir yere nakl olunmamışlar ve yalnız tercüme ettikleri şeylerin başkaları tarafından görülmesi istenilmediği için kendilerine o dâire dâhilinde ayrı bir oda tahsis olunmuştur."*<sup>75</sup>

Louis Sabuncu'nun görevlendirildiği Mâbeyn-i Hümayun Mütercimlerinin görevleri arasında Sultan Abdülhamid'in okuduğu ve çoğu kez okutmak suretiyle

---

<sup>75</sup> Örikağasıade Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, Haz: Ali Adem Yörük, 141 - 142.

dinlediği kitapları tercüme işi de vardı. Bu kitaplar ekseriyetle polisiye romanları ve seyahatnameler idi. Mütercimler arasında Sadrazam Hakkı Paşa, Rüşumat müdürü Sırrı Bey, Hariciye tercüme Kalemî Müdürü Nişan ve Sefer efendiler gibi zevattır. Bunların başlıca vazifeleri Avrupa’da yayınlanan romanların dikkate şayan olanlarını ve bilhassa polisiye romanları tercüme etmektir. Bu tercümeler, Sultan Abdülhamid’in yatak odasında ve paravana arkasında roman okumaya memur zatlara tevdi olunurdu. Hünkâr yatağa girdikten sonra roman okuyacak zat, ki evvelleri Gidiş Müdürü Mahmud Efendi idi ve ondan sonra bu vazife Esvapçıbaşı İsmet Bey’e ve Mâbeynci Emin Bey’e intikal etmişti.<sup>76</sup>

Mütercimlerin asıl önemli vazifesi ise, yukarda ifade edildiği gibi, Devlet-i Aliyye hakkında özellikle Avrupa’da yayınlanan kitap, dergi ve gazeteleri takip edip önemli gördüklerini tercüme etmektir. Sabuncu ilk hafta Avrupa devletlerinin Osmanlı memleketleri hakkında takip ettiği politika, Devlet-i Aliyye’nin hali ve İngilizlerle Fransa, Rusya devletleri ile alakalı, Mısır Meselesi ve bu mesele hakkında neşriyat yapan İngiliz gazetesi hakkında siyâsi raporlar yazdı.<sup>77</sup> İlk raporlarını Münif Paşa’ya okutup saraya öyle sunuyordu.

Ertesi hafta Osmanlı memleketi içinde sayıları çoğalan, halkın rahatını bozan, ticari nakliyatı haleldâr eden eşkıya ve haydutlar hakkında bir lâyiha yazmıştır.<sup>78</sup> Lâyihasında bu tarz olayların Avrupa hükümetleri üzerinde yaptığı tesîrdan ve eğer Devlet-i Aliyye kendiliğinden işi önlemeye kalkışmazsa bu hükümetlerin Devlet-i Aliye hakkında almayı düşündükleri tedbirlerden bahsetmiştir.

---

<sup>76</sup> Tahsin Paşa, A.g.k., 16 - 17; Ali Said, **Saray Hatıraları**, 40.; Semih Mümtaz S., A.g.k., 56.; Ziya Şakir, **Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler**, I, 206.; İsmail Müştak MAYAKON, **Yıldız’da Neler Gördüm**, 96 - 97.; Haluk Y. ŞEHİSUVAROĞLU, Abdülhamid’in Yıldız’daki Hususi Dâiresi ve Oradaki Yaşayış Tarzı, **Resimli Tarih Dergisi**, II, 1008.

<sup>77</sup> BOA, Y.PRK.TKM, 29/33; BOA, Y.PRK.TM, 23/3

<sup>78</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9876

### 2.3. Londra'dan Getirttiği Eşya ve Kitapları

Sabuncu, uluslararası gündemi rahat takip edip düzenli rapor sunabilmek için Londra'da bulunan gazete bayii Mister Doran'a bir mektup yazarak dünyada çıkan gazetelerin fihristini göndermesini istemiştir. Özellikle posta vâsıtasıyla ve eskiden edindiği dostluklar sayesinde Mısır'dan İngiltere'ye kadar geniş bir yelpazede çıkan gazete ve dergileri okuyup saraydaki vazifesini yerine getirmeye çalışıyordu.

Saraydaki işini garanti eden Sabuncu, Londra'ya gitmek için izin istemiştir. Gitme sebebi eşyalarını ve kitaplarını getirmektir. Fakat Sabuncu sürekli oyalanarak bir türlü gitmesine izin verilmemiştir.<sup>79</sup> Bunun sebebi olarak Sabuncu'nun özellikle İngiltere ile ilişkilerinin kesilmesine önem verildiği söylenebilir. Onun eskiden olduğu gibi saraydaki görevine başladıktan sonra İngiliz hayranlığını ve daha ileri giderek İngilizler adına çalışabileceği hep göz önünde tutulmuştu. Bu arada Sabuncu hakkında saray kulislerinde bazı ithamlar dolaşıyor, onun uygunsuz hareketlerinden bahsediliyordu. Bu iddialardan birinin sahibi Mâbeyn doktorlarından, yine Sabuncu gibi bir Hristiyan Arap olan Yusuf Zekî bin Hamavî idi. Sabuncu bu iddialardan haberdâr olunca sinirlendi ve hemen padişaha bir ariza sundu. Arizasında, *“Size hizmet etmeyi bütün cihanın şerefine denk bilirim. Şimdiye kadar itimadınızı sarsacak hiçbir hâl ve hareket sadır olmadığı halde bu şekilde tahkir olunmam sizin rızanıza asla uymayacağından bu durumu size bildirmeye cesaret ettim.”* demektedir.<sup>80</sup> Mazisi, özellikle Mâbeyn'de çok iyi bilinen Sabuncu, Yıldız Sarayı'nda görev yaptığı uzun yıllar boyunca üzerine yapışan şüpheli gözleri ve bakışlardaki, konuşmalardaki ince alayı ve suçlamayı hep hissetmiştir.

Sabuncu eşyalarını getirmek ve birtakım özel görüşmeler yapmak için Londra seyahati ile ilgili sürekli Başkâtip Süreyya Paşa'ya ariza sunmakta ise de Süreyya Paşa her seferinde onu atlatmaktadır. Tabi ki Sultan Abdülhamid'in bilgisi dâhilinde.

<sup>79</sup> BOA, Y.PRK. AZJ, 36/30

Konu hakkında bir başka istidâ için bk., BOA, Y.PRK. TM, 23/3

<sup>80</sup> BOA, Y.PRK. TKM, 24/55

Bu tip durumlarda Sultan Abdülhamid'in izlediği bir yol vardır: Para ve taltif. Maiyetindeki görevliler veya dışardan herhangi bir kimse politikasına uymayan ısrârlı isteklerde bulunduğu takdirde onlara ya bir nişan ya da para vererek oyalama ve susturma yoluna giderdi. Nitekim Sabuncu'ya da bir zarf içinde 100 lira (3 buçuk aylık maaşına denk gelmektedir) verilerek Londra'ya gitmekten vazgeçirilmişdir.<sup>81</sup>

Sabuncu bir taraftan vazifesini devam ediyordu. 6 Şubat 1892 tarihinde Liverpool'da siyâsi ve mali maksatlarla ihtidâ ederek orada bir cami inşa etmiş, kendine İngiltere şeyhülislâmı ünvanını vermiş ve İngilizleri İslâm dinine davet etmeye başlamış olan Mister Abdullah Gulyâm hakkında bir rapor yazdı.<sup>82</sup>

Londra'ya gidemeyen Sabuncu eşya ve kitaplarını deniz yoluyla getirtmeye karar verir. Bu sefer saraydan istediği ise sandıklarının gümrükte kontrol edilmeden kendisine teslim edilmesidir. Bu isteğinin kabûl edildiği ifâde edilir. Lakin saray, Sabuncu'nun zannının çok üstünde ihtiyatkârdır ve onun gibi birçok devlet hesabına çalışmış bir şahsın Londra'dan gelecek eşya ve kitaplarını kontrol etmemesi sözkonusu değildir. Nitekim sandıklar saray tarafından kontrol edilir ve Sabuncu hakkında, su-i zanları kuvvetlendirecek deliller ortaya çıkar:

Sabuncu Efendi'nin sandıklarından bulunan İngilizce evrak ve muzır risâleler<sup>83</sup>

1- Hilâfet-i İslâmiye hakkında 30 kadar sayfayı hâvî bir müsvedde olup hülâsa-i meâli selâtîn-i izâm hazerâtının hilâfete adem-i istihkâklarını ve hilâfetin kavm-i Arab'a inhisârı vücûbunu isbât zımnındadır.

2- Londra'daki Rusya sefâreti kâtibi tarafından Sabuncu Efendi'ye mürsel iki mektup olup meâline nazaran Sabuncu Efendi'nin Rusya

---

<sup>81</sup> ALBERİ, A.g.k., 118.

<sup>82</sup> Bk. BOA, Y.PRK.TM, 23/3; ALBERİ, A.g.k., 128.

<sup>83</sup> BOA, Y.PRK.BŞK, 17/93

menâfiine hâdim olmak üzere Petersburg’da bir Arapça gazete neşri için istid’âda bulunduğu anlaşılmaktadır.

3- Fenike kıtası hakkında Sabuncu Efendi tarafından Amerika’da îrâd edilen nutkun nüsha-i matbûası olup hâtimesinde Suriye’de hükümet-i seniyye cânibinden mezâlim ve taaddiyât icrâ edildiğine dâir bazı ifadâtı hâvîdir.

4- Hazret-i Rasul-i Ekrem’in (s.a.v) neşr-i din eylemelerini tasvir pullu bir matbû resim.

5- “Suriye’de Türk Sû-i İdaresi ve Mefâsidi Hâtıratı” namıyla ve müellifi bir Suriyeli olarak matbû İngilizce risâlelerden üç nüshası olup münderecâtı isminden de münfahim olacağı üzere sırf hükümet-i seniyye aleyhindedir.

6- Blunt nâm kimesnenin “İslâm’ın İstikbali” nâm eser-i matbûu olup merkez-i hilâfetin Mekke-i Mükerrreme’ye nakli ile İngiltere devleti himâyesinde olarak bir Arap hilâfeti teşkîli fikrini mürevvicdir.

7- Baker nâm kimesnenin “Sadâ-yı Muhammed” nâm eser-i matbûudur, iki parçadan mürekkeptir. Münderecâtı menâkıb-ı celîle-i nebevînin güyâ lisân-ı peygamberîden hikâye tarzında olup müstehziyâne bir lisan istimâliyle yazılmıştır.

#### Mısır İşine Mûteallik Evrâk

1- Urabî Paşa’dan Derviş Paşa’nın Urabî’ye olan teklifleri ve eski hidiv Tefvik Paşa’nın Derviş Paşa’ya verdiği rüşvet ve Sâbit Paşa vâsıtasıyla İstanbul’a gönderdiği rüşvet ve İskenderiye fitnesinde hidivin icrâatı ile diğer işleri hâvîdir.

2- Mısır hâdisesinin tarihçe-i menşei olarak ve teferruâtı hakkında Mehmed Abdullah imzâsıyla.

3- İskenderiye hâdisesinden dolayı talebe Yakup Sami’nin sorgu tutanağı.

4- Sabuncu’dan Urabî Paşa’ya mesâisini teşvîk yolunda nasihatler.

5- Urabî Paşa'dan Mısır vakâsında icrâ ettiği hüsn-i hizmetten ve istikâmetten bahisle vak'ada ahâlînin medhali olmadığı halde bu defa ahâlînin cezandırılması adâlete mugâyir olduğuna dâirşikâyet. Seylan'dan.

6- Mısır işinin hitâmından sonra Sabuncu'nun Urabî'ye gönderdiği teselli yazısına Urabî'den teşekkür cevabı. Seylan'dan.

7- Sürgünlerinin Beyrut'a hiç olmazsa Kıbrıs'a nakli hakkında Mahmud Barodi ve talebe ve Zübeyir Paşalarla muhâbere.

8- Osmanlı aleyhinde bütün Müslümanlara ve özellikle Araplara kışkırtma ve istiklâl için ilannâme ve tercümesi.

9- Mısır'ın istiklâliyle bir Amerikalı'nın idâresi altında bulunmuş ve Süveyş kanalının tarafsızlığı ve mahkemelerin karışık olması şartlarını hâvî Sabuncu imzâsıyla Urabî'den istimzaç.

10- Osmanlı aleyhinde tahrik ve kıyâm için Sabuncu'dan Mısır'da Mehmed Halil'e.

11- Suriye ahâlîsinin Devlet-i Aliyye aleyhinde ayaklanmaya teşvîk için Şam'da sürgün bulunan Mehmed Abdullah'a Sabuncu'dan.

12- Türkçe ve Arapça matbû pek muzır İttihad gazetesi- Ra'da imzâsıyla.

13- Arap İttihadı-Sabuncu'ya ait, pek muzırdır.

14- Hilâfet aleyhine kasîde ve makâle

15- İslâm padişahlarından Zengibar hâkimi Berguş'un ünvanıdır.

16- Bulgaristan işiyle alakalı evrâk.

17- Hama, Mardin, Lübnan papazlarıyla haberleşme ve maksatlarının oluşması için nasihatler.

18- Şark meselesi ve Avupa genel meclisinin ahvâli hakkında hiciv.

19- Suriye ahâlîsinin kışkırtılarak ayaklandırılması hakkında Nahle gazetesine özel sütun ve makâle.

20- Osmanlı siyâsetini eleştiren matbû Mısır gazetesinin iki nüshası.

21- İslâmiyet'e mugâyir tabirleri ihtivâ eden Mirza Mehmed Bakır imzalı manzum Farsça kitap

Süreyya Paşa, Mâbeyn kâtiplerinden Kamil ve Hakkı beylerin huzurunda sandıktan çıkan kitapları kayıt altına alarak Sabuncu'nun rızasıyla yaktırmıştır. Sabuncu 14 Mart 1308'de yazdığı tutanakta ise şu cümleleri kullanmaktadır:

*“Vukû bulan talebim üzerine gümrükte açılmaksızın doğruca Mâbeyn'e bırakılmış olan yedi sandık içinde Londra'dan gelen kitap, evrak ve diğer eşyalarım vardı. Bu kitap ve evrak arasında vaktiyle “her nasılsa” yazıp arşivlediğim saltanat ve hilâfete tamamen düşman olan kitapları hüsn-i rızamla Başkâtip Süreyya Paşa ve Mâbeyn kâtiplerinden Kamil ve Hakkı beyler huzurunda yakılarak imhâedilmesine...”<sup>84</sup>*

Normal bir Osmanlı vatandaşında tesbit edilse günlerce zindanda işkence çekmeyi ve Osmanlı memleketinin en mahrum ve uzak köşesine sürgünü icap edeceği intibâını uyandıran bu kitaplar, Sabuncu'da çıkınca hiç de öyle bir tepkiye sebebiyet vermemiştir. İşine son verilip sürgüne gönderildiğini düşünmek Sultan Abdülhamid'i ve Sabuncu'yu tanımamak olur. Bu olayın ardından Sabuncu'nun herhangi bir ceza aldığına hele hele işine son verilip sürüldüğüne dâir bir kayıt mevcut değil. Sabuncu işine eskisi gibi devam etmiştir. Çünkü o, her ne pahasına olursa olsun göz önünde tutulması ve uluslararası bağlantılarının kesilmesi gereken kritik bir şahsiyettir. Ama bu olaydan sonra saraydaki şüphelerin daha da arttığı söylenebilir.

#### 2.4. Tercüme ve Rapor Faaliyetleri

Sabuncu, padişah için gazeteleri tarayıp raporlar sunarken Papa'nın İstanbul'daki vekili Monsenyör Bonetti, Süryani Patriği, yabancı elçiler ve gazetecilerle de sıkı fıkıydı. Sürekli onlarla din ve siyâset konularında konuşuyor, görüşlerini mizacı gereği bazen pervasızca ifâde etmekten çekinmiyordu. Sultan İkinci Abdülhamid ise alelade vatandaşın bile yabancılarla ve hanedan üyeleriyle sık

---

<sup>84</sup> BOA, Y.PRK.BŞK, 17/93

sık görüşmesini istemez, hafiyeler vâsıtasıyla onları takip ettirerek gerekli uyarıları yapardı. Sarayında çalışanların yukarda saydığımız gruplarla görüşmelerini ise hiç istemezdi. Hatta bu sebeple sarayda çalışan, alt kademedan üst kademeye kadar bütün memurları Yıldız çevresinde oturmaya teşvîk ederdi. Bu şekilde onları hem kontrol etmiş olur hem de saraydan eve, evden saraya gitmelerini sağlayarak halkla münâsebetlerini azaltmaya çalışırdı.<sup>85</sup> Sabuncu ise Büyükkada'da oturuyordu. Burası gözden ırak bir köşe olsa da sarayın haber alma ağı gayet kuvvetliydi. Sabuncu bir seferinde Mısır meselesi hakkında rapor yazar. Bu rapora İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkması hakkında İngiliz Sefîri Sir F. Clara Ford ile eskiden aralarında geçen konuşmayı da ekler. Sonra ziyaretine *Times* gazetesi muhabiri Mister Kovaraşino gelerek yazı hakkında kendisiyle görüşür. Fakat eskiden flört ettiği İngiltere'nin bu en yüksek temsilcileri ile olan görüşmesi, sarayda rahatsızlığa sebep olur. Başkâtip Süreyya Paşa kendisini saraya çağırarak ikazda bulunur:

*“Size bir nasihat olarak söylüyorum. Bilhassa Mısır ve Avrupa gazetelerinde neşrettiğiniz makâlelerde yakında yaptığınız gibi ecnebi sefîrlerle görüşmenizde siyâsi meselelere girişmeyiniz. Çünkü ecnebiler Mâbeyn'e mensup olmanız dolayısıyla sözlerinizi Zât-ı Şâhânenin fikrinden çıkmış resmî sözler olarak telakki ederler. Bu ise efendimizin hoşuna gitmez. Belki de mesuliyetinize sebep olur.”*<sup>86</sup>

Günlerini rapor hazırlamakla geçiren Sabuncu bir ara sultanın emriyle Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne gönderilir. Görevi hem o kütüphanede hem de diğer İstanbul kütüphanelerinde Romalıların tarihini yazmış olan Titüs Lifyüs'ün kayıp on bir kitabını bulmaktır. Kendi ifâdesine göre 1858 senesinde Roma'da Propaganda Mektebi'nde okurken Profesör Vincenza, Titüs Lifyüs'ün kayıp on bir kitabının Arapçası'nın İstanbul'daki Kütüphâne-i Hümâyûn'da olduğunu ifâde etmiştir.

<sup>85</sup> Tahsin Paşa, A.g.k., 226.; François GEORGEON, A.g.k., 183.

<sup>86</sup> ALBERİ, A.g.k., 132.

Sabuncu, kütüphanelerde kitabı aradıysa da bulamamıştır. Bir müddet de İskender Lahdi'ni görmek için Arkeoloji Müzesi'ni gezmiştir.<sup>87</sup>

Sultan Abdülhamid, Sabuncu'ya Markos İncili'ni tercüme ettirir. Tercümeyi bitiren Sabuncu, 8 Nisan'da 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde şehit düşen ve yaralanan askerlerin ailelerine gelir temin etmek maksadıyla kurulan iâne sergisiyle ilgili bir lâyhatakdîm eder.<sup>88</sup> 18 Mayıs'ta icatlara dâir bir rapor sunan Sabuncu, 14 Haziran'da Fransızların Suriye'de devlet kurma projelerine dâir fotoğraflı geniş bir lâyiha ile 22 Haziran'da Fransız misyonerlere dâir bir lâyhatakdîm ettiğini ifâde etmektedir.

Papanın vekili Monsenyör Bonetti ile münâsebetini devam ettiren Sabuncu ile vekil arasında birgün şöyle bir sohbet gerçekleşir: Osmanlı idâresi, papalık nezdinde görüşmeler yapıyor ve bir elçi tayin etmeye çalışıyor. Fakat papalık, Fransa'nın tehditlerinden korkarak Osmanlı sefirini kabûlden çekiniyor. Padişah ise buna kızıyor. Çünkü papa, nezdine bir sefir göndermesini kendisi istemişken bundan vazgeçmesi padişahı hiddetlendirmiştir.<sup>89</sup>

Aynı zamanda Hristiyan bir din adamı olan Sabuncu, Yıldız yasakladığı halde yukardaki tarzda görüşmeler yapıyor, ayrıca muhtelif yerlerdeki din adamlarıyla görüştüğü gibi dinî meselerlerle alakalı ilginç mektuplar alıyordu. Bunlardan birisi, dinleri birleştirmek ve insanları tek bir millet haline getirmek için padişah nezdinde teşebbüste bulunmasını rica eden Arşimendrit Kristof'un mektubudur. Sabuncu mektup sahibine yazdığı cevapta, dinleri birleştirme

---

<sup>87</sup> ALBERİ, A.g.k., 137.; Sabuncu'nun yayınlanan günlüğünde 1894-1897 yıllarına ait defterler kayıp olduğundan hatıralara 1898'den itibaren devam edilmiştir.

<sup>88</sup> Layihada şu tekliflerde bulunmuştur: "*Londra'da gördüğüm sergileri anlattım. Paris'te 1871, 1889'da Boston, 1872'de Newyork, 1883'te Kalküta'da açılan sergileri ziyaret intibâlarımı kaydettim. Sergide mızıkâ ve büfe bulundurulmasını teklif ettim. Yerli mallardan segiye eşya getirilir, satış hesabından bir kısmı segi hesabına alıkonursa gelirin artacağına ve yerli malın tanınıp sürülmesine hizmet olacağını ileriye sürdüm. Serginin yabancı memleket gazetelerine aksettirilmesini istedim. Böyle olursa eski eserlere meraklı olanların çoğu görmeye gelir. Bu merakı gıcıklemek için hazinede saklı eşyadan bir kısmı da teşhir için buraya getirilebilir dedim.*" (ALBERİ, A.g.k., 142 - 143.)

<sup>89</sup> ALBERİ, A.g.k., 145 - 146.

teşebbüsünün Hz. Musa ve Hz. Harun devrinden Joseph Smith ve Birmingham zamanına kadar birçok adamlar tarafından denendiğini fakat hepsinin akîm kalmış olduğunu ifâde etmiştir.<sup>90</sup>

Papa vekili, 1903 yılında siyâsi bazı meseleler yüzünden padişahın kendisi hakkındaki muâmelesine üzülmüş ve bu konuda padişaha kendisi adına şikâyetname yazmasını Sabuncu'dan talep etmiştir. Sabuncu, Bonetti adına bir şikâyetname hazırlayarak padişaha sunmuştur.<sup>91</sup>

Londra'ya gidemeyen Sabuncu bundan sonraki süreçte Paris ve Roma'ya gitmek için arizalar sunmuştur. Her ne kadar İstanbul'da rahat olsa da hayatı boyunca dünyayı turlamış bir adamın bu gezi ve seyahat isteği eski alışkanlığına hamledilebileceği gibi, eski bağlantıları ile temas kurmak isteyebileceği söylenebilir.<sup>92</sup> 2 Nisan 1900 tarihindeki arizasında Paris'te açılacak sergiye(fuar) Osmanlı hükümeti namına komiser olarak gönderilmesini ister. Padişah ise Sabuncu'nun 30 lira olan maaşını 60 liraya yükseltir ve Paris'e gitmesine izin vermez. Paraya karşı zaafî olan Sabuncu ise bundan gayet memnûn olur.

Bir diğer isteği ise Roma'ya gitmek olmuştur. Papa vekili ve Katolik Ermeni Patriği bir heyetle Roma'ya gitmeyi planlarlar ve heyete Sabuncu'yu da dâhil etmek isterler. Saray'ın cevabı ise yine olumsuz olur.<sup>93</sup>

---

<sup>90</sup> ALBERİ, A.g.k., 151.

<sup>91</sup> ALBERİ, A.g.k., 309 - 310.

<sup>92</sup> Sabuncu, istekleri yerine getirilmediği takdirde Avrupa'ya gidebileceğini çok sık tekrar eder, hatta bunu tehdit unsuru olarak kullanır. Sürekli tahkir edildiği halde gitmeyişi ise ihtiyar annesine bağlar: *"Filhakika kullarını işbu hâl-i sefâlet-istimâl ve mağduriyette dokuz sene yaşamaya icbar eden yalnız merhum aziz vâlidem cariyeleri idi. Seksen beş yaşında bir kadını Avrupa'ya beraber almış olsaydım, kendini rahatsız edeceğimi bilerek aziz hatırı için dokuz sene ihtiyarı sükût eyledim. Elyevm ise Cenâb-ı Hak Tealâ, aziz vâlidemin der-âgûşundan kullarını mahrum eylemekle kuyûd-ı hayatın cümlesinden âzâde buyurmuş olduğu cihetle kemâl-i hürriyetle daldan dala uçan bir kuş gibi pasaportum elimde, aklım başımda, sekiz lisan ağzımda, malûmatım kuvve-i zâkiremde, sermâyem cebimde nereye arzu etsem gitmekte engel görmem."* (ALBERİ, A.g.k., 211.)

<sup>93</sup> ALBERİ, A.g.k., 191 - 198.

Beklentileri gerçekleşmediğinde asabileşen ve gittikçe üslubunu sertleştiren Sabuncu, kardeşine bir memuriyet istediği ve Mısır'daki dostu madam Alexandra için bir nişan talebinde bulunduğu halde isteği hakkında bir türlü netice alamıyordu. Bunun üzerine MâbeynBaşkâtibi'ne tehdit içerikli bir mektup yazdı.<sup>94</sup>

Sabuncu sadece başkâtibe değil, bir seferinde padişaha da yeniden İngiltere'deki işine döneceğini ifâde ettiği bir arıza yazmıştır. Kendisinin kıymetinin bilinemediğini, Mâbeyn'de adı bir mütercim gibi ihmal edildiğini, maaşının ise geçimini sağlamadığını ifâde etmiştir.<sup>95</sup>

## 2.5. Meclis-i Maârif Azalığı

Louis Sabuncu, sürekli maaşını eksik aldığı ve maaşının yetmediği ile alakalı Yıldız'a arızalar yazıyordu.<sup>96</sup> Bu şikâyetlerinin üzerine 16 Mart 1903 tarihinde ilave memuriyet olarak 2000 kuruş maaşla Meclis-i Maârif azalığına tayin edildi.<sup>97</sup> Fakat inatçı kişiliği, farklı düşünceleri sebebiyle burada bazı problemler yaşadı. Meselelerden biri şuydu: Memurların işe başlarken yapması gereken ve resm-i tahlîf (yemin merasimi) adı verilen bir merasim vardı. Sabuncu ise bu yemini etmek istemiyordu. Gerekçesini ise padişaha sunduğu arızasında şu şekilde ifâde etmiştir:<sup>98</sup>

<sup>94</sup> ALBERİ, A.g.k., 226 - 227.

<sup>95</sup> ALBERİ, A.g.k., 201 - 203.

<sup>96</sup> Sabuncu bu şikâyet ve serzenişlerinde haksız da sayılmazdı. Çünkü maaşlar zamanında ödenmiyor ve Hazine-i Hassa Nâzırı maaşları öderken sıkıntı çıkarabiliyordu. Başka bir Mâbeyn Mütercimi de aynı durumdan şikâyetçidir: “*Hazîne-i Hassa'dan verilen maaşât o zaman Maliye te'diyâtından olduğu gibi pek gayr-ı munatazam surette çıkardı. Sarayın büyük memurları ile nezd-i padişahîde mergub tutulan mukarrebînin maaşları peşin değilse de herhalde ayın birinci günü muntazaman verildiği halde diğer küçük memur müstahdemlerin aylıkları sene nihâyetinde beş ve bazen altı aylık mikdârı tedâhül edecek veçhile pek ziyâde adem-i intizâma düccâr olurdu. Bilâhare vezir olup Mâliye Nezâreti'ne getirilen Hazîne-i Hassa Nâzırı Agop Efendi sene nihâyetinde adeta Musevi murâbahacılar gibi ashâb-ı maaşla pazarlığa oturur ve yüzde yirmi ile otuz arasında Hazîne-i Hassa menfaatine (!) iskonto tenziline muvâfakat edenlerin maaşât-ı müterâkimesini tesviye ederdi.*” (Örikağasızâde Hasan Sırrı, A.g.k., 53.)

<sup>97</sup> BOA, MF.MKT, 690/24

<sup>98</sup> ALBERİ, A.g.k., 258 - 259.

*“İrâde-i seniyyelerine uyarak cumartesi günü MaârifNezâreti’ne gidip nâzırı gördüm. Nâzır, kulunuza yemin ettirmek istediye de hayatım boyunca yemin etmedikten başka bu gibi formaliteler vicdânıma dahi muhâlif bulunduğundan ve insan vicdânı dünya işlerinin ve bu gibi merasimin üstünde olduğundan yemin etmeye razı olmadım. Bunun için nâzır beni Maârif memurlarından tanımak istemedi. Yemin etmeyişimin tek sebebi şudur: Allah’ın ismine yemin etmek, hususi bir meselede Hak Teâla’ya şahit olmasını teklif etmekten ibarettir. Kulunuzun itikâdına göre nasıl bir mahkemede şahsi işlerin hususunda şahit olmak vazifesini şefkatli efendimiz hazretlerine teklife cesâret etmezsem, bunun gibi nâçiz, şahsi menfaatlerin hususunda şâhit olmasını padişahlar padişahı olan Cenâb-ı Allah’a teklif etmeye cesaret edemem. İşte bunun içindir ki kulunuz devlet dâiresinde bir memuriyet kabûl etmekten çekiniyorum. On iki seneden beri yemin ettirilmeksizin size hulûs ve sadâkatle hizmete muvaffak olabildi. Saray-ı Hümayûn’da yeminsiz olarak kulunuza ilave bir memuriyet buyrulmasını istihâm ederim.”*

Daha sonra Meclis-i Maârif azalığını, yemin etmesi şart koşulursa kabûl etmeyeceğine dâir bir dilekçe daha sunmuştur. Çıkan bir îrâde ile Sabuncu’nun yemin etmeksizin azalığa kabûlü emredilmiştir.<sup>99</sup>

Kendisi bir Süryani olan ve Roma’daki eğitimini tamamladıktan sonra Beyrut’ta Katolik Süryanilere ruhanî reislik yapan Sabuncu, Yıldız’daki vazifesi boyunca Süryani’lerin saraydaki mercii gibi çalışıyordu. Süryani Patrikhanesi’ni İstanbul’a taşıması<sup>100</sup>, Süryani Patiği ve Süryaniler için madalya ve memurluk almaya çalışması akla gelen ilk faaliyetleri. Bu taleplerinin ekserisini de gerçekleştiriyor. Esasında bu durum sarayın da işine geliyor. Süryanilerin isteklerini dış güçlere dayanarak, onları Osmanlı idâresi üzerinde bir baskı aracı yapmadan

<sup>99</sup> ALBERİ, A.g.k., 259.

<sup>100</sup> Sabuncu, Süryani Cemâati için Şişli civârında padişahın iki bin arşınlık bir arazi talep ediyor ve padişah bunu veriyor. (ALBERİ, A.g.k., 289.)

saraydaki bir görevli vâsıtasıyla dile getirmeleri,işlerin hem çabuk çözülmesine hem de dışardan müdahaleye meydan bırakmamıştır.<sup>101</sup>

## 2.6. Büyükada'da İkâmeti

Mâbeyn'deki memuriyeti boyunca Sabuncu'nun ikâmet ettiği mekân Büyükada olmuştur. Burada devletin kendisi adına kiraladığı bir konakta ikâmet eden Sabuncu, Büyükada'da rahat ve huzurlu bir hayat sürüyordu. Adanın havasını suyunu seviyor, gün geçtikçe oraya bağlanıyordu. Adadaki yoğun gayrimüslim nüfus arasında İstanbul'a nazaran daha rahat davranma imkânı buluyordu. Çevresi genişti. Paşalar, paşazâdeler, rahipler, Büyükada'nın ayrılmaz parçası durumundaki aydınlar ve entelektüeller Sabuncu'yu ziyaret ediyor, bazen de Sabuncu onları ziyaret ederek yemekli toplantılarda uzun sohbetler ediyorlardı.

Sabuncu, 1903 yılında adadan bir arsa satın alıp buraya bir ev yaptırmaya karar verir. *“Büyükada'da satın aldığım arsa üzerine kendime bir ev inşa etmeye başladım. Rençberler arsada bir kuyu ve evin temellerini kazmaya başladılar. Evimin yapılacağı arsaya gittim. İnşaata başlandığı günün tarihini bir kâğıda yazdım. Bu kâğıdı fotoğrafımla beraber bir şişeye koyarak şişeyi mühürledim. Şişeyi temelin deniz tarafındaki sağ köşeye koydum. Temel atma münâsebetiyle Latin rahip bir dua okudu. Bilâhare Ortodoks, Rum rahipler gelerek temel atma münâsebetiyle bir dua okudular. Ve musikili bir merasim yaptılar.”*<sup>102</sup> Sabuncu 1910 yılında Büyükada'ya bir otel yaptırır.<sup>103</sup> Bu oteli bir müddet işlettikten sonra yurtdışına gider.

Dostlarıyla gezintiye çıktığı adada, çamlıkların arasında dolaşarak hava almayı, münasip zamanlarda Marmara'nın ılık sularında denize girmeyi seviyor. Bazen yanına hafif atıştırmalık alarak tek başına gezintiye çıktığı da oluyor. Bu

<sup>101</sup> ALBERİ, A.g.k., 262 - 267.

<sup>102</sup> ALBERİ, A.g.k., 298.

<sup>103</sup> ALBERİ, A.g.k., 374.

gezilerinden birinde sahilde karşılaştığı iki ayyaş kendisini darp ediyor. Bir faytonlu gezinti esnâsında ise atın ürkmesi sonucu şarampole yuvarlanıyorlar ve ciddi bir kaza geçiriyorlar. Denizaşırı bir yerde yaşaması hasebiyle adadan Beşiktaş'a, Beşiktaş'tan adaya gidiş gelişlerinde birtakım sıkıntılar yaşıyor. Özellikle kış mevsiminde fırtınadan dolayı seferler yapılamadığında otellerde geceleme mecbûriyetinde kalmıştır.

## 2.7. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi ve Sabuncu'nun Ayrılışı

Balkan şehirlerinde özellikle Selanik ve Manastır'da örgütlenerek komite faaliyetleriyle Sultan Abdülhamid'in saltanatına son vermek ve Meşrutiyet idâresini tesis etmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılına gelindiğinde hedeflerine iyice yaklaşmışlardı. Temmuz ayında Manastır şehrinden ve diğer bazı balkan şehirlerinden Meşrutiyet'in ilanı hakkında telgraflar Yıldız'a ulaştığında sultanın çevresindekiler, evvelce de önermiş oldukları gibi askerî güç ile isyancıların üzerine gidilmesini bekliyorlardı. Ama Sultan Abdülhamid bu kez tam aksi bir davranışta bulundu. 23 Temmuz 1908'te *"Tesîs-i celîl-i cenâb-ı hilâfetpenâhî olan Kânûn-ı Esasî'de sûret-i teşkîli beyân olunan Meclis-i Mebusân'ın içtimâa davet olunması"* hakkındaki hükümet mazbatasını, sultanın emri üzerine basına ulaştırıldı. Milletvekilleri seçimleri için hazırlıkların yapılması da vilâyetlere tebliğ edildi.<sup>104</sup>

Tatil edilen anayasanın yürürlüğe girmesi ve kapatılan meclisin açılması demek olan bu emir, Sultan Abdülhamid iktidârının resmen olmasa da fiilen sonu oluyordu. Çünkü İttihatçıların asıl hedefi Sultan Abdülhamid'i devirmektir. Bu vasatta yönetim ve memur kadrolarının değişmesi ise kaçınılmaz olarak vukû bulacaktı. Nitekim kısa süre sonra askeriye ve bürokraside tensikata gidildi. Saray görevlilerinin de işlerine son verildi. 12 Ağustos 1908 tarihinde yani meşrutiyetin ilanından yaklaşık yirmi gün sonra Sabuncu'nun vazifesine son verildi. Sabuncu başkâtip Cevat Bey vâsıtasıyla hizmetinde bulunduğu için sultana teşekkür ederek

---

<sup>104</sup> KOLOĞLU, Abdülhamit Gerçeği, 480.

saraydan ayrıldı. Fakat 25 Ağustos'ta görevlilerin yeniden işe başlamaları bildirilince saraydaki işine devam etmiştir. Bir müddet sonra 31 Mart Hadisesi'nin patlaması üzerine Hareket Ordusu, İstanbul'a yaklaşırken Sabuncu korkmuş ve İstanbul'dan ayrılmaya karar vermiştir. 31 Mart Hadisesi'nden sonra kurulan Divân-ı Harp'te, devr-i sâbıkın adamı olmasından dolayı yargılanmasına karar verilmiş ve Sabuncu'yu tutuklamak üzere zaptiyeler gönderilmiştir. Fakat başına gelecekleri önceden tahmin eden Sabuncu, birkaç gün öncesinden İtalyan vatandaşlığına geçmiş bulunuyordu. Tutklanmaktan bu sûretle kurtulan Sabuncu'nun tabiiyeti ile ilgili Şûrâ-yı Devlet'in yaptığı ve ailesini anlattığımız kısımda serdettiğimiz uzun yazışmalar ve araştırmalar, bu olay üzerine yapılmıştır.<sup>105</sup>

Sabuncu bu süreçte Londra'ya bir seyahat tertip etti. Londra'da bir müddet dinlendikten sonra İstanbul'da hazırladığı ve çok kıymet verdiği Dinler Tablosu'nu o günlerde yapılmakta olan Amerikan Sergisi'nde teşhir etmek istedi.<sup>106</sup> Daha sonra tablosundaki şahısların mumdan heykellerini yaptırmak için şirket kurma teşebbüsüne geçti. Tablosunu Modern Galerisi'nde sergileme fırsatı buldu ve bundan çok memnûn oldu.<sup>107</sup> Dinler Tablosu'nu filme aldirmek için uğraştı, patentini almak için hükümete başvurdu. İdarecilere karşı zaafı olan Sabuncu, doğum günü münâsebetiyle Kral Yedinci Edward'a Dinler Tablosu'nu, *Hür Osmanlı* adlı eserini ve doğum günüyle alakalı tebriknameyi gönderdi.<sup>108</sup>

---

<sup>105</sup> Çalışmada da yararlandığımız ve kendisi, doğum yeri, eğitim hayatı ve ailesi ile ilgilerin birçoğuna bu yazışmalar sayesinde ulaştık.

<sup>106</sup> Dinler Tablosu'nun ebadı 4x3 m.dir. Hazret-i Âdem'den bugüne kadarki bütün dinler ile 666 din adamının tasviri vardır. Sabuncu tablonun yapımına 1872'de başlamış, 1909'da bitirmiştir. Tabloyu yaparken arkeolojik bulgulardan istifâde ederek eserini zenginleştirmiştir. Tablonun kılavuzu niteliğinde yayınladığı risalede, detayları anlatan bilgiler yanında dinlerle alakalı malumat da mevcuttur. (Tarrazî, A.g.k., 74.)

<sup>107</sup> ALBERİ, A.g.k., 360.

<sup>108</sup> ALBERİ, A.g.k., 361.

Bu arada İngiltere’de gezmekte, Osmanlı, Sultan Abdülhamid ve Kânûn-ı Esasi hakkında konferanslar vermektedir. Bazen otellerde bazen misafir olduğu köşklere bazense yeğeni İbrahim’in evinde ikâmet etmektedir.<sup>109</sup>

Kalan maaşlarını almak ve işlerini görmek üzere Sabuncu İstanbul’a hareket eder ve 10 Aralık 1909’da İstanbul’a varır. Maârif Nezâreti’ne gider, Sultan Abdülhamid’in hizmetinde geçirmiş olduğu 18 senelik hizmetine mukabil tazminat olarak 173 lira alır.<sup>110</sup>

Yine bir savaş arefesinde Sabuncu, İstanbul’u terke hazırlanır. Osmanlı ile İtalya arasında vukû bulan Trablusgarp Harbi’nin ayak sesleri yaklaşınca Sabuncu, İtalya pasaportunu iptal edip Alman pasaportu alarak İstanbul’dan ayrılır.<sup>111</sup>

Görevliler Sabuncu’nun tabiiyetini araştırırken, Sabuncu kitaplarını ve eşyalarını Londra’ya göndermiş, kendisi de bir vapura binerek Avrupa yolunu çoktan tutmuştu bile. Romanya’da trene binen ve birkaç gün sonra Berlin’e ulaşan Sabuncu, burada iki gün dinlenir ve İstanbul’dan hareketinden bir hafta sonra Londra’ya ulaşır. Hayatında önemli bir yeri olan o çok sevdiği Londra şehrine 20 senelik bir ayrılıktan sonra tekrar vâsıl olmuştur nihayet. Fakat üzerinde kuşkulu gözler vardır.

## 2.8. Yurtdışındaki Faaliyetleri

Sabuncu’nun yayınlanan günlükleri 1911 yılında sona eriyor. Arşiv belgelerinde de 1911’den sonraki hayatıyla ilgili herhangi bir belge mevcut değil. Bundan sonraki kısım yabancı kaynaklardan takip edilebiliyor.

Sabuncu Osmanlı’daki yönetim değişikliğinin ardından yurtdışına çıkmış ve eski çevresine yeniden girmeye çalışmıştı. Esasında bunda zorluk da çekmedi.

<sup>109</sup> ALBERİ, A.g.k., 357 – 359.

<sup>110</sup> ALBERİ, A.g.k., 366.

<sup>111</sup> ALBERİ, A.g.k., 374.

Yeniden konferanslar, toplantılar, projeler, gazete ve kitap çalışmalarıyla eski çevresinedâhil olmayı başardı. Fakat Osmanlı sarayında olduğu gibi eski hayatı üzerine inşa ettiği yeni hayatında da şüphelerle karşılandığı ve bir tür casus muâmelesi gördüğü söylenebilir. Meselâ eski dostu Blunt, Sabuncu ile Londra’da karşılaşmalarını şu cümlelerle anlatır:

*“Tıpkı daha önce olduğu şekilde bir çeşit Yıldız Sarayı casusu gibiydi; siyah şapkalı, siyah elbiseli, elbisesinde ve parmağında birer mücevher bulunan küçük, kurnaz, yaşlı bir adam. Öyle sanıyorum ki Londra’ya bir entrika için, bana da “Bütün Dinlerin Tarihi”<sup>112</sup> başlıklı, üzerinde çalıştığı bir projeye destek sağlamak için gelmişti. Ondan İstanbul’daki olaylar ve insanlar hakkında geniş bilgiler aldım. Sabuncu Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra diğer bütün saray çalışanları gibi işini ve maaşını kaybetmiş... Bu durum onun görüşlerini etkilemiş. Yeni rejim altında Türkiye’nin geleceğini pek parlak görmüyor. Bana 31 Mart Vak’ası’nı anlattı ve Sultan’ın bundan haberi olmadığını söyledi.”<sup>113</sup>*

Sabuncu sonraki hayatında yaşlılığın verdiği yorgunlukla sağlığı için iklimini müsait bulduğu Amerika’nın Los Angeles şehrinde ikâmet etmeye karar verdi. 1931 yılında bir otelde parasını çalmak isteyen bir hırsız tarafından öldürüldü.<sup>114</sup>

## 2.9. Şahsiyeti

Sabuncu çalışkan, zekî ve kabiliyetli bir insandır. Zekâ ve kabiliyetini birçok sahada ibrâz etmiştir. O ömrü boyunca gazeteci, velûd bir yazar, seyyah ve bildiği sekiz kadar dille gittiği her ülkede iş görebilen ve asırlık hayatında çok önemli insanlarla çalışmış, temas kurmuş bir aktördür.

---

<sup>112</sup> Blunt, *Bütün Dinlerin Tarihi* ile Dinler Tablosu’nu kastediyor.

<sup>113</sup> Wilfrid Scaven BLUNT, A.g.k., 293. (nak. Azmi ÖZCAN, “Yerini Bulamayan Bir Gazeteci..., 124.)

<sup>114</sup> Özcan, A.g.m., 124.

Propaganda Mektebi'nde aldığı eğitim sayesinde Hıristiyanlığı çok iyi öğrenmiş ve bir süre din adamı olarak görev yapmıştır. Fakat dinî hayatını bir papaz olarak geçirecek kadar dindar değildir. Nitekim kısa sürede basın yayın ve danışmanlık işlerine atılmıştır. Bunda serbest tabiatı ile paraya olan düşkünlüğünün müessir olduğu kanaatindeyiz. Bıkıp usanmadan projeler üretmesi, verilen maaşlardan memnûn olmaması, maddi olarak beklentilerini hep yüksek tutması onu çoğu zaman zor durumda bırakmıştır. Bu yönüyle o açgözlü ve doyumsuz bir karakter çizmekte ve etrafındaki insanlara güven telkin etmemektedir. Nitekim hem Osmanlı Sarayı'nda hem de İngiltere'de bulunduğu çevre içinde sürekli casus yaftası yemiştir.<sup>115</sup>

Önemli hadiselerin ya içinde bulunarak yaşayan ya da müşâhid sıfâtıyla seyrederek pişen Sabuncu'nun birçok lâyihasında dünya gidişatına vakıf olduğu görülmektedir. Osmanlı devletini ilgilendiren uluslararası meselelerde devletin başına dert açabilecek hususları belirtmiş ve bunların bir kısmında isâbet kaydetmiştir. Bu konulardan birisi Çin Müslümanlarına gönderilmesi icab eden heyet-i nâsiha meselesidir. Sabuncu'nun 10 Eylül 1901 tarihinde bu meselede serdettiği ifâdeler, onun uluslararası konjonktürde sahip olduğu tecrübeyi gösterir:

*“Bir asker olan Enver Paşa'nın başkanlığı altında Padişah tarafından Çin Müslümanlarına gönderilecek heyet hakkındaki düşüncelerimi, Zât-ı Şâhâne'ye arz etmek üzere yazmaya koyuldum. Çin Müslümanlarının kendilerine imamlar, âlimler göndermesi ve Müslüman çocuklarını okutmak için memleketlerinde mektepler açması hakkında Zât-ı Şâhâne'ye gelen Arapça mektupları Başkâtipten*

---

<sup>115</sup> Sabuncu'nun kadim dostu Blunt, günlüklerinde Sabuncu'nun İstanbul'daki hayatı ve görevi ile ilgili şu bilgileri veriyor: “28 Nisan 1893 - İstanbul'da Selamlık merasimi esnasında diplomatlar odasında eski dostum Sabuncuyla karşılaştık. Sultanın mütercimi olarak daimî bir iş bulmuş kendine. Büyükkada'da yaşıyormuş. Haftada iki defa Yıldız'a geliyormuş. Lord Cromer ve Hidiv adlı makalemi okuduğunu söyledi. Hatta bu makale saraydan kendisine tercüme için verilmiş. Sabuncu, bu makaleyi eminim sultan da okumuştur, diyor. Sultanın huzuruna çıkmak için izin al, çık diye tavsiyede bulundu. General Walter Blunt, kulağıma onun bir saray casusu olduğunu fısıldadı. Nitekim muhakkak öyleydi ve zaten kıymeti de orada yatıyordu. Bize çok faydası dokunabilir. Hoş bir gündü...” Wilfrid Scaven BLUNT, *My Diaries*, 103.

*aldım. Bu mektupları Türkçe'ye çevirdikten sonra, Çin Müslümanlarının makâm-ı hilâfete bağlılıklarını sağlamak için onlara bir asker Paşası değil, din adamlarından ve şeriflerden bir heyet göndermesi hakkında evvelce yazdığım tavsiyeleri hatırlatan bir ârize ilâve ederek Zât-ı Şâhâneye demiştim ki bir asker olan Enver Paşa'nın bazı maiyetiyle beraber Çin Müslümanlarma gönderilmesi, Çin hükûmetiyle Avrupa efkârı umûmiyesini kuşkulandıracak bir takım hile ve desiselerle heyetin Çin'e girmesine engel olunacak ve neticede Osmanlı Devleti siyâsi bir krizle karşı karşıya kalacaktır. Ulemâ ve eşrâftan kurulup gönderilecek bir heyet, Çin Müslümanları tarafından hürmetle karşılanacağı gibi, dinî bir heyet olmak itibariyle ve öteye beriye din misyonerleri ve din propagandacıları gönderilmesinin Avrupalılar nazarında mübah bulunması dolayısıyla gerek Avrupalılar gerekse Çin hükûmeti böyle bir heyete engel olmayacaktır. Hâlbuki asker bir Paşa'nın Çin'e gönderilmesi keyfiyeti, "siyasî fetih" gibi kuşkulandırıcı bir maksada atfedilir ve Enver Paşa'nın fiilen Şanghay'dan geri çevrilmesi gibi kötü bir netice ile biter."*<sup>116</sup>

Sabuncu'nun bu hususta söyledikleri dikkate alınmamış, Çin Müslümanlarına ulemâ ile birlikte asker ağırlıklı bir heyet gönderilmiştir. Neticede, Çin hükûmeti Sabuncu'yu yalancı çıkarmamış ve Müslümanlarla görüştürülmeden gerisin geri gönderilmiştir.

Ayrıca Sabuncu menfaati icabı her yola başvuran bir adamdır. Bunu Meşrutiyet idâresinin yargılamalarından kurtulmak için yazdığı terceme-i halinde görmekteyiz. Kendisini İtalya vatandaşı gösterebilmek için hayat hikâyesini değiştirmiş, yalan yanlış ifâdelerle Şûrâ-yı Devlet'i kandırmaya çalışmıştır. Fakat Beyrut valisi vâsıtasıyla Süryani Katolik Patrikhanesi'nde yapılan araştırmalarda verdiği bilgilerin yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer durum demiryolu imtiyâzı almak için kurduğu şirket için de geçerlidir. Şirket hakkında araştırma yapan Ticâret ve Nâfia Nezâreti, Sabuncu'nun danışman olarak kabûl ettiği General Kambell ile

---

<sup>116</sup> ALBERİ, A.g.k., 225 - 226

yaptığı görüşmede Kambell, Sabuncu'dan “hiçbir tutar yanı olmayan serseri” olarak bahsetmiştir.

Sultan Abdülhamid'e maaşının yükseltilmesi, ek ödenek ve memuriyet verilmesi, eşine dostuna nişan îtâsı gibi hususlarda defalarca dilekçe sunmuştur. Mûnasip olsun olmasın bu isteklerini her yerde dile getirmiştir. Meselâ Mâbeyn mütercimelrinin sicillerinin alındığı esnâda, hayat hikâyesini yazdıktan sonra, hiç de sırası değilken, en son satıra iki senedir zam alamadığını yazmıştır.

Sabuncu mûcittir. Devrine göre önemli sayılabilecek icatlar yapmıştır. Bunda zekâ ve kabiliyetinin yanında yaptığı seyahatlerin uyandırdığı keşif heyecanı etkili olmuştur, denebilir. Fotoğraf tekniğini iyi bilen Sabuncu, 1860'ların sonuna doğru kardeşi Cercis'e bu tekniği öğretti. Sabuncu 1871'de çıktığı turda pek çok fotoğraf çekti. Bu gezisinde Manchester'e geldiğinde bir stereoscopic kamera icad etmişti ve bunun patentini “Stereoscopic Company”ye sattı. Sonra Paris'te bir “automatic apparatus” kamera düzenledi. Sabuncu ayrıca gazetelerde fotoğrafçılık ile ilgili yazılar yayımladı.<sup>117</sup>

Geniş malûmatı, görgüsü ve bilgiç tavırları ile bulunduğu ortamda kısa zamanda baş aktör haline gelebilmektedir. Fakat Sabuncu, aynı zamanda müşkülpesent bir adamdır. Huyundaki asabiyet ve zor beğenme özelliği çoğu zaman onu geçimsiz hale getirmiştir. Mâbeyn'de nerdeyse kimseyle anlaşmamakta ve kendisi hakkında sürekli şikâyetler vâkî olmaktadır. Kezâ hayatını devam ettirdiği Büyükada'da yine buna benzer problemler yaşamıştır.

Sabuncu bir devletin hizmetinde iken rahatlıkla başkalarıyla irtibat kurabilmekte, mektuplar vâsıtasıyla başkaları adına çalışabileceğini ifâde etmektedir. Sultan Abdülhamid'in hizmetine girdikten sonra Londra'dan getirttiği sandıklardan çıkan kitaplar, onun hâlâ İngilizler adına çalıştığı yönünde bir düşünce

---

<sup>117</sup> ÖZENDES, A.g.k., 171-172.

oluşturmaktadır. Ayrıca yine bu evrak arasında çıkan bir mektupta Sabuncu'nun Rusya'nın Londra elçisine, Petersburg'ta Rusya menfaatine bir Arapça gazete çıkarmak için müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların Sabuncu'ya uluslararası ajan havası kattığı söylenebilir.

Sabuncu'nun Müslüman olduğu yönünde rivayetler<sup>118</sup> varsa da İstanbul yıllarına ait belgelerde ve günlüklerinde bu konuda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Hayatının son döneminde ihtidâ etmiş olabilir.

---

<sup>118</sup> Özcan, A.g.m., s. 117

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3.1. Lâyiha ve Mütalaaları

Düşünülen bir şeyin belli bir form dâhilinde yazılı hâle getirilmesi anlamına gelen lâyiha kavramı, Osmanlılar'da rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanılmıştır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve en çok bilinen ıslâhat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslâhatın bir kişi veya dâire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir. Osmanlı tarihinde bu tür birçok lâyiha hazırlanmıştır. Sabuncu'nun lâyihaları ise standart lâyiha tiplerine tam mânâsıyla uymamaktadır. Bu sebeple müstakil bir mevzu etrafında kaleme aldığı yazılar lâyiha, bir konu hakkında görüş bildirdiği yazılar ise mütalaa olarak değerlendirilmiştir. Sabuncu lâyiha ve mütalaalarında bazen bir mesele hakkında, sık sık ise vazifesi icabı Avrupa gazetelerinde yazılan makâleler hakkında görüş bildirmiştir.

### 3.2. İngiliz Müslümanları<sup>119</sup>

#### İcmâl-i Ahvâl

Londra'da tab ve neşr olunan Morning Edvartiser gazetesinin 23 Eylül efrencî tarihli nüshasında İngiliz Müslümanları'na dâir Liverpool muhbirinin âtîdeki mektubu münderiştir.

“Biraz vakitten beri Londra mehâfili bu Müslümanlar meselesine çok ehemmiyet vermişti. Ale'l-husûs bir İngiliz kadının bir Hindî Müslüman ile Liverpool'da izdivaç eyledikleri esnâda pekçok kıyl ü kâl olmuştu.

---

<sup>119</sup> BOA, Y.PRK.TM, 23/3 (Bkz. Ek - 4

“Ben Müslümanların en büyük ve en mühim memleketinde bir hayli müddet ikâmet eylediğim ve âdât ve akâid-i İslâmiye’ye kesb-i vukûf eylediğim cihetle İngiltere’ye avdetimde doğruca Voking karyesine li-ecli’t-tahkîk azîmet ettim. Orada büyük bir binâ gördüm. Binâ-i mezkûr an asıl hukûk ve tabâbet tahsîli için Hindistan’dan İngiltere’ye gelen müslim ve gayrimüslim talebenin ikâmetine Doktor Lihtenr tarafından tahsîs olunmuştu.

“Talebe-i müslimeye burada beyaz taştan bir câmi inşa olunmuştur. Bu câmi dört revîşiyeli ve kubbeli bir odadan ibarettir. Dört köşesi İran usûl-i mimarîsi üzre ve pek güzel sûrette nakş edilmiştir. Önünde kaldırımlı bir havlu var ise de minâresi yoktur. Dâhilinde Hindistan’da gayet güzel ve hünerverâne oyulmuş bir tahta minber iel Kur’ân-ı Kerîm’in vaz’ına mahsus bir iskemle gördüm. Bundan başka şâyân-ı ehemmiyet bir şey göremedim. Kapının karşısında Mekke-i Mükerrreme cihetini yani kibleyi irâe eder bir mihrab vardır. İngiltere’de bundan ziyâde sade ve güzel bir mabed yokdur. Londra şehrinde bir cami inşası için Hindistan ümerâsı akçe vermişlerdi. Fakat mûmâ ileyh Doktor Lihtenr câmiyi Londra’dan on beş kilometreden ziyâde uzak bir yerde yapmıştır.

“Bunun için Londra’da bulunan Müslümanların camiye gittikleri nâdirdir. Bir Hindî müslümana, “Cuma günleri camiye gidiyor musu?” diye sorduğumda, “Hayır” cevabını vermesi üzerine sebebini sual eyledim. Cevaben, “Şimendiferle gitmeye mecbûriyet var. Üçüncü mevki bileti 24 kuruşadır. Bir de gidip gelmek için çok vakit geçiyor.” dedi.

“Câminin civârında bulunan bina karmakarışık bir şeydir. Dâhilindeki duvarlar putperest resimleriyle ve putperestlerin sanâyi-i nefisesiyle müzeyyendir. İki sıra bina olunmuş odalar soğukdan ve çıplaklıktan titreyen Hindî fukarâ ile dolu idi.”

Mülâhaza

Eğer eltâf-ı diyânet-perverâne-i hazret-i hilâfet-penâhîden Londra’da bir cami-i şerîf inşa edilecek olursa bu şâyân-ı takdir inâyet ve siyâset hem Hind Müslümanlarını ve hem de İngilizleri hoşnut etmeye bir vesîle-i cemîle olacağından başka bir pâyitaht medeniyetinde bir eser-i celîl-i Hamidî muhalled olacaktır.

İngiliz kadın ile bir Hindî Müslümanın Liverpool’da izdivac etmesi üzerine hakikat-i hâle vâkıf olmayanlar haylice ehemmiyet vermişlerdir. Hâlbuki kemâ fi’s-sâbık Protestan mezhebinde kaldıktan mâadâ Hindî Müslümanı evvelemirde kendisiyle beraber gitmekle ve orada Protestan papazının huzurunda Hıristiyan akâidi mücebince nikâhını akd etmeye mecbûr ettikten sonra mister Quilliam’ın taklid camiine gidip orada dahi Müslümanların akâidi mücebince güya akd-i nikâh tecdid etmişlerdir. Bu zevc ve zevce dört ay evvel Dersaâdet’e geldiklerinde kulları ile ( Hotel dö Londra)’da bi’d-defeât görüşmüşlerdir.

#### Liverpool Müslümanları

Muhbir-i mûmâ ileyh Liverpool Müslümanlarına dâir şöyle yazmıştır:

“(Voking) karyesinden Liverpool’a azîmet ederek orada yeni Müslümanların reisini görmeye gittim. Bu adamın ismi an asıl (Manksman William) olup sûret-i zahirede Müslüman olduktan sonra ismini (Quilliam) yazmaya başlamıştır.

Esnâ-yı musâhabette kendisine: “ İştittiğime göre güya Müslüman olmuşsunuz acaba sahih mi?” diye sordu. Cevbaben “Evet sahihtir ve akâid-i İslâmiye’yi Kur’ân-ı Kerîm’de mûnderiç olduğu vechile tamamen kabûl ediyorum. Burada henüz adedimiz azdır. Fakat dünyada gördüğünüz Müslümanlar gibi Müslümanız.” dedi. Ve Tancir’de iken İslâm’a hidayet olunduğunu tarif ve Dersaâdet’e azîmet edip huzûr-ı şâhâneye vusûl şerefine nâil olduğunu ve zât-ı hazret-i padişahî cânibinden lûtfen çocuğuna bir memuriyet vad olunduğunu kemâl-i mübâhatle beyân eyledi. Badehû muvakkaten yeni inşa eylediği camiye ziyarete davet etti. İşbu cami kendi hanesinin arkasında bulunan bir küçük bahçede (Babist Protestanet) mâbedi şeklinde

inşa olunmuştur. Binanın zeminine iki üç yüz şark kaliçesi serilmiştir. Açlıktan ölmüş gibi zayıf bir miskin adamdan ibaret olan müezzin o vakit havlunun zeminini süpürüyordu. Taklid camiin dâhilinde birkaç küçük taşla birkaç boş cam kadeh ve Tancir'den götürülmüş bir büyük hasır şapka mevcut olup cümlesi toz ve toprak içinde bırakılmış idi.

Taklid camide hazır bulunan mühtedîlerden bazılarına akâid-i İslâmiye'ye dâir birkaç sual îrâd eyledim. Akâid-i mezkûreye dâir hiçbirinin malûmatı yok idi. Bu sırada bana Arapça ve İngilizce karma karışık bir kitap gösterdiler. Arapçasını yazan ömründe lisân-ı Arab'ın usûl ve kavaidini tahsil etmemiş işbu taklid camide kiliseler gibi mihrabın önünde elli kadar iskemle mevcut idi. Ve geride kalan zemin adi ve ucuz halılarla örtülmüştü. Mihrabın önünde bir iskemle vardı. Mihraptan biraz ötede küçük bir tavan ve iki tarafında iki sünî hurma ağacı ve bir Amerika argununu yani piyano gibi bir müzika âleti duruyordu.

Mister Quilliam yâhud Quilliam efendi bana bir kitap verip “Bu bizim dua kitabımızdır.” dedi. Kitabın serlevhâsı İngilizce olup tercümesi budur: “İngilizce tekellüm eden İslâm (kilise)sinin (aslındaki tabirdir) dua kitabıdır.” Bu kitap otuz iki nâmeli dua mecmûasından ibaret kitap olduktan mâadâ yedi duası İngiltere’de (Kanaat) namındaki Prostanet fırkalarının dualarına taklit edilmiş ve diğer dualar dahi başka Protestanet fırkaların dua kitaplarından ve âyât-ı Kur’âniye’den iktibas ve ayetlerin bazı kelimeleri büsbütün tebdil olunarak (Quilliam) efendi tarafından telfik edilmiş karmakarışık bir mecmuadır.

Yeni İngiliz Müslümanları şimdiye kadar oruç turmamışlar ise de mürûr-ı zaman ile tutacaklarını Quilliam Efendi ümit ediyor.

İşte yeni İngiliz Müslümanların hali bu merkezdedir.”

Mülâhaza

Şu tafsîlatı mütâlaa eden müttaki ve gayr-ı müttaki bir Müslümanın akâid-i İslâmiye'yi bozduklarına kâil olması zaruridir.

Her şeyden evvel cami-i şerîf derûnunda Hıristiyan kiliselerine mümâsil ergunun veyahut piyano bulundurulması ve Hıristiyanlar gibi camide müzika çalmak ve tegannî ile dua etmek İslâm dininde büyük bir bid'atdır.

İkincisi müminlerin namaz kıldıkları yere cami veyâhud mescit muharrefi mosque denilecek yerde kilise denilmesi layık değildir.

Üçüncüsü âyât-ı Kur'âniye ile Hıristiyan dualarını karıştırmaya ne Müslümanlar ne de Hıristiyanlar cevaz ve mesağ verir.

Dördüncüsü Kur'ân-ı Kerîm'in tahrîfi kâfirâne bir tahkîrdır.

Beşincisi mister Quilliam tarafından bir akâid-i İslâmiye kitabı telif olunması ve husûsen Hıristiyan ve (Methodist) Protestan fırkasının akâidi akâid-i İslâmiye ile mezc olunması ve kendi kendisine o kitabda aşikâre hazret-i peygambere teşbih etmesi kâfirâne bir cesarettir.

Altıncısı ihtirâ eylediği akâid-i cedîdeyi dîn-i İslâma nisbet etmesi hiçbir hâlis Müslüman tarafından icrâ edilemeyecek cesaretlerindendir.

Yedincisi Kur'ân-ı Kerîm'i yeniden İngiliz lisanına tercümeye başlamışlardır. İstedikleri gibi yapacakları bu tercüme (tercüme-i sahîha) ünvanı vermişlerdir. Ve bunu beş senede itmam edeceklerini ümid etmektedirler.

Sekizincisi sâlifü'l-arz Londra civârında Voking karyesinde ikâmet eden Hindî Müslümanlar bu Liverpool İngiliz Müslümanlarına hem hakâret etmekte ve hem de kâfir nazarıyla bakmaktadırlar.

Liverpool İngiliz Müslümanlarına dâir atebe-i ulyâya takdîm eylemiş olduğum icmâl-i ahvâlin bir fıkrasında demiş idim ki, “İşte Liverpool’da sûret-i zâhirede İslâm dinini kabûl eden İngilizler bu kabildendir. Bu İngiliz Müslümanlar ne zaman iki üç yüze bâliğ olursa Mekke-i Mükەرreme’ye ve Medîne-i Münevvere’ye haccetmek bahanesiyle azîmet edip Arabistan’da Müslüman ve mühtedî gibi ikâmet ederek ve mektepler açarak hilâfete dâir efkârını Araplar arasında neşr etmeleri musammemdir.”

İşbu ifadât-ı âcizanemin dahi sâirleri gibi mahz-ı hakikat olduğunu bâlâda tercümeleri münderiç neşriyat isbât etmektedir.

İngilizler dört yüz sene evvel Luther ve Calvin mübtedîlerin vâsıtasıyla Hıristiyanları nasıl iki yüz ve daha ziyâde fırkalara taksim ederek papanın tabiiyetinden ihrâc eylemişler ve hâlâ bâkîlerini dahi ihrâc etmeye çalışıyorlar ise böylece İslâm dini üzre bulunan yetmiş iki havâric fırkasını tezyîd ve halîfe-i müslimînin itaatinden ihrâc eylemek arzusundadırlar.

İşbu İngilizlerin İslâm dinini hulûs-i kalb ile ve imân-ı sahih ile kabûl etmemiş olduklarına fâsid amelleri delildir.

Kulları Louis Sabuncu

Fi 28 Eylûl sene 1307 (10.10.1891)

### 3.4. Mısır Meselesi<sup>120</sup>

(Daily Post) gazetesinin 28 Eylül efrencî tarihli nüshasında münderiçtir.)

“Memorial Diplomatique gazetesi Paris muhbirinden aldığı telgrafnâmeye isnâden şöyle yazıyor: Mısır meselesinin bu vakitte açılması Devlet-i Aliyye hakkında muzır olduğunu Lord Salisbury Zaâ-ı Şâhâne’ye iş’âr eylediği mesmûdur. İşbu zarar-ı mütemehhidinin on bin askerle Mısır üzerine hücûma müheyyâ olduğuna müsteniddir.”

Courrier de Londres nâm Fransız gazetesi dahi şöyle yazıyor: “Mister Gladstone New Castle şehrinde Balkan meselesine İngiltere’nin silahla müdâhale etmemesine dâir bir takım nutuklar îrâd edecek ise de Sudan’da vârid olan ihbâr-ı mübhem ve sebatsız olduğu cihetle Mısır meselesine dâir çok şey söylemeye müheyyâ değildir.

Yorkshire Herald gazetesi bunu teyiden 28 Eylül efrencî tarihli nüshasında diyor ki:

“Bâlâda zikrolunan ihbâr gerek sahih ve gerek gayr-ı sahih olsun herhalde mümkinâtandır. Bilfarz Lord SalisburyZât-ı Şâhâne’ye böyle bir nasihat arz eylememiş ise yine Sultan Abdülhamid han hazretlerine bu hakikat hafî olmadığı için Lord Salisbury’nin ağzından işitmeye ihtiyacı yoktur. Zât-ı Şâhâne pek dirâyetli bir diplomat olduğu cihetle İngiliz askerinin Mısır’dan çıkması münâsib olmadığını pek âlâbiliyor ise de yine hakk-ı meşrû’unu Mısır’da bâkî kalmak üzre işbu resmî talebi mevkut bir sûrette icrâ eylemeye mecbûrdur. Devlet-i Aliyye’nin en mühim kıtasını ıslâh ve hidivine o kadar muâvenet icrâ eylediğimiz için Sultan Abdülhamid Han

---

<sup>120</sup>BOA, Y.PRK.TM, 23/3

bizden memnûn olmalıdır. İmdi Mısır ismen Osmanlı ve filen İngiliz himâyeti altında kalmalıdır.”

İnspector gazetesi dahi böyle yazıyor:

“Fransa bizi Mısır’dan çıkarmak için muhârebe edemez. Yalnız lâ yenkatî’ protestolarıyla bizi tâciz etmekten başka bir şeye muktedir değildir. Ve buna teşebbüs etmekle Dersaâdet’te nüfûzunu tezyîd edeceğini ümid eyliyor.

Mısır meselesine dâir bizimle muhârebeden Fransa’yı men eden esbâb çoktur. Ezcümle eğer Fransa mağlup olursa hem Mısır’da nüfûzunu ve hem de Bahr-i Sefid’in cenup sahilllerinde vaki müstemlekatında hakk-ı meşrûunu gâib edecektir.

İkincisi Fransa köylüleri, Mısır dünyanın hangi noktasında bulunduğunu bile bilmeyerek Mısır meselesine hiç ehemmiyet vermezler.

Üçüncüsü Fransa köylüleri Alman askerinin kendi arazisinde geçip Paris’e gittiklerini bir defa gördüler ise de ikinci defa görmek istemezler. Zira eğer Fransa bizimle bahren muhârebe edecek olursa Almanya askeri tarafından berren Fransa’ya hücumu büyük bir vesîle olacaktır.

Dördüncüsü eğer İngiltere’ye muhârebe meselesi Fransa mebusân meclisinde müzâkereye konulacak olursa Fransız askerinin reyi hüküm-fermâ olacaktır. Çünkü muhârebe bahren olacağı cihetle eğer Fransızlar bir muzafferiyete nâil olurlarsa o muzafferiyetin iftiharî askerinin muhârebeye temâyül etmeyeceği derkârdır.”

Kulları Louis Sabuncu

Fi 28 Eylöl sene 1307 (10.10.1891)

### 3.5. Memâlik-i Osmaniye’de Vukû Bulan Haydudluğun Men’ine Dâir Avrupa Efkâr-ı Umûmiyesi<sup>121</sup>

#### İcmal-i Ahvâl

(Yorkshire Post) gazetesi 16 Teşrin-i Evvel 1291 ve ( Manchester Courier) gazetesi 14 minhü tarihli nüshalarında ve diğer İngiliz gazeteleri bu günlerde haydudluğun menine dâir pek çok mülâhazalar neşr eylemişlerdir.

(Yorkshier Post) gazetesi diyor ki, “Devlet-i Aliyye haydudluğu men etmek üzere Arnavudların eslihasını toplatmak niyetindedir. İşbu tasavvur kâbil-i icrâ olmadığı gibi Avrupa siyâsiyyûnu nazarında pek gülünçtür. Bu memuriyeti icrâya tayin olunan Abdülkerim Paşa dirâyetli ve tecrübe sahibi bir zat ise de Devlet-i Aliyye kendisini böyle muhal bir memuriyete tayin etmesi hatadır. Avusturya Macaristan hükûmeti esliha toplamaya kolaylıkla muvaffak olmuş ise de o kıtanın ahâlisi Arnavutlar gibi değildir. Zira Hersek ve Bosna ahâlîsi münkasimü’l-efkâr muhtelifü’l-ecnâs yani iki humsu Müslüman ve iki humsu Rus ve bir humsu Katolik olduğu cihetle Arnavudlar gibi vahdet-i mukâvemet muhâatarasından ârî idiler. Binâenaleyh 15000 asker ile Avusturya hükûmeti hem ahâlînin eslihasını kolaylıkla topladı hem de emniyet ve âsâyişi istikmâl eyledi. Lakin Devlet-i Aliyye Arnavutların eslihasını tarz-ı mezkûr üzere ve hatta otuz tabur asker ile toplayamaz çünkü evvela Arnavutların adedi Hersek ve Bosna ahâlîsinin bir buçuk mislidir. Sâniyen Arnavutluk kıtası yüksek dağlardan ve derin muhataralı derelerden ibarettir. Asâkir-i nizâmiye böyle derelerde ve dar yüksek ve iniş yollarda alışmış olan dağlılarla kolay muhârebe edemezler. Sâlisen Arnavutlar cengâver bir millet

---

<sup>121</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9876

oldukları malûmdur. Hatta Kırım muhârebesinde başıbozuk nâmıyla şöhret kazanmışlardır. Binâenaleyh Devlet-i Aliyye şimâli garbî Avrupa'nın hudûdunda vukûbulan haydutluğu Arnavutların eslihasını toplamakla men edemeyeceğinden mâadâ bu gayr-ı musîb tedâbir ile Yemen ve Kürdistân ihtilâllerine yeni bir ihtilâl daha ilave edeceğinden şüphe yoktur.”

(Manchester Courier) gazetesi dahi Devlet-i Aliyye'nin ahvâlini pekiyi bilen muhbirinden aldığı mektuba istinâden fıkra-i âtiyeyi yazıyor.

“Suâl- Memâlik-i Osmaniye’de haydutluğun men’i ne veçhile müyesser olabilir?

Cevap- Asâkir-i Nizâmiye vâsıtasıyla haydutluğu men etmek mümkün değildir. Zira her şeyden evvel kur’a ahâlîsi haydutları asâkir-i nizâmiyeye terviç ederler. Çünkü haydutlar köylülerden bir şey çalacak olurlarsa ya bir koyun veyahut biraz buğday alacaktır. O dahi akçeleri olduğu gibi köylülere koyunun bahasından ziyâde verirler. Bir de köylülere karşı çok sert olmamak haydutların menfaati icabındandır. Zira yolcuların ahvâline dâir köylülerden malûmat alırlar. Gerek kendileri ve gerek tuttukları yolcular için mekûlat ve meşrûbatı köylülerden mübâyaa ederler. Ahîren haydutlar tarafından tutulan Mösyö (Solini) bunu teyiden diyor ki, “Haydutlar bana daima taze ekmek ve taze et ve yumûrta ve kahve ve süt getirirler idi. Ve bunları köylülerden ya satın alırlar veya yağma ederlerdi.”

Binâenaleyh köylüler haydutlardan korkarlar ise de kendilerini düşman saymazlar lakin askerlerden kalben istikrâh ederler. Bunlar aç ve susuz ve nîm çıplak ve zâhiresiz ve âdet olduğu üzre altı yedi ay kadar maaşsız oldukları halde bir köye muvâsalâtlarında (Kelceradi’l-müntesîr) köyü yağma etmeye ve rast geldikleri şeyi haydutlardan ziyâde gâret eylemeye başlarlar. Askerlerin bu bâbda hiçbir faydası olmayıp yalnız köylerde teşvîşi tezyîd ediyorlar. Selanik’te bir ay evvel vukû bulan bir hâdisе teyid eylemiştir. Şöyle ki birtakım asker haydutları aramak üzre Selanik şimendifer istasyonuna muvasalâtlarında evvela bir yük kavun yağma edip badehû

ekmek ve peynir satan Yahudilerin dükkânlarını gâret eylediler. Böyle bir hâdisе Selanik şehrinin istasyonunda vukû bulursa artık köylerde ve dağ ve ormanlarda askerin ne yapacağı tasavvur olunmalıdır. Binâenaleyh köylüler on haydudu bir askere tercih edip hükümet-i mahalliye haydutlardan şikâyet etmezler. İmdi eğer Memâlik-i Osmaniye’de vukû bulan haydutluğun men’i hırsız askere kalacak olursa haydutluk o memlekette hiç eksik olmaz.”

#### Mülâhaza

İşbu neşriyâta nazaran Devlet-i Aliyye haydutluğu men etmek için ne Arnavutların eslihasını toplamakla ve ne de asâkir-i nizâmiye vâsıtasıyla muvaffak olamayacaktır. Bunun yalnız bir çaresi vardır. O da haydutluğu men etmek için İtalya devletinin Kalabirya ve diğer kıtâlarda ittihâz eylediği tedâbiri icrâ etmektir.

Evvelâ, jandarma askerini tanzîm etmeli ve bunlara kâfi maaş vermeli ve maaşları da sûret-i muntazamada tesviye eylemelidir. Muhâtaralı yerlerde ve ormanlarda jandarmalarınistirâhâtını kâfil küçük kışlalar inşa etmeli. O halde köylüler jandarmalara itimad edip hem haydutlardan korkmazlar. Hem de haydutların bulundukları hem de haydutların bulundukları yerleri jandarmalara haber verirler.

Sâniyen, İtalya jandarmaları pek muntazam olduklarından devlet-i müşârun ileyhâdan mikdâr-ı kâfi jandarma muallimi celb edip Osmanlı jandarmalarını talim ve teşkil ettirmelidir. Eğer müstaid adamlardan jandarma teşkil olunur ve bunların maaşâtı kâfi derecede tahsis ve sûret-i muntazamada tesviye olunursa haydutluğun külliyyen men’i müyesser olur. Aksi takdirde maksadın husûlü muhaldir.

Her köyde üç dört jandarma ikâmet etmelidir. Bunlar az vakit zarfında köy ahâlisini tanıyıp bir ecnebi gelecek ve mühimmat ve zahire satın alacak olursa derhal kendisini tevkif ederek zâbıta merkezine götürürler.

Günde bir iki defa takım tecessüs kolu köyleri gezip icrâ-yı teftişât etmelidir ve görecekleri nevâkısı ihtâr ve ihmâlâtı âmirlerine ihbâr eylemelidir.

Konsoloslar dahi tutulan haydudları mahzâ tebalarından olmalarından dolayı himâye etmemek üzere düvel-i muazzamadan teminât almalıdır.

Jandarmaların maaşâtını her ay sûret-i muntazamada tesviye esbâbını istihsâl etmek üzere Dersaâdet'te (Jandarma Maaşât Komisyonu) namıyla bir komisyon teşkil buyrulmalıdır. İstanbul'da bulunan jandarmaların maaşâtı bu komisyona teslim olup oradan tevzi edilmelidir. Taşralarda ise valilere mutasarrıflara vesâireye maaşât-ı mezkûrenin günü gününe tesviyesiyçün evâmir-i müessire ısdâr olunmalıdır. İşbu komisyonun bir talimatı olup bunun nüshah-ı kâfiyesi tab ve taşra jandarma idârelerine irsâl kılınmalıdır.

Jandarmalar tarafından vâkî olacak şikâyât işbu komisyona doğrudan doğruya beyân olunmalı ve komisyon dahi lede'l-hâce atebe-i ulyâya mürâcaat etmelidir.

Komisyon lüzûmu mikdar akçenin îtâsını hazîne-i mâliyyeye iş'âra mezun olmalı ve hazîne dahi iş'ârat-ı vâkıyı derhal infâza mecbûr bulunmalıdır.

Bu babda tedâbir-i sâirenin ittihâzı rey ve irâde-i hikmet-âde-i cenâb-ı pâdişâhiye vâbestedir. Ancak sûret-i ma'rûzada jandarma teşkil olunmayacak olursa şekâvetin men'i hususundaki âmâl-i celîle-i hazret-i tâcdârînin husûlü müyesser olamayacağını ve bunca mesâi-i hümayûnun hebâ olacağı derkârdır.

Fi 19 Teşrin-i evvel sene 1307 (31.10.1891)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.6. İcmâl-i Ahvâl-i Mesele-i Mısriyye<sup>122</sup>

Times nâm gazetede fıkra-i âtiye tab ve neşr olunmuştur.

“İngiliz askerinin Mısır’ı tahliyesine dâir Devlet-i Aliyye fiilen İngiltere ile muhâberâta girişmesinden bir fayda ümid etmek esbâb-ı muhtelifeden dolayı kâr-ı akıl değildir. Bâhusus Devlet-i Aliyye’nin menâfii Mısırca keen lem yekün hükmünde olduğu cihetle şayan-ı tezkâr değildir. Çünkü hidiv-i Mısır hazretleri müddet-i medîdedenberi bir hükümdâr-ı müstakil olup ol zamandan beri Devlet-i Aliyye ile arasındaki ravâbit ve münâsebât munkati olmuştur. İngiliz askeri Mısır’ı terk eylediği anda Mısır hükümeti hâl-i perîşâniyetde ve fetrette bulunacaktır. Avrupa devletlerinden biri umûr-ı Mısriyye’ye müceddeden müdâhale etmeyecek olursa ol vakit Mısır’da ihtilâl zuhûr edip İngiltere’nin Mısır kıtasınca icrâ etmiş olduğu ıslâhat-ı nâfia mahv ü nâ-bedid olacaktır. İngiliz askeri tarafından Mısır tahliye olunduktan sonra vukûbulacak ihtilâl mesele-i şarkiyenin zuhûr etmesine mûcib olacağı cihetle Rusya tekraren Memâlik-i Mahrûse üzerine hücum etmeye sevk edecektir. Rusya’nın Dersaâdet’te küşâd eylediği bâb-ı fesâd ve fitneden nâşi Mısır meselesini tekrâren meydana çıkarmak için Devlet-i Aliyye’yi sevk etmeye ihtimalden baid değildir. Mısır’ın İngiliz askeri tarafından tahliyesini Londra Devlet-i Aliyye sefîri Lord Salisbury’e teklifte bulunacak olursa diplomatça ve nazikâne Devlet-i Aliyye’nin bu teklifini reddetmeye Lord Salisbury mecbûr olacaktır.”

Mütâlâa

Mısır meselesine dâir Devlet-i Aliyye’nin süferâsı ve İngiliz hükümetinin arasında on sene mütemâdiyen muhâberât-ı siyâsiye vukû bulmuş ise de hükümet-i müşârun ileyhâyı iknâya muvaffak olamamıştır. Devlet-i Aliyye 20 sene daha bu

---

<sup>122</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9876

minval üzre edecek olursa nazik ve diplomasi tarikleriyle mezkûr gazetenin ilkâatından mâadâ bir cevaba destres olamayacaktır.

Binâenaleyh atebe-i aliyyeye 2 Ağustos Efrensi 1891 tarihli mütevâziâne arz eylediğim fıkra, “İngiltere’nin müstebid ve en faal hükümdârı gazetelerdir. Bundan anlaşılıyor ki Mısır meselesi Rüstem Paşa’nın ve Lord Salisbury’nin diplomatça müzâkereleriyle hallolunamayacaktır. Zira Lord Salisbury’nin ve kraliçenin emri ümmetin elindedir.”

İmdi Lord Salisbury İngiliz askerini Mısır’dan ihraç etmeye emredecek olursa İngiliz milleti kendisine muhâlefet ve mukâvemet edebilir. Bunun için Londra Devlet-i Aliyye sefîri Lord Salisbury’i diplomatça iknâ edecek olsa bile bütün İngiliz kavmini diplomatça iknâya muvaffak olamayacaktır.

Ancak mecâlis ve mehâfilde ve ziyafetlerde mübâhesât-ı siyâsiye ile ve sâhib-i nüfûz ve haysiyet olan gazetelere müracaat etmekle İngiltere kavmini iknaya muvaffak olabiliriz.

Bir defa bu vesâit ile İngiliz milletine kanaat hâsıl olduktâ ol halde “efkâr-ı umûmiye” ile ve gazeteler vâsıtasıyla bütün vükelâyâ kavmin ittihâz eylediği meslek ve hatt-ı hareketi kabûl ettirmeye icbâr ederler.

Mister Gladstone ve Lord Granville ve Charles Dilke’in Urabî Paşa’nın katli hakkında muhâkemededen evvel ısdâr eyledikleri emri ve muahharan makbere-i menfâ olan Endaman adalarına nefy ve teb’îd olunmasına dâir kararın ilgâsına ve elli lira kendisine tahsis ile gazeteler vâsıtasıyla abd-i ahkârları ve Mister W. Blunt gayret ederek Seylan adasına gönderilmesine muvaffak olduk.

Âtîde abd-i ahkârları arz eyleyeceğim şerâit-i mesrûdeyi Devlet-i Aliyye tarafından kabûle şayan buyrulacak olursa kullarıyla Dersâadet Times muhbiri ve Londra ve Paris’te bulunan ahhâbımızla beraber mezkûr şerâitin kabûl ettirilmesi

hususunda İngiliz kavmini gazeteler vâsıtasıyla iknaya muvaffak olacağımızı ümid eyleriz.

Dersaâdet Times muhbiri mezkûrşerâit hakkında (tensib buyrulacak olursa) Times gazetesinde birtakım fıkralar neşredeceğini dahi abd-i ahkârlarına vad eylemiştir.

Londra Devlet-i Aliyye seffri gençliğinde mâlik olduğu faaliyet ve gayreti şimdi hâiz olsaydı Lord Derby'nin Hariciye Nâzırlığı zamanında Londra'da olan İtalya seffrinin mesleğine iktida ederek İngiliz devletinden Devlet-i Aliyye'nin meram ve maksadını tervîce muvaffak olunabilecekti. Zira ol vakit İtalya Hariciye Nâzırı umûr-ı siyâsetle desais ve mekayidi ile şöhret bulan Kont Kavour merâmına nâil olmak için birtakım tedâbir ittihâz etmeye daima Londra seffrine tavsiye etmekten maada Kontes Derby ile müşârun ileyhanın ehibbâ-yı sâiresine dahi nâzikâne selamını îsâl etmeye emrederdi.

Londra İtalya seffri dahi ehl-i himmet ve nezâket ashâbından olmuş olduğu cihetle İngiliz hükümeti nezdinde bir işi zuhûrunda Lord Derby'i iknâya kifâyet etmeyip zevcesi Kontes Derby'i dahi iknâya çalışırdı.

Merâmının tervîci hususunda mecâlis-i siyâsiyede zevçlerini iknâya gayret ve ihtimam zımnında ashâb-ı nüfûz bulunan zâdegân kadınlarına daima muâmele-i nevâzişkarânede bulunurdu. Kont Kavor'dan ittihâz eylediği evâmire imtisalen ita eylediği sık sık ziyafetlerde parlamento azalarıyla zevcelerini ve lordlarla zevcelerini ve sâhib-i tesîr ve nüfûz olan gazete muharrirlerini med'uvven bulundurduğu halde bazen eğlencelere dâir ve bazen dahi kendi devletine ait olan umûru tervici hususunda zevçleri ve ehibbâsı ile mübahase edip iknâya çalışmak için zâdegân kadınlarından rica ederdi.

Halk beyninde kadın lisânından ziyâde vâsıta-i intişar olacak dünyada bir şey olmadığı derkardır.

Bu vâsıta sayesinde İtalya süferâsı papa hazretlerinden Roma'yı zabt ve İtalya'yı bir millet-i vâhıde teşkil etmek zımnında İtalya kralı Victor Emmanuel ile Griba Lady'ye İngiltere'de birçok tarafgirler peyda etmeye muvaffak oldular.

Avrupa mehâfil-i siyâsiyelerinde kadınların ne derece nüfûza hâiz olduklarını sâbık Rusya Hariciye Nâzırı prens Gorçakof derece-i nihayede vakıftı. Binâenaleyh kadınlardan hafiye istihdam eden ilk prens Gorçakof oldu.

Bu kadınlar âyândan ve bazen prensler ve kontesler ve baronlardan mürekkep olup ehemmiyetli havâdis-i siyâsiyeyi ahz ve sirkat etmek maksadıyla düvel-i muazzamanın sefârethanelerinde verilen ziyafetlere prens Gorçakof müşârun ileyhim kadınları gönderirdi.

Kont İgnatıyef dahi işbu mesleği ittihâz eylemiştir. Binaberin prens Gorçakof ve Kont Kavor ve süferâsının yaptıkları misilli Arupa'da Devlet-i Aliyye sefîrleri dahi parlamento azaları ve vûkelâ ve ehl-i nüfûz olan zevâtın âyân kadınlarına müteaddid ziyafetler ita etmek ve onlarla ihtilat etmeye Devlet-i Aliyye'nin menaf-i isyasiyesine tarafgir etmek umûr-ı mühimmedendir.

Londra Devlet-i Aliyye sefîri yalnız arabasına râkiben İngiliz umûr-ı hâriciye nâzırı nezdine gider, "Metbû-ı mufahham bunu size resmen tebliğ etmek üzere bendenize emir buyurmuş olduklarını" söylenmekle iktifa edecek olursa birkaç mâh akdem Lord Salisbury Rüstem Paşa'ya îtâ etmiş olduğu cevâbı resmen tekrar edecektir.

### 3.7. Mısır Meselesinin Çözüm Yolları<sup>123</sup>

Birinci Esas: İngiltere devletinin Mısır'da ve Afrika'ya mücâvir memâlikde kendi menâfi-i ticâriye ve siyâsiyesini müdâfaa için Bahr-i Sefîd'de ve Süveyş Kanalı'nda seyr-i sefâin hürriyetine hâiz olmaya hakkı vardır. İngiltere'nin işbu hukûku bî-garazâne ve ciddi müzakerât ve ittifâkın esası makâmında muteber tutulmasına kemâl-i safvet ile ikrâr edilmelidir.

İkinci Esas: Devlet-i Aliyye'nin Mısır ve Arabistan ve mücâvirleri bulunan memâlikde hilâfet-i uzmâya müteallik hukûk-ı kadîme-i vücûdiyesi mevcut bulunduğu cihetle Devlet-i Aliyye mahv u nâ-bedîd olmadıkça işbu hukûk-ı mezkûrenin iptal ve ilgâsı kâbil değildir. Bunun için Devlet-i Aliyye'nin Mısır ve mücâviri bulunan kıt'alarda kâin olan hukûkuna riâyet etmek İngiltere'nin vâcibe-i vazifesindendir.

Üçüncü Esas: Devlet-i Aliyye ve İngiltere beyninde akdolunacak ittifâktan dolayı Mısır kıtasını on seneden beri işgal eden İngiltere'nin ona hafiyyen istila ettiğine zâhip olmamaları için Mısır tarafından Devlet-i Aliyye'ye îtâ edilen vergi ve mevcut olan statikoya ve Mısırlıların hilâfet-i uzmâya olan inkıyâd ve itikatlarına işbu müzakerâtda İngiltere hükûmeti riâyet etmeye mecbûrdur.

Dördüncü Esas: Devlet-i Aliyye Mısır kıtasını Şam ve Bağdat vilâyetleri gibi bir vilâyete tahvîl ve Mısır'a müteallik müteaddid fermânlar ile verilen imtiyâzaâtı veya tebdîl etmek azîm ve niyetinde kat'îyyen bulunmadığını İngiltere ve Fransa'yı iknâ maksadıyla sarâhatle beyân etmelidir.

---

<sup>123</sup>İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9876

Beşinci Esas: Bu meseleye müteallik olan müzakerâtın Devlet-i Aliyye ile İngiltere beyninde münhasır ve mahfî tutulması lâzımdır. Çünkü devleteyn-i müşârun ileyhimânın beyninde akd-i ittifâk takarrür etmedikçe müzakerât-ı mezkûrenin ne meydana çıkarılması ve ne de düvel-i muazzamanın hiçbirine tebliğ olunması münâsip değildir. İşbu müzakeratın hafıyyen mektum tutulmasının esbâb-ı mûcibesi nezd-i zât-ı hükümet-nisâri-i cihan-bânîlerine malûm olduğu bedihîdir.

Altıncı Esas: İngiltere devletinin Fransa ile Rusya'nın tehdidâtından korkmadığını Devlet-i Aliyye tecârib-i sâbıkasından anlamıştır. Fransa mesele-i Mısriyede müdâhale ettikçe İngiltere devletinin Mısır'da kalmak niyetinde daha ziyâde musırrâne sebat edecektir. Binâenaleyh Devlet-i Aliyye kendi merâmına nâil olmak için Fransa'dan muâvenet beklemekte devam edecek olursa ilelebet merâmından mahrum kalacağında şüphe yoktur.

İngiltere Fransa siyâsetine inkıyâden Mısır'ı terk etmek umûr-ı müstehileden olduğu şüpheden vârestedir. Çünkü İngiltere işbu emri kendisine bir mağlubiyet ve Fransa için bir muzafferiyet-i maneviye olduğu addedecektir. Binâenaleyh Devlet-i Aliyye'nin siyâsiyyûnu doğrudan doğruya İngiltere ile münâsebât peyda etmek lâzım gelecektir.

Devlet-i Aliyye'nin Mısır'da ve Arabistan'da mevcut bulunan şeref ve nüfûzunu muhâfaza hususunda en ehemmiyetli menfaatini temin etmek için bazı menâfiini feda etmeye razı olmalıdır.

Devlet-i Aliyye ile İngiltere beyninde mevcut bulunan esbâb-ı hasmâne bu veçhile ref ve zail olup İngiltere devleti Yemen, Sudan, Girit vesâir mahallerde îkâ-i sûriş ve ihtilâl etmekten keff-i yed edecektir.

Sebk eden mebâdi-i nazariye dermiyân olunduktan sonra cihât- ı ilmiyesine atf edip ittifâk-ı maksudun teşkiline kâbil olacak şerâitten bahs edelim, şöyle ki;

Evvvelâ: Şark cihetinde menâfi-i ticâriye ve siyâsiyesi olan düvel-i muazzama ve milel için tarik-i âm gibi bu kadar gavâil-i maziye mûcip olan Süveyş kanalı, serbest ve bî-taraf olmalıdır. Çünkü İngiltere devletinin Hindistan ile Bahr-i Sefîd’de menâfi-i azîmesi olduğundan dolayı Süveyş Kanalı sefâinin serbestî-i mürûruna daima açık kalmasını istediği için tedâbir-i ihtiyâtiye ittihâz etmeye mecbûr olacaktır.

Sâniyen: Süveyş kanalı Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne’nin ecza-yı mütemmimesinden olduğu cihetle padişah-ı farûk-câh efendimiz Sultan Gazi Abdülhamid Han-ı Sâni ve hulefâsının kanal-ı mezkûrun muhâfazasıyla hakk-ı meşrûları müsellemin enâmıdır.

Sâlisin: Hâl-i hazır ve müstakbelde zamanın ihtiyacı mes eylediği kavânin-i cedîde vaz veyahut el’an kavânin-i mevcudenin tadilat etmek hukûkunu Mısır hıdivi hazretleriyle hulefâsına ferâmin-i şâhâne ita buyurmak hukûk-ı meşrûa-i zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhilerindendir.

Râbian: Süveyş Kanalı’nda İngiliz sefâininin serbestî-i mürûriyetini temin ve menafiinin muhâfazası zımnında İskenderiye, Port Said ve Süveyş limanlarında yahut ol civâra karib bir mahalde birer kıta harb sefinelerinden vaz etmek hakkı irâde-i seniye ile tasdik olunması hukûk-ı meşrûasındandır.

Sâdisin: Lüzûmu takdirinde kanalın hürriyeti müdâfaa ve hangi mahalline tahaddüs edecek ihtilâli men ve asayişin iâdesi zımnında devleteyn-i müşârun ileyhimânın müttefikan çalışmalıdırlar.

İngiltere devleti Mısır üzerine vaz-ı yed eylediğinden nâşî bulunduğu müşkil bir halden kendisini tahlis etmek için bir “vakt-i muayyen”de askerini Mısır’dan geri alacağına dâir Devlet-i Aliyye’ye taahhüd etmelidir.

Sâminen: Muhâfaza-i huzûr ve asâyiş etmek için Devlet-i Aliyye İngiliz askeri yerine birkaç tabur asâkir-i şâhâne Mısır'a göndermelidir. Asâkir-i şâhânenin Mısır'da ne mikdar ve ne mahallerde ikâmet edeceklerine dâir devleteyn-i müşârun ileyhimâ taraflarından taht-ı karâra alınacaktır.

Tâsian: Mısır hükümetinde müstahdem olan İngiliz memurları Devlet-i Aliyye'nin umûru mûcebince memuriyetlerinde ibkâ olunanlar Devlet-i Aliyye memurları gibi addolunub Osmanlı elbise-i resmiyesiyle iktisâ ve kavânin-i hâzırayı veyahut Devlet-i Aliyye'nin İngiliz devletiyle müttefikan vaz eyledikleri kavânine inkıyad etmeye mecbûr olacaklardır.

Âşiran: Mısır'da sâdır olan bilcümle kavânin ve şerâyi' tuğra-yı garrâ-yı şâhâne ser-levhâsıyla ve "bâ-îrâde-i hazret-i padişâhi" hidiv-i Mısır emriyle muanven resmen neşr ve ilan olunacaktır.

Hâdî Aşera: Düvel-i muazzamanın muâhedât-ı kadîmesine muhalif veya hukûk-ı meşrûa ve menâfi-i siyâsiye ve ticâriyesini ihrâz ederek dava ve iştikâları mûcib olacak ittifâk şerâitinde kat'â bir şey derç etmekden tevakkî edilmelidir.

Devleteyn-i müşârun ileyhimâ miyânesinde ittifâk-ı tam husûle gelip teâtîsi hitâm buldukda ol vakit tarafeynin terâzi-i tâmı fiilen husûle geldiği cihetle mezkûr ittifâkı düvel-i muazzamaya tebliğ ve ilan ederler.

Sânî Aşera: Yalnız Devlet-i Aliyye ile İngiltere'ye müteallik işbu mesele-i sulhyâne aleyhine düvel-i muazzama tarafından mukâvemet olacak olursa zamanın ihtiyacı mes eylediği vesâit-i siyâsiye ile işbu mevâniin mahv u izâlesine gayret etmeye müttehiden hareket eylemelidirler. İttifak-ı mezkûrun kabûlünde düvel-i muazzamayı tarziye etmekte acz vukûu takdirinde ol halde ittifâk-ı mebhus-i anı neticesiz kalıp Mısır'ı statüko halinde bırakmak veya işbu akde-i müşkileyi halli zımnında mümkün ise ittifâk-ı mezkûrun bazı şerâitinde münasib sûrette tağyirât ve tadilat icrâ etmek ahvâl-i zaruriyeden bulunur.

Fransa veya diğ er bir devletin Mısır’a asker idh al etmeyerek İngiltere itmi’n an kesb eyledikte yalnız arz eylediğ imiz ş er ait-i mesr ude veyahud buna mümâsil ş er ait m  cebince askerini Mısır’dan çıkaracağı mem  ld  r.

Devlet-i Aliyye’nin Mısır, Yemen vesâir Memâlik-i Mahrûse’de maddi ve manevi nüfûzunu temin ve teyid etmek için huk  kundan bazısını fed   etmek ve ş ur  t-ı mezkûre veya daha faydalıları m  cebince İngiltere ile ittifâk etmek icab eder.

İngiltere devleti ş ur  t-ı ma’r  za veya bunlara karib ş ur  ta rûy-ı muvâfakat göstereceğı ş ek ve şüpheden vârestedir.

Efkâr-ı mezkûrenin tervici için Devlet-i Aliyye İngiltere gazeteleri vâsıta ittihâz eyledikte İngiliz kavmini bu bâbda ikna için Dersaâdet Times muhabiri vâsıtasıyla Times gazetesi buna dâir çok fıkralar neş redeceğini ve muahharan müteaddid İngiliz gazeteleri dahi ona imtisâlen der   edeceklerini   ciz  nem yak  nen bilirim.

İngiliz gazeteleri zikrolunan veya münâsip görülecek olan suver üzre İngiliz ah  lisinin ezh  n ve efkârı tehy ve ihz  r edildikde Devlet-i Aliyye’nin ş ur  t-ı mesr  desine Lord Salisbury ve heyet-i v  kel  ya kabûl ettirmek de Londra sef  rine pek   s  n olacaktır.

Ol bâbda ve her h  lde bu “mesele-i ittif  kiye”ye dâir ne gibi tanzim  t ve tadil  t ve tedâbir ittih  zı lâzım geleceğı Zât-ı şâhânenin ra’y-ı rezin-i isâbet-kar  n-i h  m  y  nlarına men  ttur.

7 Kânûn-ı Evvel-i R  m   1307 (19.12.1891)

Kulları Luis Sabuncu

### 3.8. “Yıldız” Gazetesi<sup>124</sup>

Yıldız gazetesi yeni neşrolunmuş bir cerîde-i mevkûte olup Fransız ve Türkî lisanları üzre ayda üç defa zuhûr edeceği mev’ûddur. Mecell-i tab’ı Paris şehridir. Sahib-i imtiyâzı Rûmiyyü’l-asl olan Yorgiyadis yâhud Jorisyadis nâm şahısdır.

Fî 10 Teşrin-i Evvel tarihiyle birinci nüshası zuhûr edip Türkiyyü’l-ibâre bir program ile beraber bir zarf derûnunda olduğu halde Dersaâdet’te bazı kimselere irsâl kılınmıştır.

İşbu gazete bugünkü günde adedleri tekessür eden gazetelerden birisidir. Eğer Devlet-i Aliyye ciddi bir sûretde Memâlik-i Mahrûse’nin ıslâh-ı ahvâli ve ehliyetsiz memurların azli ve yerlerine namuslu ve dirâyetli zevât tayini çaresini nazar-ı itinaya almayıp da bu türlü sefihâne neşriyata ehemmiyet göstermekde devam ve onların reddi esbâbıyla meşgûl olacak olursa bu husûs hilaf-gîr gazetelerin mikdarını teksir edeceği ve binâenaleyh Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin galeyânını ve Devlet-i Aliyye ahâlîsinin tahdîş-i ezhânını bâdî olacaktır.

Yıldız gazetesinin neşrinde iki maksad vardır:

Birincisi Yıldız Sarayı’nın bazı memurlarından ahz-i sâr olduğu mezkûr gazetenin Yıldız ünvanı altında neşrolunmasıyla sâbitdir.

İkincisi; Devlet-i Aliyye’den tehdid sûretiyle cerr-i nukûd olduğu derkâdır.

---

<sup>124</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 26/40

Bu maksad için Paris’de kâfi bir sermâye ile bazı Osmanlı ve Fransız serserilerinden mürekkeb bir kumpanya teşkil olunmuştur.

Geçen sene mezkûr kumpanya tarafından Paris’te, La Turquie Contemporaine unvanıyla bir gazete neşrolunmuş ise de zât-ı hazret-i padişahînin şahs-ı mukaddesi hakkında Devlet-i Aliyye memurları aleyhinde birtakım neşriyât-ı mefsetetkarâne tab ve neşrettiklerinden dolayı mezkûr gazete Fransa hükümeti tarafından şâyî olduğuna göre ilga kılındı. Şirket-i mezkûrenin Osmanlı azasından birisi Ali Şefkatî Bey Türkiyyü’l-ibâre Yıldız gazetesi programı kendi kalemiyle yazılmışdır.

İlga olunmuş olan La Turquie Contemporaine gazetesinin muharrirleri meslek-i sâbıklarına Fransa Devleti tarafından itiraz olunduğundan Fransa politikasına mülayim ve Devlet-i Aliyye’ye muhalif ve desiseli bir mesleğe teşebbüs etmişlerdir. Yani Fransa hükümetinin ve ahâlîsinin celb-i kulûbuna muvaffak olmak maksadıyla Fransızlara izhâr-ı hulûs ve muhabbet ve bu babda menâfi-i milliyelerine tergîb için irâe-i tarîk-i gayret edip Devlet-i Aliyye’ye eskisi gibi muâmele-i mülâyeme politikası edilmeyip İngilizlere imtisâlen muâmele-i cebriyye politikası ittihâz etmek ve Anadolu kıtasının istilasına Yıldız gazetesinin iddiasınca diğer düvel-i muazzamadan ziyâde Fransa’nın hakk-ı meşrûları olduğundan Almanya ve Avusturya ve İtalya devletlerine Memâlik-i Mahrûse’yi kolaylıkla kapdırmamaya kendilerini teşvîk etmek tarîkini tutmuşlardır.

Yıldız gazetesinin iltizâm ettiği meslek zâhiren tehlikeli görünürse de ne derece vâhî bir desise olduğu hafî değildir. Fransa hükümeti bu zâhir desiseden gâfil değilse de ancak teemmülsüz Fransız milletinin galeyânından ihtiraz edip zâhirde güya Fransız milletinin menâfiini müdâfaa gayretinde bulunan Yıldız gazetesine bir dereceye kadar müdâhaleden ictinab edeceği zannolunuyordu. Alelhusus Yıldız gazetesi muharrirleri hitabları Devlet-i Aliyye memurlarına tevcih ve doğrudan doğruya onlara ta’n ve kadh etmeyip yalnız Memâlik-i Mahrûse’de ale’l-ekser vukû bulup kâbil-i inkar olmayan sû-i idâre ve taaddiyâtın neşrine ve Fransa ahâlîsinin efkârını ve İngilizler’in iğtisabı politikalarına rekâbete teşvîke hasr-ı kelam

etdiklerinden Fransa hükümeti müdahale hususunda bir hal-i tereddüd içinde bulunacağı memul idi. İşbu vahi ümid üzre Yıldız gazetesi muharrirleri itimad edip teemmülsüz Fransız kavmi bu türlü temellükâtından hoşnud olacaklarından Devlet-i Aliyye'ye bir mazarrat îrâs itmeğinin itikâdında bulunuyorlardı. Lakin her halde Yıldız gazetesi muharrirleri ümid eyledikleri neticeye nâil olmayacaklardır. Zira hâl-i hazırda Yıldız saray-ı hümayûnunda bulunub da hâin addolunan bendegânın tard ve teb'îdini zât-ı hazret-i şâhâneleri esbâb-ı mucîbeden dolayı tensîb buyurmayacaklardır. Fransa hükümeti dahi kendi milletinin menâfiinden Yıldız gazetesi muharrirlerinin tevehhüm etdikleri gibi gâfil değildir. Eğer Fransa devleti İngilizler'in Kıbrıs ve Mısır'ı ve Rusya'nın Besarabya ve Kars'ı ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve İtalya'nın Musavva'yı gasben zabt eylemeleri husûsunda iltizâm-ı sükût etmiş ise de bu sükûtundan değil İngilizlere ve diğer Düvel-i Muazzama'ya mukâvemeti adem-i kudretinden neşet etmiştir.

İngiltere ile bu zamanda muhârebe etmek Fransa'nın dâire-i iktidârından bîrûndur. Almanya hanedân-ı hükümdârının İngiltere hanedân-ı kralisi ile karâbet-i sıhriyyesi bulunması diğer taraftan Almanlar Fransızlar ile düşman bulunmasıyla İngiltere ile bi'l-ittifâk Fransızlar aleyhinde bulunabilecekleri ihtimâl-i kavî tahtındadır.

Fi'l-hakîka asr-ı hâzırda İngilizlerle muhârebe etmeyi yalnız Fransa değil hiçbir devlet tasavvur edemez.

İngilizler Fransızları iktidâr-ı küllîsiyle velvele-sâz-ı cihan olan büyük Napolyon'un kumandası altında bulundukları halde Mısır'dan ve 1861 senesinde Üçüncü Napolyon'un ısrârına rağmen Suriye'den ihrâc edildiler. 1881 senesinde İskenderiye limanında Fransız donanması hazır olduğu halde İskenderiye'yi topa tutmakdan İngilizleri men edemediler. Mösyö De Lapis Süveyş Kanalı'nı idâre ve muhâfaza ettiği halde 1882'de İngiliz donanmasının kanala duhûlünü ve İsmailiyye'ye asker ihrâcını ve el-yevm asâkir-i İngiliziyye'nin Mısır'da ikâmetini

Fransa yalnız protesto edip fi'len mûmânaata muktedir olamadığı cümlelerin malûmudur.

İngilizler hakkındaki işbu mütâlaa-i âcizanem müdâhene veyâhud tarafdarlık şaibesinden beri olup bu ise hakpây-ı şâhânelerine şimdiye kadar arz eylediğim mütâlaalardan müstebân olur. Yalnız şurasını arza ictisâr ederim ki abd-i ahkârları düşmanımda bile şayan-ı takdir bir haslet görsem inkârını tecviz etmem.

Binâen alâ zâlik Devlet-i Aliyye Fransa hükûmetine veyâhud sebatsız Fransız milletine itimad edecek olursa Yıldız gazetesi muharrirleri gibi maa't-teessüf me'yûs olacağından şüphe yoktur. Fi'l-hakîka akıllı bir zat Fransızlar gibi bittabi sebatsız bir millete emniyet ve itimad etmez. Zira Fransa hükûmetinin Mısır'dan İngilizler'i ihrâc etmeye iktidârı olsaydı Devlet-i Aliyye'nin menfaatine değil ancak kendi fâidesi için böyle bir teşebbüsde bulunacaktı. İmdi kendi kendine menfaat tahsiline muktedir olmayan bir millet başka bir milletin iktisâb-ı fevâid etmesine nasıl vesîle olur.

Mâ-hâsıl Yıldız ve La Turquie Contemporaine ve emsâli Devlet-i Aliyye aleyhinde Avrupa'da neşrolunan resâilin muharrirleri hakkında zât-ı hazret-i şehriyârîleri tarafından ne vechile muâmele olunmak lâzım gelir?

İmdi bu sualin cevabı şu olmak lâzım gelir ki:

Eğer zât-ı hümayûnları ber-mutâd hilm ve mülâyemet husûsunda Hazret-i Muaviye'ye imtisâl edecek olursa nâil-i fevz olacaktır.

Rivâyât-ı tarihiyyedendir ki birkaç Arap süfehâsı birgün Hazret-i Muaviye'ye şetm ve tahkîre ictisâr eylediklerinde müşârun ileyh hilm ve mülâyemet-i malûmesiyle tahammül edip karşılarında sâkit bir halde duruyordu. Zevcesi ise bu sefih Arapların sövüp saydığını işiterek kocası tarafından mûmânaat görmeyince kocasını bunların tekdir ve teb'îdine iğra eyledi. Hazret-i Muaviye ise zevcesinin merkûmlar hakkındaki gayzını teskin için kendisine demiş ki:

“Böyle sefih ve nâ-hoşnud adamların akvalinden müteessir olmak makâmımıza layık değildir. Cenâb-ı Hak te'âlâ bu mülk ve saltanatı bize bahş buyurmuş olduğundan ve onları ise levâzım-ı hayatdan bile mahrum ettiğinden dolayı onların buğz eyledikleri tabiidir. Binâenaleyh sâika-i kin ve hased ile alenen bu hezeyâna ictisâr etmişlerdir. Dünyada bundan başka bir tesellileri olmadığından ve biz ise hakiki bir rahat ve refâhiyetde yaşadığımızdan işbu son ve mevhum tesliyetlerini kendilerinden selb etmeliğimiz insaf ve hakkaniyete mugâyir düşer.”

Binâ'en alâ zâlik Hazret-i Muaviye'nin hilm ve mülâyemetine imtisâlen zât-ı hazret-i melâik-simât-ı padişahîleri Yıldız ve La Turquie Contemporaine ve emsâli gazete muharrirlerinin hezeyanlarına ehemmiyet vermeyip ta'n ve kadihden ibaret olan bu mevhum tesliyetlerini kendilerinden selb etmeye kıyâm eylemek kıyaset ve uluvv-i cenâb-ı hilâfet-penâhileri hasâisinden addolunamaz.

İnsanın mertebesi ne kadar âlî ve refî olursa düşmanları dahi o nisbetde ziyâde olur:

İnne'l-eşrâfe tühcâ ve tümdeh

Kavl-i meşhûrdur.

Beyt-i âtî dahi bunu teyid eder:

Ve nasfü'n-nâsi a'dâ'e li-men

Vüliyye'l-ahkâme hâzâ in 'adel

Filhakîka düşmanlarının ta'yibinden istifâde edebilen pek nâdir olup Sa'adi, bu nâdir zevâtdan olmuş olduğunu şu ebyât-ı hakîmânesiyle teyid etmiştir:

Idayyi lehüm fazlun aleyye ve minneten

Felâ eb'ade'r-rahmânu anni'l-e'adiyâ

Fehüm behasü an zelleti fectenebtüha

Ve hüm na-fesüvni fectesebtü'l-maaliya

Hilaf-gîr gazete muharrirleri yazdıkları saçmalara gerek zât-ı hazret-i şehriyârîleri tarafından ve gerek memurîn-i devlet cânibinden zerre kadar ehemmiyet verilmediğini ve telaş edilmediğini gördüklerinde beyhûde yere vakit ve nakid sarf ve zâyî etmekden ise iltizâm-ı sükût edecekleri tabiidir.

Malûm-ı âlî-i şâhâneleridir ki Avrupa ahâlisi La Turquie Liber ve Yıldız ve emsâli gazetelerin hezeyânlarına ve saçmalarına çokdan beri alışmış olduklarından ehemmiyet vermemeye başlamışlardır. Hakikaten de yazdıkları bendlerde yeni ve şâyân-ı ehemmiyet bir şey bulunmayarak her gün aynı mesâile dâir birtakım hikayeleri tekrardan ibaret olduğundan ashâb-ı mütâlaa artık bunların kırâatinden müteneffir olacaklarından artık şüphe yoktur.

Papa hazretlerinin Dersaâdet vekili olan Monsenyör Bonetti kullarıyla bir mükâlemesinde:

Kendisi şimdiye kadar Devlet-i Aliyye aleyhinde tab' ve neşrolunan kütüb ve cerâide kesb-i ittilâ' edip şâyân-ı ehemmiyet ve itibar bir şeye rast gelmediğini ve bir muharrik mütâlaâtı diğer bir muharrik mütâlaâtının aynı olup yekdiğerinden ahz ve iktibas olunmuş saçmalardan ibaret olduğunu söylemiştir.

Binâenaleyh hilaf-gîr gazetelerin tesîr-i neşriyâtı Avrupa ukalâsınca neticesiz ve lâ-şey makâmında olduğundan böyle vatanperver sahtekârların ve serseri

sefihlerin yazdıkları saçmalara ehemmiyet vermemek muktezâ-yı hikmet ve mamâfih devletin ihtiyâcât-ı esâsiyesinin en mühimi olan ve bâlâda arz olunan hüsn-i intihabât-ı memurîn ve umûr-ı idâre-i devletçe ittihâz-ı usûl-i müstakim kaziyye-i mühimmesini bir an evvel icrâ eylemek dahi lâzıme-i siyâset ve muvâfık-ı hikmet-i padişahîleridir.

Fî 15 Teşrin-i Evvel sene 1308 (27.10.1892)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.9. Muhtelif Olaylara Dâir<sup>125</sup>

İcmâl-i Ahvâl

Havâdis-i mütenevvîa

(Scotchman) gazetesi 25 Şubat efrencî tarihli nüshasında diyor ki, “Devlet-i Aliyye Mısır ve Memâlik-i Mahrûse beyninde ahiran icrâ eylediği tahdîd-i hududda Ariş ve Akabe arasında bulunan araziyi istihsâl ile mühim bir kıtaya mâlik olmuştur.

Zira Devlet-i Aliyye yalnız hilâfet sıfâtıyla tezyîd-i nüfûz etmeyip siyâset ve ticâret nokta-i nazarından dahi büyük ve mühim bir muvaffâkiyete nâil olmuştur. Çünkü arâzi-i mezkûrede Bahr-i Sefid’den Bahr-i Ahmer’e kadar İngiliz miralayı Eln’in planı mücebince Süveyş Kanalı’na rekâbet edecek sûrette vâsî ve sırf kendine

---

<sup>125</sup>İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T.9876

ait bir kanal küşâd edebilir. Binâenaleyh Devlet-i Aliyye bu muvaffâkiyetle yalnız hazret-i peygamberin vatanı olan Cezîretü'l-Arab'da hukûk-ı hükûmrânîsini te'yîd etmeyip belki o civârda müstakillen idâre olunan nokât-ı mühimmeye dahi müstakillen hâkim olabilir.

Arâzi-i mezkûre her ne kadar taşlık ve ahâlîsi az ise de maadince zengindir.”

Bin sekiz yüz seksen bir sene-i miladiyesinde mühendis Mister (Johns Fortskiyo) mezkûr kanalın küşadı imtiyâzını istid'â etmek üzere âcizleriyle beraber Lord (Delor) ve Urabi Paşa'nın müdâfaa vekili olan Mister Brodli Dersaâdet'e gelmek için bir heyet teşkil etmiş ve hatta muâyene-i hendesiye icrâ edilmek üzere dahi bir heyet teşkil olunup bu babda muktezi olan masârıfa karşılık olarak hidiv-i esbak İsmail paşa tarafından bin beş yüz lira ve heyet-i mezkûre canibinden üç bin beş yüz lira cem olunmuş idi. Muahharan bu kanal dahi eğer bir İngiliz kumpanyasının eline geçecek olursa Süveyş Kanalı sebebiyle Mısır'da olduğu gibi Suriye'de dahi vekâyi-i müessife zuhûra gelmemek için hükümet-i seniyece buna müsâade olunmamıştır.

(Galob) gazetesinin 25 Şubat efrenci tarihli nüshasında görülmüştür.

“Amerikalı bir muhbirimizden aldığımız mektuba nazaran Memâlik-i Osmaniye'de mevcut bulunan müzâyakaşayan-ı teessüfdür. Zira Devlet-i Aliyye'nin bilcümle büyük ve küçük memurları rüşvetsiz hiçbir iş görmemektedirler. (Sansür) memurları dahi kemâl-i cehillerinden nâşî (hürriyet, ihtilâl, müsavat) kelimelerini hâvî olan lugat kitaplarının bile Memâlik-i Şâhâne'ye duhûlünü men etmektedirler. Bundan başka tiyatro piyeslerinde meselâ (Otello) oyununda olduğu gibi Arap ve Osmanlı kıyafetlerinde bulunması lâzım gelen eşhâsın sahne-i temâşâyâ çıkmasını men ediyorlar.”

Mesele-i Mısriye

(West Middle Sky Edvartiser) gazetesinin 20 Şubat efrenci tarihli nüshasında fıkra-i âtiye münderiçdir:

“Zât-ı hazret-i pâdişâh, Mısır’da olan hukûk-ı saltanatını irâe etmek için o kadar telaş ediyor ki tevcîh fermânının irsâlinden evvel Dersaâdet’e gelip vazîfe-i tabiiyeti îfâ eylesini Abbas Paşa’ya tavsiye etmiştir. Malûmdur ki hidiv-i müşârun ileyhin îrâde-i seniye’nin vürudundan evvel İskenderiye’ye müteveccihen Tiriste’den hareket etmesi Devlet-i Aliyye için bâis-i teessüf olmuştur.

Eğer Mısır’ın hayır-hâhı olan düvel-i muazzama kıt’a-i mezkûreyi tabiiyet-i saltanat-ı seniyyeden ihrâc için tedâbir-i lâzimeye teşebbüs ederlerse Mısır hakkında fevâid-i azîmeyi mücib olacaktır. Zira hükümet-i Osmaniye Mısır’dan senevi yedi yüz bin lîrâdan ziyâde vergi ahz eylediği halde buna mukabil kıta-i mezkûreye hiçbir şey yapmamaktadır. Binâenaleyh Mısır Devlet-i Aliyye tabiiyetinde şimdiki gibi kalacak olursa me’mûl olan terakkîye muvaffak olamayacaktır.”

(Morning Edvartiser) gazetesi bunu müeyyed olarak 23 Şubat efrenci tarihli nüshasına fıkra-i âtiyeyi derc eylemiştir

“Mısır bütçesine dâir dünkü nüshamızda derc olunan takrîr bizi kıt’a-i mezkûreden ihrâc etmek isteyen devletlerin ne büyük hatada bulunduklarını isbâta kâfidir. Zira Mısır’ın idâresi İngiltere’ye intikâl edelidenberi vukûa gelen ıslâhat şâyân-ı taaccüb ve takdîrdir. Çünkü geçen senenin fazla-i vâridâtı bir milyon yüz bin liraya tecâvüz etmemiş idi. O vakitten beri bir milyon yüz bin lira artmıştır. Malûmdur ki bu fazla yeniden tarh olunmuş veyahut zammedilmiş bir verginin neticesi olmayıp hüsn-i idâre semeresidir. Bilakis bazı ağır vergilerin tahfîfine sa’y ü gayret edilmiştir. Ve fellahlar angarya âdetinden kurtarılmıştır. Ve müstevfî maaşlarla ahvâl-i memuriyet terfiye olunmuştur.

Fazla-i mezkûre ne zaman iki milyon liraya bâliğ olursa Mısır duyûn-ı umûmiyesinin bir kısmını istihlâke başlayacağız. Lâkin düvel-i muazzama Mısır’ı

istediğimiz gibi idârede bizi serbest bırakırlarsa. Biz bu istihlake kıta-i mezkûre kemâliyle nâil-i necah olmayınca teşebbüs etmek niyetindeyiz. Fakat biz bunu ümit edemiyoruz.

Bizim arzu-yı yegânemiz budur ki Devlet-i Aliyye ve Fransa'nın hatırı için düvel-i muazzama Mısır idâresini terke bizi icbâr etmesinler. Ve Tevfik Paşa'nın İngiltere idâresinde nâil olduğu fevâidden mahdumunu dahi mahrum eylesinler. Eğer Abbas paşa tavsif olunduğu vechile zekî ve dür-endiş ise Mısır'da icrâ eylediğimiz ıslâhatı ve kıta-i mezkûreyi ihtilâlden kurtardığımızı takdir edecektir. Lakin bizi Mısır'dan çıkarmak iseteyen siyâsiyyûn bu fevâidi takdir etmeyip yalnız menfaat-i şahsiyelerine hizmet ediyorlar. Nasıl ki sir (Charles Dilk) ve taraftarları bu babda İngiltere'nin Mısır'a dâir olan politikasını muâheze ediyorlar hatta Mister Gladstone dahi Mısır'dan çıkmak üzere son noktalarında vukûbulan vaatlerini makâm-ı iktidâra geçse bile icrâ edemeyeceğini anlamaya başlamıştır.”

#### Mülâhaza

Mesele-i Mısriye'de zât-ı hazret-i pâdişâhinin muttasıf oldukları kemâl-i fetânet iktizâsınca ittihaz buyurdukları hatt-ı hareket şâyân-ı takdîrdir.

Ahvâl-i hâzıra-i siyâsiyeye göre tevcih fermânının ve nişân-ı zîşânının Kahire'ye gönderilmesi lâzım gelmiştir. Bu hareket-i ma'kûle ve musîbe ile zât-ı hazret-i pâdişâhi hem İngilizlerin hatırını celb ve hem de bu babdaki zann-ı bâtıllarını selb eylemiştir. Zira İngilizler Abbas Paşa'nın meslek-i hazırından hâlâ memnûn ve istikbalen emin olmadıkları gazetelerinin revîş-i ifadâtından istidlâl olunur. Çünkü hidiv-i cedîdin İngiltere'den ziyâde Fransa siyâsetine meyyal oldukları zannolunmaktadır.

Fransız gazetelerinde görülen fıkra-i atıye dahi bunu müeyyiddir: “Geçenlerde hidiv-i cedîd Kahire Fransız konsolosunu ikâmetgahına davet eylemiş İngiliz konsolosu Sir (Olin Baring) bunu haber alınca müşârun ileyhin nezdine

azîmet etmiş iki konsolso tesadüfen bir trende bulunmuşlar. Hidivin ikâmetgahına vusûllerinde İngiltere konsolosu sebkât ederek bilistizan hidivin huzuruna girmek istemiş ise de bekçiler buna muhalefet eylemişler. Konsolos ısrâr etmiş, hidiv bu şamatâtı işidip kapıya gelmiş ve konsolosu görünce ne istediğini sula etmiş. O da bir işi olduğunu söylemesi üzerine “Af buyurunuz, burası iş yeri değildir lütfen yarın dâire-i resmîyemi teşrif buyurunuz” demiş. Bu sîrâda Fransız konsolosu vasıl olduğundan hidiv, sir Olin Baring’e veda ederek Fransız konsolosunu kabûl eylemiş.”

Bu rivayet ister sahîh ister gayr-ı sahîh olsun her halde gazetelerle intişarı İngilizlere sû-i tesîr edeceği ve Abbas Paşa’dan emniyetleri kesb-i za’f eyleyeceği derkârdır.

Sansür hakkındaki fıkra câlib-i dikkattir. Zira Memâlik-i Osmaniye için sansür hadd-i zâtında şâyân-ı ta’yib değilse de memurlar yolsuz hareket etmektedirler. Bunlar mesuliyetten kurtulmak için anlamadıkları fıkraları ve kelimeleri tayyediyorlar.

Matbuatın teftîşi merkez-i saltanata hasrolunması bu sûretle matbuat-ı muzır-ı ecnebiyenin men’i müyesser olabileceği zehâbına müsteniddir. Halbuki emir ber-akis olmuştur. Zira yerli matbaalar sansür nezâretinde bulunduklarından kimse kendilerine iş vermeyip cizvit matbaalarına müracaat etmektedirler. Bunlar dahi mensup oldukları konsoloslara itimaden istediklerini tab ve neşretmektedirler. İşte bu sansürlerin cahilâne muâmelesi bütün matbuatın cizvitlere münhasır olmasını ve Fransa nüfûzunun Suriye’de suhûletle intişarını intac eylemiştir. Binâenaleyh bu bada ıslâhat-ı lâzıme icrâ ve bu memuriyet ehline tefviz buyurulursa Avrupa gazetelerinin şikayâtına meydan kalmaz.

22 Şubat sene 1308 (06.03.1893)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.10. Ulüvv-i Cenâb ve Hüsn-i Tedâbir<sup>126</sup>

Kadîm Roma generallerinden meşhur Milo imparatora asi olmasından dolayı nefy ve tağrib olunmuşdu. Ol zaman Eoma'nın bir hükümdâr-ı sâhibi'ş-şevketi olan Jul Kayser'den merkûmun afv u itlakini Roma hatib-i şehiri Çiçeron îrâd ettiği bir hutbede şu kelâm-ı latif ile istid'â etmiştir:

Böyle bir asiyi tecrîm ve itlaf etmek her zamanda hükümdârların icrâ edeceği bir şeydir. Fakat Milo gibi bir asiyi mazhar-ı afv buyurmak hilm ve ulüvv-i cenâbıyla şöhret-şiâr olan Jul Kayser gibi bir imparator-ı zî-şâna layık olan hasâisdendir.” demiştir.

Hilm ve afv, sıfât-ı İlâhiyyedendir. Kısas etmek ve mücrimin işlediği fi'l-i kabîhden dolayı her halde dûçâr-ı ukûbet kılmak intikama şebih olan evsâf-ı insaniye-i âdiyedendir.

Binâenaleyh ulüvv-i cenâba mâlik olanlar aleyhlerinde hıyanet edenleri afv buyururlarsa cenâb-ı hakkın afv sıfât-ı mukaddesesine imtisâl etmiş olurlar.

Son hâin-i mahûd hakkında lem'a-pezîr olan hüsn-i tedâbir-i şehriyârîleri Avrupa'da şâyî olunca Hazret-i Muaviye veyâhud Jul Kayser gibi hilm ü âtîfet ve rıfk u müayemetiyle namdar olan hükümdârlara kıyas kabûl etmeyen zât-ı hazret-i cihandanelerinin evsâf-ı mukaddesesi Avrupa nazarında tezâyüd edeceğinde şüphe yoktur.

---

<sup>126</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 26/44

Mamâfih zât-ı hazret-i hilâfet-penâhileri bu afv ve hüsn-i tedâbir ile sıfât-ı mukaddeselerine lâıyk hareket buyurmuş oldukları halde hâin-i merkûm nice senelerden beri mazhar-ı âtıfeti olduğu zât-ı hümâyunlarına karşı irtikâb-ı denâet ettiğinden dolayı vicdanen muazzeb olacak ve bu sûretle bakiyye-i ömrü bu azâb-ı derunî ile mürûr edecektir. Ve bu cihetle işbu Polis Sekart gerek Avrupa'da ve gerek burada nazar-ı halkdan sâkıt olacaktır. Bu meslek-i seyyiesiyle kendi nefsi telef etmemiş olsa bile şimdiye kadar iktisab eylediği nâm ve şöhreti zayi etmiştir. Hıyânet tohumu galiba hâinlerin kanlarında bulunarak hâin-i mahud evladının istikbalini dahi mecnunâne bir sûrette duçar-ı tehlike eyleyeceği muhtemeldir.

Hâin-i merkûm dûçar-ı ukûbet edilmiş olsa idi Marngo ve Yorgiyadis gibi serseriler bu hususda vesîle-i neşriyat ittihâz ederler ve hâk-pây-ı şâhaneleri aleyhinde yazdıkları şeylere delil tutarlar ve Polis Sekart müellifini beyân-ı hakikat eylediğinden dolayı dûçar-ı kahr u zulüm eyliyor deyü bin türlü hezeyanlara kalkıştırlardı. Zât-ı hazret-i şehriyâriyelerinin meslek-i hakîmanelerinden en ziyâde şâyân-ı takdir olan cihet şurasıdır ki hâk-pây-ı hümâyûnları hâin-i mahudu yalnız mazhar-ı afv buyurmayıp kaffe-i ef'âl-i müttehemesinden beri kılmışlar ve hıdmet-i asliyesinde ittiba buyurmuşlardır.

Bu babda ittihâz buyurulan tedbir rezîn-i isâbet-karin-i şehriyâriyelerinden Dersaâdet İngiltere sefîri haberdâr oldukda şevketlü merhametlü dirâyetlü padişahımız efendimizin hilm ü mülâyemet ve ulüvv-i cenâblarını fevka'l-gâye takdir ve en büyük padişahlara layık olan hasâisden bulunduğunu dahi maa'l-mahzuziye tezkir ettiği malûmat-ı mevsûka-i çâkerânemdir.

Cenâb-ı Hak merhametlü padişah-ı zîşân Gazi Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerini bitmez tükenmez ömr ile muammer buyursun,âmin.

Fî 23 Teşrin-i Evvel sene 1308 (04.11.1892)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.11. Ermeni Meselesi<sup>127</sup>

Geçen hafta Ermeni meselesine dâir mütâlaat-ı kemterânemin atebe-i ulyâ-yı mülûkanelerine takdîm etmek şerefine nâil olmuş idim. İşbu mütâlaa-i âcizanemde Daily News gazetesinin hükümet-i seniyye memurinine karşı ve Ermeniler hakkında ötedenberi kullanmakta olduğu tavır ve halini Ermeniler'in Ankara'daki son muhâkemelerini müteâkib bir dereceye kadar tadil eylemiş olduğunu arza ictisâr eylemişdim.

İfâde-i sâbika-i kemterânemi teyid etmek üzere bugün hâk-pây-i uyûn-ârâ-yı mülûkânelerine yeni bir delil daha takdîm etmekle müftehir oluyorum.

Tafsilâtı şurûh etmezden mukaddem şurasını dermiyân ederim ki Daily News gazetesi esasen ahâlîyi hükümet-i müstebide ve cebbârenin zulm ü gadrinden halas ile serbestilerini taharri etmeye teşvîketmek maksadıyla neşr olunur bir gazete olduğundan menâfi-i umûmiyeye müteallik olmak üzere li-ecli'n-neşr gönderilen bend ve fıkraları neşretmeği kendisine bir vazîfe-i nâzife ittihâz eylemiştir.

Eğer neşr olunmak üzere Daily News gazetesine gönderilen makâlât içinde aleyhe yazılmış bir bend olup da mezkûr gazete o bendi harfbehârf neşr ettiğini müteâkip diğer bir sütunda dahi fırka-i mezkûreyi teyiden bir bend-i mahsus neşrine ibtidar eylediği sûretde bundan işbu gazetenin kendisine tebliğ olunan varaka muhteviyâtının sırf hakikatden ibaret bulunduğuna kail olması şöyle dursun, karilerinin nazar-ı dikkatini bu cihete celb etmeye çalıştığı ve fazla olarak mesele-i

---

<sup>127</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 29/33

mezkûre hakkında tehyîc-i efkâra dahi müsâraat eylediği istinbat olunur. Fakat varaka-i münteşire hakkında gazetede irice bir bend-i mahsus münderic olmadığı görülürse bu hâl neşr olunan varakanın hakikat ve mesuliyeti ancak mürselin uhdesinde kaldığına delâlet eyler.

Şu halde Daily News gazetesinin Temmuz-ı Efrencînin yirmi birinci ve yirmi dördüncü günü neşr olunan nüshalarında münderic sâlifü'z-zikir iki bende dâir irice gazete tarafından teyiden bend-i mahsus neşr edilmemiş olduğundan bunların mesuliyeti münhasıran tebliğ etmiş olan şahsın uhdesinde kalmış idiği şüphesizdir.

Binâberîn her nekadarkulları pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyelerinden uzak düşen vilâyât-ı şâhânelerinde müstahdem bulunan bazı câhil memurînin her nevi müstebidâne ve zulûmkarâne icrâ-yı hareket edebileceklerinden mutmain isem de Daily News gazetesinin mebhûsün anı olan 24 tarihli nüshasında rivayet edilen mezâlim ve i'tisâfâtın dahi derece-i nihâyede mübâlağa edilmiş olmasında asla şek ve şüphem yokdur.

Fakat Merzifon şehrinde kâin Amerika-Ermeni mektebi müdürü Doktor George Harik tarafından Daily News gazetesine tebliğ olunup temmuz-ı efrencînin 21. günü tarihiyle neşr olunan bend esasen bîtaraf ve bîgaraz Amerikalı bir misyoner tarafından yazılmış olduğundan bunun hakikate muvafık olduğunda kullarının itminan-ı tammesi vardır. Çünkü bu zat her ne kadar vücûd ve meziyyât-ı akliyyesini ve kendi memleketini servet ü sâ mânını Memâlik-i Mahrûse-i şâhânede bulunan Ermeni milletin talim ve terbiyesine ve kesb-i medeniyet etmesine vakf ve hasr etmiş ise de Ermeniler'in alelumûm sulh ve asayiş tarafdarı bir millet teşkil eylediğini ve Amerikan mekteblerinde zât-ı hazret-i şâhânelerine bende-i sâdika olmak üzere 100.000 kadar Hıristiyan'ın terbiye görmüş olduğunu makâm-ı itirafda dermiyândan çekinmemiştir.

Fakat bu teşvişâtın yegâne sebebi mûmâ ileyh Amerikalı doktorun dermiyân eylediği gibi İngiltere'de bulunan bazı serseri ve müsevvik Ermenilerin teşebbüsâtına

bir tarîk-i refah açmak üzere alelumûm Hıristiyanların ve bilhassa Ermenilerin Türklerin mezâliminden halâs edilmesine sarf olunmak bahanesiyle bazı sade dil ihtiyar İngiliz karılarını iğfal ile ellerinden bir hayli nukûd cem eylemekdedirler. Bunlar hilekarâne ve gayrimeşru olan işlerini bir muvaffâkiyete iktiran ettirmek ve İngiliz efkâr-ı umûmiyesine Türklerin hakikat-i halde henüz vahşet halinde kaldıklarına ve Hıristiyanlara müthiş bir sûrette zulm ve gadr etmekte bulunduklarına kanaat hâsıl ettirmek için Ermenistan'da ve memâlik-i sairede bulunan vâsıtalarını ve şerîk-i ef'âllerini ve muavinlerini gerek kendilerine ve gerekse Viyana ve Dersaâdet'de bulunan Daily News gazetesi muhbirlerine mezkûr gazetenin temmuz-ı Efrecinin 24. günkü nüshasında münderiç olub leffen takdîm kılınan bende mesabe birtakım asılsız ve saçma makalâtı hâvî mektublar göndermeye sevk etmektedirler. Bununla beraber bazı sade dil İngiliz karıları gazetelerde neşr olunan havâdisin sıhhatine adeta İncil-i şerîfe olan itikâdları derecesinde itimat ettiklerinden kiliselerde ve bazı mehâfil-i hususiyede mağdur gibi addolunan Hıristiyanlara dâir gazetelerde neşredilmiş olan bendlerin okunması ve rikkat-i kalbi câlib îrâd olunan nutukları müteakib mahrekleri tarafından cem olunan îâneye para katmakdan hiçbir zaman imtina etmezler. Bir taraftan İngiltere'de bulunan menfaat-perest Ermeni müşevvikleri sade dil İngiliz karılarını iğfal etmekde oldukları halde diğer taraftan Ermenistan'da bulunan bazı cahil Osmanlı memurları dahi kendilerine bazı mertebe ehemmiyet vermek veyâhudZât-ı Şâhânelerine karşı bir gayret-i hamiyet-mendâne ve sadâkat-i ubudiyet-karâne ibraz etmek maksadıyla sûret-i hafiyede olarak Memâlik-i Şâhânelerine idhâl olunan bazı ihtilâlcî gazetelerin mûcib olduğu ehemmiyetsiz teşvîkatı daha ziyâde büyötmekte olduklarından gerek masum ve gerek cunhalı Ermenileri derece-i nihayede tazyik etmekle İngiltere'de bulunan Ermeni müşevviklerine istemeksizin muâvenetde bulunmaktadırlar. Bu müşevvikler ise işbu fırsatı ganimet addederek ve memurların yolsuzluğunu kendilerine bir âlet ittihâz ederek hükümet-i seniyye ile muhârebeye kalkışırlar.

Bütün bu Ermeni meselesi ve İngiltere'de mevcut olan Ermeni müşevviklerinin hareket-ı mefsedet-karânesi hususunda İngiltere hükümetinin re'sen müdahalesi yokdur. Zira İngiltere hükümetinin işbu hareket-ı mefsedet-karâneye

hodbahod müdahale etmesi usûl-i hükümete mugâyir addolunur. Fakat İngiltere matbuatı Memâlik-i Mahrûse-i şâhânede Hıristiyanlara karşı icrâ olunan bazı mezâlim ve itisâfâta dâir bendler neşr eddereak efkâr-ı umûmiyeyi heyecana sevk ettiği vakit Zât-ı Şâhânelerince dahi malûm olduğu üzre İngiltere’de devletin büsbütün umûr ve hususu olan ahvâlini idâre eden efkâr-ı umûmiye olduğundan İngiltere vûkelâsı dahi işbu mesâili parlamentoda mevki-i müzâkereye koymakla veyâhud re’sen Devlet-i Aliyye’yi Berlin Muâhedenamesini icrâya sevk etmekle hükümet-i seniyyelerini tâciz etmeye mecbûr olurlar.

Bu âna kadar hâk-pây-ı muallâ-yı ihtivâ-yı şâhânelerine arz eylediğim ifadât ve mütâlaat-ı kemterânemin neticesi olmak üzre şunu söyleyebilirim ki bu Ermeni meselesi gerek masum ve gerek cunhalı Ermeni’lerin taht-ı tazyike alınması veyahut İngiltere matbuatının bu babda makalât-ı hasımkarâne neşretmekden men edilmesi hakkında İngiltere hükümetine mütevâzîâne müracaat sayesinde katiyyen kâbil-i tesviye olmadığı şöyle dursun geçen hafta Zât-ı Şâhânelerine arz etmiş olduğum vechile doğrudan doğruya ve sûret-i mahsusada müşevviklerle muâmeleye müsâraat etmesi yani kendilerine şehrî bir maaş tahsis olunmasıyla hükümet-i seniyyelerinin düşmanlarını Devlet-i Aliyye’nin en saâik bendegânı ve müdâfii haline tahvil olunacakları vâreste-i şüphedir. Olbabda ve kâtıbe-i ahvâlde emr üfermân ve lutf u ihsan şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerindir.

Kulları Louis Sabuncu

Fî 21 Temmuz sene 1309 (02.08.1893)

### 3.12. İngiliz Elçisi

Avrupa'nın En Mühim Medâr-ı Siyâsileri Olan Pâyitahtlarının Ahvâl-i Siyâsisiyle Ahîren Dersaâdet İngiltere Sefâreti'ne Tayin Kılınan Sir Philib Curry Hakkındaki Mütâlaat-ı Çâkerânemdir<sup>128</sup>

İngiltere'nin sefâretleri tarihinde muahharan iki mühim sefâretin yani Dersaâdet ve Petersburg sefâretlerinin yeniden münhal kalmaları pek nâdir bir ahvâl teşkil etmektedir.

Dersaâdet ve Petersburg malûm olduğu vechile “Şark Meselesi” için mine'l-kadîm iki rekâbet merkezi bulunagelmıştır.

İngiltere'nin Petersburg sefîri vaktiyle Rusya imparatoru Nikola'nın Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki memâlikini taksim için planlarını beyân etmek üzere mahrem-i esrâritihâz eylediği ilk Avrupa diplomatı olmuştur.

İngiltere'nin ol vakit Dersaâdet sefâretini işgal etmiş olan Sir Staford Canning devlet-i müşârun ileyhânın cennetmekân Sultan Abdülmecid Han hazretleri nezdinde murahhas bir meşhur diplomatı addolunmuştur.

Bir vakitler Avrupa sulh ve harbi, Dersaâdet ve Petersburg diplomalarının rey ve kararlarına mütevakıf ve vâbeste bulunuyordu.

Dersaâdet'in sulh ve harb nukât-ı nazarından derece-i nihâyede ehemmiyeti hâiz olması keyfiyeti Kırım Muhârebesi'nden az bir zaman evvel etmiştir.

İngiltere için evvel vakitdenberi bed' eden işbu ehemmiyet ta şimdiki zamana kadar bi't-tedrîc eksilmeye başlamıştır.

---

<sup>128</sup> BOA, Y.PRK.TKM, 29/39

Mamâfih Avrupa'nın Petersburg'daki nüfûz-ı siyâsisi sâlifü'l-beyân Kırım Muhârebesi'nden beri yevmen fe yevmen tezâyüd etmekde bulunmuşdur.

İşte bu nokta-i nazardan Petersburg Berlin'e müşâbehet kesb etmiştir.

Bundan kırk elli sene akdem İngiltere sefâreti ancak üçüncü derecede bulunduğu cihetle günümüzde Bavyera hükümeti nezdinde murahhas memûr-ı siyâsisinden farkı yoktur.

Büyük Frederik'in pederi zamanında İngiltere'nin Berlin sefâreti hiç mesâbesinde idi.

Filvâkî büyük Frederik'in hemrişesi Prens Vilhelmina'nın tarihini okuduğumuz sırada müşârun ileyhânın günün birinde pederinin İngiltere sefirine hiddet ederek bir tepme vuracak olduğunu zikretmekte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa diplomasisinin merkez-i aslîsi vaktiyle cennetmekân Sultan Abdülmecid Han hazretleri asrında Dersaâdet'te bulunarak Üçüncü Napolyon zamanında Paris'e intikâl etmiş ve sonraları ise Prens Bismark'ın himmetiyle Berlin'e intikâl eylemiştir.

İmparator Üçüncü Napolyon devrinde Avrupa siyâsiyyûnunun kâffesinin enzârı Toyleri sarayında merkûz idi. Şöyle ki Avrupa umûr-ı idâresiyle meşgûl zevât-ı aliyyenin, diplomatların, ümerâ-yı harbiyyenin, umûr-ı mâliyeashâbının, velhâsıl kadın şapkacılarının bile nazarları Toyleri sarayı üzerindeydi. Saray-ı mezkûr ol vakit "Kehânet Mabedi" addolunduğu misilli bizzat Üçüncü Napolyon işbu mabedin baş mabudu tanınıyordu.

Paris vakt-i mezkûrda o kadar büyük ehemmiyet kesbeylemiş idi ki nâs bir aralık Büyük Napolyon asrının teceddüdü fikrine düşmeye başladılar.

Fakat Üçüncü Napolyon devrinde, İmparatoriçe Joze Fina'nın makâmında bulunan ve ona nisbetle kat kat ziyâde câzibeli ve müdebbire addolunan İmparatoriçe Ojeni şüphesiz Birinci Napolyon asrınca bir fark teşkil edip Avrupa'nın bütün ahvâl-i siyâsiyyesini idâre ve tezyîn edegelmıştır.

Vaktiyle İmparator Birinci Napolyon'un İngiltere sefirine söylediği iki üç söz Avrupa harbini intac eylediği misilli İmparator Üçüncü Napolyon'un dahi Avusturya ve Almanya sefirlerine îrâd ettiği iki üç kelime Avrupa'da iki dehşetli muhârebeyi intaca kâfi görülmüştür.

İmparator Üçüncü Napolyon'un ber-minvâl-i meşrûh Paris'i, Avrupa ahvâl-i siyâsiyyesince merkez-i asli şekline ifrâğ eylediği esnâlarda İngiltere için Berlin'deki sefâretinin zerre kadar ehemmiyeti yoktu. Maahâzâ Paris'ten akdem Avrupa sefâretleri için en mühim merkez Viyana idi.

Lakin İmparator Üçüncü Napolyon'un bir taraftan Sadova'da Avusturyalılara ve diğer taraftan Solgorino'da İtalyanlara galebe çalmasını müteâkib Viyana ehemmiyetden sükût etmeye başladı.

Böylece İmparator Üçüncü Napolyon Seydan'da Almanyalılara mağlup olduktan sonra yalnız devletini kaybetmeyip belki Paris'in mârû'z-zikir ehemmiyet-i siyâsiyyesinin ziyânı da mûcib olmuştur.

Bu inkılâbın neticesi olarak Berlin, Avrupa ahvâl-i umûmiyye-i siyâsiyyesi için en mühim merkez rengini almış, bu ise mücerred Prens Bismark'ın himmeti semeresi bulunarak vücûda gelmiştir.

Binaenalâ-zalik hâl-i hâzır-ı siyâsiyyunu ile diplomatlarının tahminlerine göre elyevm Avrupa ahvâl-i umûmiyye-i siyâsiyyesi için en mühim merâkiz olan Petersburg sâniyen Berlin olup Dersaâdet bugünkü günde ehemmiyet-i siyâsiyyece bilâd-ı mezkûreye nisbeten yalnız üçüncü derecededir.

Mısır meselesi ile Arabistan ve Ermenilerle meskûn memâlik-i şâhâne kıtaları üzerinde İngiltere'nin desâis-i hafıyyesi ve Rusya ile Fransa'nın Bahr-i Sefid'de müttehidten harekete karar vermeleri esbâbına mebni İngiltere hükümeti gerek Dersaâdet ve gerek Çanakkale boğazları hakkında Fransa ve Rusya âmâline şiddetle mukâvemet ve layıkı vechile dikkat edebilmek için Sir Klarford'u elverişli görmek ve böylelikle Dersaâdetsefirini değiştirmeye lüzum görmüştür.

Binâberin İngiltere hükümeti ber-vech-i bâlâ Sir Klarford'u geri davet ederek yerine Sir Filip Curry'yi izâm etmeyi tensip eylemiştir.

Müşârun ileyh Hariciye Nezâreti'ne müteallik olan maddelere dâir Avam Kamarası'nda lüzum görülecek malûmatı vermek için senevî 50 bin Frank maaş ile nezâret-i mezkûre müsteşâr-ı daimisi bulunuyordu.

El-hâletü hâzihi müşârun ileyhin Dersaâdet sefâretindeki maaşı, fevkalâde masârif haricinde 8 bin İngiliz lirası olacaktır.

Sir Filip Curry eleyvm 60 yaşında olup İngiltere Hariciye Nezâreti'nde isitihdamı 1854 tarihinde bed' etmiştir.

1856 tarihinde müşârun ileyh Petersburg sefâreti maiyyetinde bulunmuştur.

1863 senesinde Sir Filip Curry İngiltere tarafından Danimarka'ya memuriyet-i mahsusa ile giden Lord Kimberley yanındaydı.

1876 tarihinde Sir Filip Curry Lord Salisbury'nin memuriyet-i mahsusa ile Dersaâdet'e geldiği sırada maiyyetinde bulunmuştu.

1878 tarihinde Lord Salisbury'nin Hariciye Nâzırı bulunduğu hengâmda müşârun ielyhin kâtib-i hususisi yine Sir Filip Curry idi.

Ve yine sene-i mezkûrede Berlin’de kongrede bulunan İngiltere heyet-i memurini maiyyetinde kâtib sıfâtında idi.

Binâenaleyhmüşârunileyh umûm muamelât-ı düveliyyeye ve İngiltere Hariciye Nezâreti umûruna bitamâmihi vâkıf ve aşinâdır.

Sir Filip Curry bu defa İngiltere hükümetince Dersaâdetsefâreti için her gûnâ dikkat ve umûr-şinâslığa vukûfu hasebiyle tamamen münasip görülerek sefir nasbolunmuş ve yanına Times gazetesi tarafından mahsus yeni bir muhbir dahi tayîn kılınmıştır.

Müşârun ileyh Sir Filip Curry bekardır. Mamâfih birçok senelerden beri İngiltere’nin kibar familyalarına mensub bir kadın bulunmaktadır. Ve el hâletü hâzihi müşârun ileyhin Dersaâdet’e gelmezden evvel işbu kadınla izdivac edeceği melhûzdur. Fermân.

Fî 21 Kânûn-ı Evvel sene 1309 (02.01.1894)

Lois Sabuncu kulları

### 3.13. Ashâb-ı Fetret Tarafından İttihâz Edilmiş Yeni Bir Hatt-ı Hareket<sup>129</sup>

Barcelona şehrinden Roma’da İtalyanca tab’ ve neşredilen Tribuna gazetesine keşîde kılınan bir telgrafnâme mücebince ashâb-ı fetretin akd-ı ictimâ’ zımında

---

<sup>129</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 31/24

Cezayir'e gitmiş oldukları bundan birkaç hafta mukaddem Barcelona hükümdârı tarafından Fransa heyet-i vükelâsına işar edilmiş ise de Fransa vükelâsı işbu ihtârı nazar-ı dikkate almadıklarından nâşî Mösyö Karnov'un hayatını muhâfaza etmeye muvaffak olamamışlardır.

Cezayir'de akdedilmiş olan ictimâda ashâb-ı fetret tarafından yeni bir hatt-ı hareketin ittihâzına karar verilmiştir. İşbu hatt-ı hareket umûm ahâlîye ve hatta ashâb-ı fetrete bile muhataralı olan revolver ile dinamitin istimali yerine hançer ve bıçak gibi esliha-i cârihanın isti'malinden ibarettir.

Cezayir'de Philip Veyl şehrinde akdedilen ictimâ'da Rusya imparatoru ile Mösyö Karnov ve Mösyö Chrsi'nin kâtilleri için ashâb-ı fetret tarafından kat'î bir karar verilmiş olduğu hakâik-i müsbetedendir.

İctimâ-ı mezkûrde Mösyö Karnov'un katli için bir şahıs ta'yîn olunmak üzere kur'a çekilerek kur'a 22 yaşında Çezare Santov nâmında bir İtalyan'a isâbet etmiş olduğundan şahs-ı mezkûr Mösyö Karnov'u katletmeye mecbûr olmuştur. Şayet şahs-ı merkûm Mösyö Karnov'un katline say ü gayret etmeseydi ashâb-ı fetret usûl ve kavânini mücebince kendi katline diğer bir şahıs ta'yîn için yeni bir kurânın çekmesine lüzum görecekti.

Mösyö Karnov'un kâtili hâlâ on yaşında iken maskat-ı re'si olan köyden firar ederek Milan şehrine azîmet etmiştir. Henüz on iki yaşında iken ashâb-ı fetret mesleğine girmiş olduğundan namuslu altı bîrâderi ve hemşiresi tarafından haneden tard ve ib'ad edilmiştir.

İtalya ile Fransa polisleri bi'l-ittihâd ashâb-ı fetret taraftarlarını taht-ı tevkife almak için say ü gayret etmekte olup şimdiye kadar 130 kişi tevkîf etmeye muvaffak olmuşlardır. Bunların istintâkından anlaşıldığı vech üzere milel-i muhtelifeden mürekkeb olan ashâb-ı fetret tarafdarları vâsıtasıyla gayet cesîm bir fesâd-ı hafî tertib edilmektedir. İtalya kralı haşmetli Homberto hazretleri Mösyö Karnov'un bir İtalyan

tarafından katledilmesi keyfiyetini Fransa'dan ziyâde İtalya'ya en büyük belâ ve kazâ olduğunu müteessifâne beyân etmiştir.

Vâkıâ beş saat sonra Lyon ve Marsilya ve diğer Fransa şehirlerinden keşide olunan telgrafnâmelerin ifâdelerinden kral hazretleri hışm-âlûd olan Fransızlar tarafından Fransa'da ikâmet eden İtalyanların ne gibi tazyikâta dûçâr olmuş olduklarını maatteessüf anlamıştır.

Daily News gazetesi 28 Haziran 1894 tarihli nüshasında diyor ki:

“Türkler elyevm Solina'da bulunan Koktoris nâmında İngiliz sefine-i harbiyesine vazedilmek üzere İngiltere'den irsâl olunan iki aded topun yalnız Kal'a-i Sultaniye ile Boğaz'dan mürûruna müsâade etmemek değil belki topları zabtetmeye hakları olduğunu iddia etmektedirler.”

İngiltere devleti topları irsâl etmezden evvel Kal'a-i Sultaniye ile Boğaz'dan mürûru için mutad olan ruhsatı talep hususunda ihmal göstermiş olduğundan topların taraf-ı Devlet-i Aliyye'den müsâdere olunması usûl ve nizâm-ı mevzu muktezâsındandır.

Saltanat-ı seniyyenin mezkûr topların müsâderesi hususunda ısrâr göstermesine hak ve salâhiyeti olmasıyla beraber hem böyle ihmalin ilerde diğer devletler tarafından vukû bulmasını men ve hem de hukûk-ı meşrûasını bihakkın müdâfaa etmiş olacaktır.

İngilizlerin emsâl-i meşhûresinden bulunan, “Bir kadın bâdî-i emrde bir bûse vermeye müsâade ederse artık başka şeye dahi müsâade etmesi kolay olur.” meselinin müeyyed olduğu vechile nice devletlerin harâb ve zevâli vaktiyle ehemmiyetsiz görülen bir müsâade üzerine vukû bulmuştur.

Binâberîn usûl dâiresinde hukûkunu muhâfaza eden bir devlet ise kendisinin mevcûdiyetine büyük bir burhândır. Bilakis gerek bir devlet ve gerek her kim olursa olsun türlü türlü müsâadeler ile hukûk-ı meşrûasını terk etmeye rıza gösterirse o devletin zevâle yüz tutması hakâik-i bedîhiyyedendir.

#### Kongo Muâhedesı

Geçen gün Kongo muâhedesı hakkında atebe-i muallâ-yı şehinşâhilerine arz ve takdîmiyle mübâhî olduğum mütâlaa-i kemterânemde muâhedenâmenin üçüncü bendinde zikredilen kıta-i arâzi üzerinde Ümitburnu'ndan İskenderiye'ye kadar temdîdi mutasavver olan hatt-ı telgrafının henüz temdîdi muhtemel olduğunu dermiyân etmiş idim. Bu kere ise Almanya imparatoru hazretlerinin İngilizlerin bu babda teşebbüsâtına müüsaade göstermemiş olduğu muahharan vasıl olan Avrupa gazetelerinin ifâdesinden anlaşılmaktadır.

Fî 22 Haziran sene 1310 (04.07.1894)

Kulları Louis Sabuncu

#### 3.14. Ermeni Meselesi ve Yabancı Basın<sup>130</sup>

Takrîben dört hafta mukaddem Ermeniler meselesine dâir Times gazetesinde bir bend tab ve neşr olunmuşdu. Bend-i mezkûru atebe-i muallâ-yı şehinşâhânelerine arz ve takdîm zımnında tercüme ettiğim esnâda ceyb-i hümayûn mütercimlerinden

---

<sup>130</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 34/10

İbrahim Hakkı Bey kulları kendi tercüme etmek arzusunda olduğunu ifâde etmesine binâ'en bend-i mezkûru kendisine teslim ettim. Fakat mûmâ ileyh tarafından bend-i mezkûrun arz ve takdîm edilmemesi hakkında abd-i ahkârlarının malûmatı olmadığından ve mütâlâa-i hâliye-i çâkerânem bend-i mezkûr ile münâsebeti olmasına binâ'en hülâsa-i muhteviyâtını tekrar arza ictisâr kılınmıştır. Hülâsası ise ber-vech-i âtîdir:

“Dersaâdet'ten derdest olduğumuz malûmata nazaran zât-ı hazret-i şâhâne Ermeniler'in meskûn bulunduğu vilâyette bazı ıslâhaticrâsına hikmet ve karîha-i hümâyûnlarını semere-i nefisesi olarak emr ü fermân buyurmuşlardır. Islâhat-ı mezkûre ise bi'l-ihatisâr ber-vech-i âtîdir:

“Evvelâ- Van, Muş ve Erzurum ile civârında bulunan araziden bir vilâyet teşkil etmek.

Sâniyen- İşbu vilâyet-i cedîdeye ilk beş sene müddet için ‘Müslim’ bir vali ve ondan sonra beher beş sene müddet için ‘Gayr-ı Ermeni’ bir Hristiyanvali ta'yîn etmek.

Sâlisen- Vilâyet-i mezkûreye irsâl edilecek askeri kumandanı emr ü îrade-i seniyye-i hazret-i tâcdârîleriyle intihâb edilmek.

Râbian- İlk beş sene mürûrundan sonra ta'yîn olunacak ‘Gayr-ı Ermeni’ Hristiyan valiler ‘Berlin’ Muâhedesini imza eden devletlerin marifetiyle ta'yîn edilmeleri meselesidir.

Makâle-i mezkûreyi tahrîr ve Times gazetesinde neşr ettiren zât derece-i nihâyede zekî bir politika-şinâs olduğuna şüphe yoktur. Zira ıslâhat-ı mezkûrenin ilk tasavvuruzât-ı hazret-i şâhânenin hikmet ve hüsn-i tedâbir-i musîbâne-i hümâyûnlarına atf etmesi bazı makâsıd-ı siyâsiyeye mübteni olduğu rehîn-i rütbe-i vuzûhdur. Şöyle ki:

Evvelâ- Bu hususda meydân-ı itibâra konulmuş ıslâhatın kabûl edilip edilmeyecekleri hakkında efkâr-ı ricâl-i Devlet-i Aliyyeyi ihtibâr ve tecessüs etmek.

Sâniyen- Islâhât-ı mebhûs-ı anhânın ilk tasavvuru karîha-i şâhâneye atf edilmesinden ne netice husûle geleceğini bilmek.

Sâlisen- Berlin Muâhedesini imza eden devletler ile beraber Avrupa efkâr-ı umûmiyesince ne sûretle plan-ı mezkûr telakki edileceğini anlamakdan ibarettir. Muharrir-isîyâsi-i mûmâ ileyh takdim eylediği efkâr ve mütâlaata karşı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ricâlinin bîgâne davranarak sükût etmelerini ya bu efkâra hiç ehemmiyet vermediklerine veyâhud velînimet-i bî-minnetleri olan zât-ı hazret-i pâdişâhının efkâr-ı hümayûnlarına zıt ve makûs bir fikir beyân etmekten havf ve hazer ettiklerine zâhib olmuştur. Şâyî olduğuna ve İngiltere Dersaâdet sefâretine mensub bir zatın söylediğine nazaran yeni teşkil olunacak vilâyete i'zâm edilecek valiye refâkat etmek üzre bir Ermeni müşâvirinin dahi irsâline îrâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhının şeref-sudûr buyurulması için Hariciye Nâzırı paşa hazretleri tarafından arz-ı atebe-i ulyâ-yı hazret-i şehriyâri vâkî olduğu zaman zât-ı hazret-i pâdişâhının müşârun ileyh paşa hazretlerini şiddetle tekdîr ve tevbih ettiği şâyiası sahih ise mütâlaât-ı mesrûreye karşı Devlet-i Aliyye ricâlinin sükûtu havfe isnâd olunması müreccahdır.

Eğer mûmâ ileyh zâttan bu babda ahz eylediğim malûmat sahih ise zât-ı hazret-i şâhânenin dâire-i mahsusasında vukû bulan havâdis-i siyâsiyye-i sırriyyenin saray-ı hümayûndan dışarıya çıkması ve ecnebi sefârethâneler ile kulüplerde işâası şayan-ı teessüftür.

Bilakis şuyû' bulan haber ve malûmat gayr-ı sahih olduğu takdirde düvel-i ecnebiye mutemedleri tarafından Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin zât-ı hazret-i şehriyâri aleyhinde malûmat-ı kâzibe ile tehyîç edilmesi sefirlerin sû-i maksadlarına atfî lâzım gelir. Gazete muharrirleri ise o bendin neşrinden bir mâh kadar mürûr ettikten sonra zât-ı hazret-i şâhânenin bend-i mezkûrun muhteviyâtından

bir istifâde etmemiş olduğunu görerek meslek-ikadîmine avdet edip va'd u va'id ve ve nush u tehdîd ile meşhûn makâleler neşretmeye başlayıp yeni Ermeni patrikini dahi kendi tarafından Sason şehrine bir müfettiş irsâl etmeğe teşvîk ve tesvîk ettiklerine binâ'en müşârun ileyh patriki dahi bu hususda Adliye Nezâret-i celîlesine bir istid'â takdîmine ictisâr etmiştir.

Fi 24 Kânûn-ı sani efrenci tarihiyle Times gazetesinde neşr edilen bendin ve üç dört gün mukaddem Times gazetesinin müdiri tarafından zât-ı hazret-i şâhâneye arz ve takdîm edilen tahrirât bir mâh mukaddem atebe-i muallâ-yı hazret-i şâhânelerine arz ve takdîmine ictisâr etmiş olduğum mütâlâa-i hakirânemi isbât etmektedir. Zira mütâlâa-i mezkûrede düvel-i ecnebiye işbu mesele-i Ermeniye'yi bir vesîle ittihâz ederek Ermeniler'in meskûn bulunduğu kıtada Berlin Muâhadesi'nde mukarrer olan ıslâhatın idhâline muvaffak oluncaya kadar zât-ı hazret-i şâhânelerini tâciz etmekten keff-i yed etmeyeceklerini dermiyân etmiş idim.

Elyevm dahi derdest olduğum malûmat-ı mevsûkaya nazaran İngiltere ricâl-i siyâsiyyûnu evvelemerde Rusya ve Fransa ve Almanya devletlerinin işbu ıslâhat hususunda efkârını tecessüs etmek zımnında gayr-ı resmî muhaberâta teşebbüs edecekleri mervîdir.

Vusûk-ı malûmât-ı âcizâneme göre İngiltere'de bulunan bazı ashâb-ı nüfûz-ı siyâsiyyûn kraliçe heyet-i vükelâsını evvelemerde Rusya devletinin efkârını tecessüse sevk etmeye tasmîm etmişlerdir.

Bu hususda Rusya'nın temâyülünde bulundukları halde Rusya ile Fransa meyânında bulunan mukârenete binâ'en Fransa'nın meyline dahi nâil olacakları itikâdında bulunacaklardır.

Almanya dahi düvel-i sülûse-i mezkûreyi işbu ıslâhatın icrâsı hususunda hemfikir görerek düvel-i muazzama meyânında makâmını muhâfaza etmek hırs ve hevesinde bulunduğundan dolayı düvel-i müşârun ileyha ile müttehid olmasını

muktezâ-yı siyâset görecektir. İngiltere devleti işbu üç devleti bir fikirde bulduktan sonra bir lâyiha-i müştereki vâsıtasıyla Devlet-i Aliyye'yi mebhusun anha ıslâhatı icrâ etmeye icbârda ısrâr edeceklerdir. Binâenaleyh mademki bir mâh mukaddem Avrupa gazeteleri zât-ı hazret-i şâhânenin hikmet ve hüsn-i tedâbir ve ilhâmât-ı aliyyelerine ıslâhat-ı mezkûrenin târif-i mücmelini mukaddemen atf ve ircâ etmişlerdir. Düvel-i mezkûre tarafından tasavvur edilen tedâbirin önünü almak ve Muş ve Van ve Erzurum arazisinden bir vilâyet teşkil veya Lübnan veyahut Girit ceziresi misillü şurût-ı mukarrere ile bir vali-i cedîd ta'yîn etmek ve kıta-i mezkûre ile Avrupa meyânında tevsi-i ticâret maksadıyla umûm düvel-i ecnebiye tarafından gönderilmesi melhuz olan konsolos vekillerinin Devlet-i Aliyye tarafından kabûl ve müsâade buyurulması muktezâ-yı hikmet ve fetânet-i tâcdârilerindendir.

Bu vechile Avrupa ricâl-i siyâsiyyunu zât-ı hazret-i şehriyâriyelerinin ulüvv-i cenâb ve efkâr-ı münevverâne ve ârâ-yı musîbâne-i seniyye-i hümayûnlarını görerek komisyon ve tahrirât meselesinden sarf-ı nazarla şevket-meâb efendimizin Memâlik-i Mahrûsetü'l-mesâlikin ıslah ve teba-i şâhânelerinin hâl-i refâhiyyetine say ve ikdam etmesinde şüpheleri kalmayarak Times gazetesinin müdürü tarafından üç dört gün mukaddem zât-ı hazret-i şehriyâriyelerine arz ve takdîm edilen tahrirâtta Zât-ı Şâhânelerine bi-gayr-i hakkın isnâd olunan azviyyâtı tekzîbe bir burhân-ı sarîh olacaktır.

Bununla beraber zât-ı mülûkaneleri tarafından hâkimane ittihâz edilen hüsn-i tedâbir sayesinde işbu tez'îç-âmîz Ermeni meselesinin ukdesi halledileceği vâreste-i şüphe ve irtiyâbdır.

Zât-ı hazret-i tâcdârîleri tarafından tedâbir-i hâkimane-i mezkûrenin ittihâzında bir tezebzüb hâl zuhûr edeceği takdirde düvel-i ecnebiye dahi kâh gazeteler ve kâh tesvîkat-ı hafıyye vâsıtasıyla Ermeniler ile Kürtleri tehyîc-i dâimîde bulundurmağla Devlet-i Aliyye'yi memleketinde zuhûra gelen ihtilâli yatıştırmakdan âciz olduğunu umûm Avrupa'ya göstererek Devlet-i Aliyye'yi cebren ya ıslâhat-ı mezkûreyi icrâ veyâhud ihtilâl-i mezkûrun ateşini alevlendirerek bu vechile Devlet-i

Aliyye'yi mutazarrır etmekte ısrâr edecekleri izâde-i tarif olup bu babda tatvîl-i makâleden hikmet ve fetânet-i şâhâneleri müstağnîdir. Fermân.

Fî 20 kânûn-ı Sani sene 1310 (01.02.1895)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.15. Adalar Kaymakâmı<sup>131</sup>

Osman Bey ile İdâre-i Mahsûsa nâzırı vekili John paşa tarafından muahharan vukû bulan sû-i istimâlâta dâir mütâlâa-i kemterânemdir.

İdâre-i Mahsûsa'nın her tarafta ve alelhusus Adalar hattında her gün vukûa gelen sû-i istimâlâtı o kadar çok ve hazîne-i devleti o kadar mutazarrır etmektedir ki bunları birer birer ta'dâd etmek gayr-ı kâbildir. Şu kadar var ki vukûat-ı âtiye umûmuna bir misal olabileceğinden arz olunur.

Büyükada kaymakâmı izzetli Osman Bey ilk kaymakâm ta'yîn olunduğu zaman berâ-yı maslahat İstanbul'a gittiğinde birinci sınıf bilet almakda bulunduğ u bazı ehîbbâsı tarafından görülüp sâbık kaymakâm ların hiçbir vakit vapur biletleri almadıkları kendisine söylenmesi üzerine kaymakâm -ı mûmâ ileyh dahi bilet almayarak vapura binmesini itiyâd etti. Birgün ise köprüye çıkacağı sırada

---

<sup>131</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 36/13

kendisinden memuru tarafından bilet sorulmuş ve mûmâ ileyh dahi Büyükada kaymakâmı olduğundan bahs etmiş ise de bilet ahz eden memur, “ İdâre-i Mahsûsa nâzır-ı vekili John paşadan bir paso yani meccanen mürûr tezkeresi almadığı halde biletsiz mürûr edemeyeceğini ve fakat John paşaya bir tezkere tahrir edecek olursa emsali misilli kendisine behemehâl bir paso verileceğini söyledi.

Binâenaleyh mûmâ ileyh kaymakâm Osman Bey muğber olarak, “Ben öyle alçak herifden paso almaya tenezzül etmem.” diyerek bir bilet aldı. Akşam tekrar Büyükada’ya avdetinde yine bilet alarak Büyükada’ya çıkmış ise de iskeleye geldiğinde biletsiz mürûr eden zevâtın esâmîsini almak için jandarma ve polis memurlarına tenbihât-ı lâzıme i’tâ etti. İşbu tahkîkâtın neticesi olarak devletin bihasebi’t-tavassut mahiye on beş bin kuruş kadar mutazarrır olduğuna dâir bir lâyiha kaleme alıp atebe-i felek-mertebe-i ulyâyâ takdîm etmek tasavvurunda bulundu. Lakin mûmâ ileyh idâre-i mahsusa nâzır-ı vekili kurnaz John paşa tasavvur-ı mezkûrdan haberdâr olur olmaz bu teşebbüsün hayyiz-i kuvveden file çıkmaması için Osman Bey’e dostâne bir rik’a gönderip melfûfen bir paso irsâl etti. John paşanın birtakım rûfekâ ve avânı dahi birçok istirhamâtda bulunduklarından nihâyetü’l-emr mûmâ ileyh Osman Bey teşebbüsden ferâgat edip elyevm bir paso ile bâd-ı havâ gidip gelmekle kendisinin cüz’î menfaati için devletin küllî zararına kâil oldu.

İşte bu koca kaymakâm hacc-ı şerîften avdet eder etmez ziyâretinin semere-i mukaddesesi olarak idâre-i mahsusa nâzır-ı vekili olan John paşanın alçak bir adam olduğunu ikrâr etdikden sonra bir paso veya meccânen mürûr tezkeresi gibi bir âdî rüşvetle bu alçak avenesinden olduğunu daha alçak bir tarzda göstermekten utanmadı.

İşte bu misilli alçak kaymakâm, geçenlerde bir zât tarafından ada ahâlîsine karşı nezâkete mugâyir ve serkeşâne tavrından dolayı kendisine vaki olan nasihate cevaben, “Benim arkamda zât-ı hazret-i şehriyârinin serkilercisi gibi bir zat bulunduğu halde ben dünyada kimseden korkmam.” diye alenen söyledi.

Devlet ve memleketin idâresi böyle zaptiye nâzırları, böyle mensubîn kaymakâmlar, böyle memurlar elinde kalacak olursa bir felâketten halas olup diğer bir felâkete düçâr olacağımız muhakkaktır. Fermân.

Fi 23 Eylül sene 1311 (05.10.1895)

Louis Sabuncu kulları

### 3.16. Meydan Okuyan Bir Padişah<sup>132</sup>

Standard gazetesinin Dersaâdet muhbiri, Zât-ı Şâhânenin maiyyet-i mülûkanelerinde olan ve ricâl-i devletden bulunan büyük bir zâtla vukûbulan müzâkerâtı mensub olduğu gazeteye ihbâr etmiş ve müzakerât-ı mezkûreyi Saint James gazetesi dahi bâlâdaki serlevha ile neşreylemiştir ki hülâsa-i meâli şundan ibarettir:

“Bugünkü Osmanlı zâbitânının er oğlu er olan ecdâdlarının tam evlâdları olduklarını gördüğümünden dolayı fevkalhad memnûn ve mesrûrum. Zaten ben kalben muhârebeyi arzu ediyordum. Fakat Avrupa’da bir muhârebe-i umûmiyeye sebep olmak korkusuyla onu ilan etmekte tereddüd eyliyordum. Her taraftan muhârebeye tergîb ve teşvîk olunuyordum. Fakat ben, ricâl-i devletimin ilan-ı harb hususunda olan şiddet-i rağbetini bir derece zabta muvaffak oldum ki Avrupa hükümetinden artık Yunan’a zâhir olacak bir devletin adem-i vücûdundan ve yalnız devletim Yunanla muhârebe edeceğinden emin olduğum bir vakitte harbi bilâ-tereddüd ilan ettim.

---

<sup>132</sup>BOA, Y.PRK.TKM, 39/52

Muzaffer olduğum halde Avrupa el-yevm beni hem akçeden, hem de feth ve zabtettiğim araziden mahrûm etmek istiyor.! Fakat ben, son derece ve kemâl-i metânetle mukâvemet edeceğim... Neden korkayım? Düvel-i muazzamanın altısı da müttefikan Vasos ile maiyyetinde bulunan iki bin serseri gürûhunu icbâr edemedikleri halde Rumeli’de bugün silah-be-dest olarak hazır bulunan 300 bin asâkir-i muntazamaya karşı ne yapabileceklerdir?! Haydi farzedelim ki beni icbâra kalkışsınlar, fakat bu halde de bakalım hangi devlet bilâhare tevellüd edecek mesûliyeti deruhte edebilecektir?!..”

Zât-ı şâhâne bu sözleri dedikten sonra dest-i hümayûnlarını masa üzerinde bulunan bir deste evrâk üzerine vazedip itimâd-ı tâm ile demişlerdir ki:

“Şu evrâk, Avrupa payitahtlarının cümlesinden tereşsuh eden malûmatı hâvîdir. Şöyle ki; icbâr meslesi Avrupa devletlerince mevki-i müzâkereye vazolunduğu vakit devletlerden biri:

“Artık bu icbâr meselesinden usandık.”

Diğeri:

“Karanlıkta bundan ileriye varmaya kudretimiz yok.” Üçüncüsü (Başkasıyla müttefik olmakla beraber):

“Yunanistan uğurunda askerlerimizin bir damla kanını bile akıtmaya revâ-yı rızâ gösteremeyiz.” demiştir. Bu halde Osmanlıları Teselya’dan kim ihrâc edebilecektir? Bu suâli tekrar ediyorum... İşte ben oradayım ve orada kalacağım.”

Ricâl-i devletten bulunan zât-ı müşârun ileyh tarafından Edhem Paşa hakkında Zât-ı Şâhâneye arzedilen bazı mülâhazat üzerine padişah hazretleri buyurmuşlardır ki:

“Edhem, dağların tepelerini topa tutmak sûretiyle vakt-i kıymetdârını izâa etmek hususunda delilik etti. Kendisi bir an evvel geçitlerden ovaya inmeliydi. Üç defa Yunan ordusunu abluka etmek taht-ı imkânda iken istifâde edemedi. Çoktan Atina’ya gidebilirdi. Belki de gidecektir... Birkaç gün beklemek niyetindeyim. Şayet bu esnâda devletler, istediğim şerâite muvâfakat etmezlerse askerim Atina’ya gitmeye emralacak ve orada “Akropolis” tepesinde şerâit-i sulhiyeyi akdeleyeceklerdir. Bu maksada nâil olmak için her şey hazırdır.”

Bilâhare zât-ı hazret-i pâdişâhi tebdîl-i ifâde ederek:

“Vâkıâ düvel-i sitteden ikisi cidden aleyhimde bulunuyorlarsa da bunlara karşı durmaya kuvvetim kâfidir.” buyurmuşlardır.

Sonra Zât-ı Şâhâne Berlin’den gelen bir mektubun zarfını dest-i hümayûnlarına alarak Almanya askerinin Rusya hududundaki harekâtını mufasssalar irâe etmeye başladılar. Bunu müteâkip ordu-yu hümayûnda ve bilhassa süvari alayında hâsıl olan terakkiyâtı kemâl-i iftîhârla evrede-i zebân-ı meserret ve mehammedet eylediler.

Mülâhaza

Nümûne-i hamâset ve metânet ıtlâkına şayan olan sâlifü’l-arz nutk-ı hümayûn-ı şecâat-makrûn hakikaten ber-vech-i mezkûrîrâd buyurulmuş ise selâtin-i izâm-ı Osmaniye meyânında velî-nimet-i bî-minnetimiz sevgili padişahımız “Gazi Sultan Abdülhamid-i Sâni” efendimiz hazretleri pek parlak bir nâm bırakacaklar ve tarih-i Osmanînin en şanlı sayfalarını kendi muvaffâkiyât-ı şehriyârileriyle tezyîn eyleyeceklerdir.

Bu hususda ibrâz buyurdıkları dirâyet ve hüsn-i siyâset bir derece-i hârikulâdedir ki bütün teba-i sâdıkâ-i şâhânelerini zât-ı melâik-simât-ı tâcdârîlerine karşı mecbûr-ı şükran ve mehammedet etse sezâdır. Fermân.

Fi 9 Temmuz sene 1313 (21.07.1897)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.17. Kemâl-i Âfiyetle Uzun Ömür Sürmek<sup>133</sup>

Herkes kemâl-i âfiyetle uzun bir ömür sürmek için her türlü fedakârlığı ihtiyâr ve her vâsıta-i tabî'yyeyi arar ve var kuvvetince ondan istifâde eder.

İşbu mülk ü milletin selâmet ve saâdetini temin buyuran vücûd-ı âlem-sûd-ı hümâyûnlarının serîr-i şevket-masîr-i hüsrevânelerinde kemâl-i âfiyet ve ikbâl ile buyurulmaları için abd-i ahkârları duâ-yı vâcibü'l-edâsında gece gündüz müvazebet etmeyi bir vazîfe-i mukaddese addedeserse de yalnız sırf duâ ile iş bitmediği Hazret-i Peygamber aleyhisselâmın, “İnsan evvela vesâit-i tabiiyye-i meşrûaya mürâcaat etmeli ve sonraları (tevekkeltü alellah) demelidir.” buyurdıkları fermân-ı münîfinden anlaşılmaktadır.

Elyevm ise uzun ve hastalıktan âzâde bir ömür sürmek için kimyâgerler tarafından gayet sade bir vâsıta keşfedilmiş ve bu vâsıtanın hüsn-i tesîri dahi müteaddid tecrübeler ile müsbet olmuştur.

Vâkıâ tuzun ecsâmı muhâfaza eder bir hassaya mâlik olduğu kurûn-ı vefireden beri umûm beni beşere bir dereceye kadar maruf idi ise de bundan elli sene mukaddem kimyâger Liebig tarafından fence dahi ilan edilmişti.

---

<sup>133</sup> BOA, Y.PRK.TKM, 44/24

Elyevm ise Şikago Darülfünunu'ndan Doktor Loeb ile Doktor Lingle tuzdaki bu hassa-yı mühimmeyi keşfettiklerini iddia etmektedirler. Hatta kendilerini bu keşf-i müfide sevk ve teşvîk eden Amerika'da “Peter ve Leom gazı kralı” vasfıyla maruf olan zengin mister Con Rok Feller tarafından bu hususda terk ve teberru edilen mükâfat-ı azîme olduğunu ikrâr etmektedirler.

Fakat tuzun umûm kâinâta olduğu gibi insan ve hayvanâtın vücutlarına bahş eylediği menâfi yevmî tecrübeler ile tahakkuk ve isbât olunmuş ise de gerek muallim Liebig ve gerek Doktor Loeb ile Doktor Lingle ecsâmı muhâfaza eden hâssayı yalnız tuza hasr ettiklerinde sehvetmişlerdir. Zira ecsâmı muhâfaza ve takviye eden sırf adi tuz olmayıp ancak beyin ile vücûdun terkibinde ve bhusus kemikler ile dişlerde kesretle bulunan muhtelif fosforit ile adi tuzdan terkip olunan bir madde-i mâyia kanı beyin ile vücûdun her tarafına sevk etmekle vücûdu tamir, beyni teşkil, mideyi takviye, iştihâyı tezyîd ve hastalıktan âzâde uzun bir ömre hizmet eder. Filvâkıâ çok tuz yiyen adamlar fevkalâde bir iştihâ ile yemek yerler. Zira fosforit ile tuzdan terkip edilen mayinin hüsn-i tesîri yalnız beyn ile kalbin harekâtına münhasır olmayıp ancak bedenın umûm harekâtına ve azanın vezaifine dahi yardım eder.

Binâenaleyh fosforit ile tuzdan terkip edilen maddenin menâfi-i azîmesi kimyâgerler tarafından tahakkuk ve takdir edilerek gerek mutfaklarda ve gerek sofrada istimâl olunmak üzere bundan yedi sene mukaddem “cerebos” yani uzun ömür tuzu namında fosforit ile mahlût gayet beyaz ve ince bir nevi tuz terkip edilip elyevm adi tuz gibi bakkal dükkânlarında fûruht edilmektedir.

Kulları işbu keşf-i mühimmin fâide ve tatbikatından bahs etmeden evvel tuzun kâinattaki kesret ve mebzuliyetine dâir bazı izahât-ı fenniyye ve tabiiyyenin arz etmeyi tensib eyledi şöyle ki:

Umûm kâinatın muhâfaza-i tabiiyyesi tuza muhtac olduğu evvela tuzun gerek kürre-i arzımızda ve gerek umûm nücûm ve kevâkibin terkibinde mebzul bir

derecede bulunmasından istintâc. Sâniyen elyevm fenn-i kimyânın vasıl olduğu derece-i terakkiyât sâyesinde fennen vâzih ve isbât olunmuştur.

Nücûm ve kevâkibin bizden bir derece uzak olduğu cihetle madde-i terkîbinden sarf-ı nazar edip elan yalnız kürre-i arzımıza hasr-ı kelâm eyleriz.

Tuzun yalnız kürre-i arzın sathında yâhud deniz ve kuyuların sularında değil ancak kürre-i arzın tabakâtında bile gayet cesîm kuyular şeklinde bulunmaktadır. Bu gibi kuyuları tabakât-ı arzdan ihrâc etmek için memâlik-i muhtelifede gayet derin ocaklar açılmıştır.

Polonya ahâlîsi Vieliczka nâm tuz ocaklardan altı yüz seneden beri tuz kuyularını kesip çıkartmakla yeraltında gayet cesîm bir şehir teşkil etmişlerdir. Bu yeraltındaki şehrin haneleri, kiliseleri ve ebniye-i kebîresi billur gibi berrak tuz kuyularından bina edilmiştir.

Cenâb-ı fâtır ve hâfız-ı kâinat deniz sularını fesad ve taaffünden muhâfaza etmek zımnında bu sulara katmış olduğu mikdâr-ı tuzu cay-ı hayret ve taaccübdür. Filhakîka deniz suyunun bir metre mekabında 27 kg tuzun bulunması bi't-tebahhur tahakkuk edilmiştir. Şöyle ki bi'l-garaz deniz suların kâffesi tebahhur ettikten sonra ondan hâsıl olacak mikdâr-ı tuz kürre-i arzın sathı üzerine ale's-seviye temdid edilir ise iki yüz metre kalınlığında bir tabaka teşkil etmiş olur. Eğer yalnız deniz sularında bu kadar tuz bulunuyor kürre-i arzın en derin tabakatında acaba ne kadar tuz bulunmaktadır?

Elyevm tuzun menâfî ve istimâli o derece taammüm etmiştir ki her türlü yemeklerde istimal olunmaktadır. Bu hususda yalnız Fransa'da senede 300 milyon kg tuz istihlâk olunmaktadır. Çiftçiler bazı arazinin ıslâh ve tadîli için toprağa hayli tuz katmaktan mâadâ hayvanlarına bile tuz yedirirler. Tuz tertibât-ı kimyeviyede ve bâhusus sulfate de soude yani kibritit soda denilen maddenin imâlinde dahi istimal olunmaktadır.

### Tatbikâta Gelince

Geçen sene bir risâle-i tıbbiyye ile tuzun uzun ömre hâdim olduğuna dâir bir makâle neşredildiğini doksan iki yaşında bulunan mister Vondergon görür görmez derhal mezkûr gazete idâresine fıkra-i âtiyeyi yazıp gönderdi:

“Tuzun vücûd-ı insanı kemâl-i âfiyetle muhâfaza ettiği hususunda risâle-i tıbbiyye-i mutebereniz ile neşredilen makâleye kemâl-i meserretle vakıf oldum. Bu hakikati kendim bizzat tecrübe etmiş olduğum tecrübeler ile isbât eylerim. Kemâl-i âfiyetle doksan iki sene sürdüğüm ömrün kırk seneden beri bilâ fâsıla sabah akşam yemiş olduğum bir mikdar tuz sayesinde husûle geldiğini temin ederim.”

Mister Vondergon mütehassıs bir kimyâger olmadığı hasebiyle hastalıktan âzâde sürdüğü uzun ömrü yalnız tuzun hassiyetine hasr etmiş olduğunda bir derece mazurdur.

Kezâlik bundan birkaç sene mukaddem kulları Londra’da ikâmet ettiği esnâda tuzun vücûd-ı insanı muhâfaza ettiği hususunda İngiliz resail-i tıbbiyyenin birisiyle neşr olunan bazı makâlelere vakıf olmuştu. O makâlelerin birinde ilel-i sâireden bahs edildiği sırada tuzun menâifinden bervech-i âtî bahs edilmişti. Şöyle ki:

Bir vakit Hollanda memleketinde tehlikeli bir illet-i sâriye hüküm-fermâ olmuştu. Alelumûm şehirlerin ahâlîsi bu tehlikeli hastalığa dûçar oldular ise de bazı köylerin ahâlîsi bu illet-i saireden büsbütün masûn kalmışlardı. Köylerin bu hâl-i garîbi tabiblerin nazar-ı dikkatini celb etmiş idi. Bilâharetahkîkatın neticesinden anlaşıldı ki köy ahâlîsi hergün sabah akşam içtikleri süte şehir ahâlîsi gibi şeker koyacakları yerde elyevm Arnavutluk’ta köylüler tarafından edildiği gibi bir mikdar adi tuz koyup içerlermiş. Ve bu tuzun vücutta bulunan fosforit ile terkip edilmesi sayesinde köylülerin kanı tasfiye edilip vücutları illet-i sâirenin tehlikesinden muhâfaza olunmuştu.

Abd-i ahkârları dahi Hollanda ile Arnavut köylülerine bi'l-iktifâ,

Evvelâ –Gerek sabah ve gerek akşam yatağa gitmeden bir iki saat evvel içtiğim yüz ellişer dirhem sıcak süt içine yarım dirhem kadar tuz koyup içerim. Bu miktar tuz vücûdun dâhilinde bulunan fosforit ile bi't-terkîb sütü midede ihtimâr ve su-i hazmdan muhâfaza, onun kolayca hazmına hizmet, azâ-yı hazmiyeyi takviye ve kanı tasfiye eder. Binâenaleyh abd-i ahkârları yediği yemeklere dahi bir mikdar fazla tuz katmayı itiyâd etmiştir.

Sâniyen- Hergün sabahleyin yaz kış yataktan kalktığımı müteâkib bürûdeti yedi sekiz derece ayarında bulunan soğuk su ile başım ve bütün vücûdumu yıkarım.

Sâlisen- Vaktiyle eski Roma imparatorları ile Birinci Napolyon etmeyi itiyat ettikleri gibi kulları dahi on beş derece ayarında bulunan ispiro ile kendim istiktâr ve istihzâr eylediğim lavanta çiçeğinin hülâsasıyla vücûd-ı kemterânemin kâffesini sürdükten sonra kaba bir İngiliz peştemali ile vücûdumu oğalarım. Bu gibi tedbir vücûdun müsâmatını açar, derinin suhûletle teneffüsüne ve kanın tasfiyesine hizmet eder. Roma imparatoriçesi meşhur Messelina diğer Roma imparatorları gibi hergün yıkandığını müteâkip büsbütün vücûdunu yalnız nefis ıtırarla sürmekle iktifa etmeyip ancak vücûdunu yumuşak ve beyaz muhâfaza etmek zımnında hergün hayli mürekkeplerden cem ettirmiş olduğu süt ile yıkanırdı. Hatta elyevm şimali Amerika'nın büyük şehirlerinde eski Roma hamamlarının usûl ve tertibi üzre muntazam hamamlar binâ edilmiştir. Bu hamamlarda hademe tarafından yıkanmış adamların vücûduna 'Roma İtîrî' namıyla marûf bir ıtır sürünür. Kulları New York şehrinde bulunduğu esnâda arasına bu hamamlardan istifâde ederlerdi.

Râbian- Gerek vücûdun damar ve azalarındaki 'alastifit' yani vücûdun kuvve-i tahvilesinin muhâfazası zımnında ve gerek 'rsye' yani romatizm denilen hastalıktan âzâ-yı bedeniye muhâfaza etmek için hergün sabah soğuk suyla yıkandığımı müteâkip on dakika kadar calisthenique yani hüsn-i harekât-i bedeniye talimini icrâ eylerim. Yeni İngiltere kraliçesinin mahdûm-ı âlîleri ile kerimleri sinn-i

sabâvetlerinden beri bugüne kadar hergün yatağa gitmeden evvel ve yataktan kaltıkları müteâkip on beş dakika kadar calisthenique talimini icrâ ederler.

Hâmisen- Her yirmi dört saatte bir defa etli taâm yerim. Ve bu taâm nîm pişmiş ve biraz hardal ile terbiye edilmiş külbastısıyla birkaç tane ‘firik’ denilen tatlı elmadan ibarettir. Yazın ise her meyveden mevsiminde yerim. Bâhusus üzüm ile siyah kirazı başka meyveye tercih ederim. Çünkü siyah kirazda külliyyetli demir bulunduğu cihetle vücûdu takviye ve kanı tasfiye eder. Sığır külbastısını koyun etine tercih ettiğime sebep ise sığır etinin koyun etinden ziyâde mevâdd-ı mağdeyeyi hâvî olduğu fennen müsbit olduktan mâadâ insanın cesâret, metânet, sebât ve faaliyet ve işgüzârlığını dahi tezyîd etmesidir. İngilizler kadar sığır eti yiyen millet yoktur. Ve bunların cesâret, metânet, sebât ve faaliyetleri gibi de yoktur. Hardalın dahi insanın kuvve-i hâfızasını tezyîd ettiği mücerrebdir. Tatlı elma ise bir miktar fosforit hâvî olduğundan dolayı çok mütâlâa ve yazı yazmak ile iştigal eden adamların beyinlerine kuvvet verir.

Sâdisen- Kışın yattığım, yediğim ve yazı yazdığım odalarda santigrat mikyasıyla havanın harâreti on iki yahut on dört dereceyi tecâvüz etmez. Fazla harâret nezle ile infilunjaya bir sâika-yı tabiyyedir. Yazın ise yatak odasının kapısı açık kalırsa havanın tecdîdine ve rahat bir uykuya hizmet eder.

Sâbian- Hiç müskirat istimâl etmem hatta şarap, bira, sigara, kahve, rakı içmem.

Sâminen- Hergün açık ve havası temiz yerlerde lâ-akal bir saat kadar yürümeyi itiyat etmişimdir.

Kulları bu gibi tedâbir-i sıhhiyyeye riâyet etmiş olduğu sâyesinde el-yevm 64 yaşında bulunduğum halde ancak 45-50 yaşında bir adam olduğu görünüyor ve hisseder. Yarım asırdan beri mütemâdiyen tahsil ve bu müddet zafında mütemâdiyen gece yarısına kadar yazı yazmak ve mütâlâa ile iştigâl ve kürre-i arzın dört kıtasında

ve en soğuk şimâlî Amerika ile Himalaya dağlarında ve Hindistan ile Afrika'nın en sıcak iklimlerinde berren ve bahren bilâ fâsıla altı sene kadar seyahat etmiş olduğum halde elyevm âfiyetim, kuvve-i bâsıram, kuvve-i hâfızam, dişlerimin kâffesi bembeyaz ve sağlam ve vücûdumun âfiyeti bundan otuz sene evvel olduğu gibi elyevm dahi aynı derecede bulunduğu cihetle hamdolsun angaloja, romatizma, mayasır ve diğer hastalık ne olduğunu bilmem. Binâenaleyh sağlam ve âfiyetli bir adam gibi rahat yatar kalkarım. Sıcak ve soğuk havalarda, kar ve yağmurda Büyükada'nın dağ ve tepelerini yaya olarak kemâl-i râhat ve suhûletle çıkar inerim. Bundan dolayı cenâb-ı rabb-i müsteâna arz-ı şükrân-ı samîmiye eylediğim gibi vücûd-ı merâhim-nümûd-ı hümayûnlarına senelerce kemâl-i âfiyetle taht-ı âlîbaht-ı hilâfet-penâhilerinde berdevâm buyurulmasını an-samîmi'l-kalb temennî eylediğim dahi marûzdur, fermân.

Kulları Louis Sabuncu

Fî 19 Kânûn-ı Sani sene 1316 (01.02.1901)

### 3.18. İngiltere'nin Dünya Siyâseti'ndeki Gücü<sup>134</sup>

İngilizlerin Transval Muhârebesiyle meşgul olduklarından bilistifâde "Eğer İngiliz hükûmeti Bağdat - Basra şimendifer hattının inşası için Deucht Bank'a Londra'da tahvilât çıkarmaya müsâade ederse, Almanya hükûmeti Transval meselesinde bîtaraflığını iltizâm edeceğini söylemekle İngiliz hükûmetini iknaya muvaffak oldu. Binâenaleyh İmparator Hazretleri henüz Londra'da bulunduğu esnâda imtiyâzsûreti katiyede Deucht Banka kumpanyasına verildi.

---

<sup>134</sup> ALBERİ, A.g.k., 17 - 20.

İşlerini pekiyi bilen İngiltere ricâl-i siyâsiyyûnu bir taş ile iki kuş vurmak fırsatını ellerine girdiğini görür görmez İmparator Hazretlerinin teklifat-ı vâkıâlarına rûy-ı muvâfakat gösterdiler.

Zira bir taraftan bu vâsıta ile muhârebe-i hâzırada Almanya Devletinin bîtaraflığını temin ettiler. Diğer taraftan dahi mebhûs-ı anı şimendifer hattının inşasına verecekleri para sayesinde Bağdat, Basra ve Hindistan yolunun müstakbelini temin ettiler.

Çünkü Süveyş kanalını bahren Hindistan yolu olduğu bahanesiyle yed-i istilâlarına geçirdikleri gibi bu Bağdat Basra şimendifer hattını dahi biraz Hindistan yolu olduğu bahanesiyle ve ellerinde bulunan tahvilât sayesinde yed-i istilâlarma geçirecekleri muhakkaktır. Zira parayı kim verirse düdüğü o çalar.

Vâkıâ İngilizler arasına mağlûp ve belki de dehşetli bir mağlûbiyete dûçar olabilirler. Lâkin ahz-ı intikamdan hiçbir vakit vazgeçmezler. Ve ettikleri ahz-ı intikam dûçar oldukları mağlûbiyetten kat kat dehşetli olur. Meselâ İngiltere Devleti Ermeni meselesinde diplomasi nokta-i nazarından Devlet-i Aliyye'ye zâhiren mağlûp oldu. Lâkin ahz-ı intikamdan vazgeçmedi. Hem de intikamın şiddet ve dehşetinden en ziyâde Devlet-i Aliyye müteessir olsun için ahz-ı intikama fırsat buldu. Yani Saltanat-ı Seniyye Almanya İmparatorunun dostluğuna güvendiği sırada ve Dersaadet'te kendisine günâgün taltifat ve tevcihât arzetmekle meşgul olduğu sırada İngiltere hem valiyi ve hem de asâkir-i şâhâneyi bilâ muârıza Girit Adası'ndan ihrâca muvaffak oldu. Ve adayı Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den ilelebet kat' ve fasleyledi.

Demek oluyor ki İngilizler bununla şunu anlatmak istediler ki, muhibbiniz olan Almanya İmparatoru size bu hususta muâvenet edebilirse etsin. Lâkin İmparator Hazretleri bu hâl-i mahzûniyeti istimâlde Devlet-i Aliyye'ye edebildiği yardım, elyevm bu Girit meselesinden dolayı Avrupa'da bir heyecana sebep vermemek için Devlet-i Aliyye'nin asâkirini tahliye etmesini ve bunu müteâkip devletler nezdine bir

protesto takdîmini tavsiye etmekten ibaretti. Fakat protestolar bir zayıfın silâh-ı yegânesi olduğu müstağnî-i izahtır.

Kezâlik elyevm İngiltere, Bağdat ve Basra şimendifer imtiyâzı hususunda mağlûp gibi görünüyor. Çünkü Devlet-i Aliyye imtiyâzı onlara vereceği yerde dost-ı zâhiri bulunan tüccar ve sarraf Almanya İmparatorunun hâtır-ı azîzi için bir Alman şirketine verdi. Lâkin İngiltere'nin bu hususta dahi ahz-ı intikamdan vazgeçmiyeceği muhakkaktır.

Herhalde bundan dokuz sene mukaddem bendeniz de bu imtiyâzın ahzından mahrum kaldığımdan Londra'ya avdet etmeye karar vermiştim. O esnâda Devletlû Münif Paşa Hazretleri Dersaâdet'te kalmaklığım için kullarına nasihat verip: "Londra'da neşrettiğiniz musavver İngilizce ve Arapça En-nahle nam gazete yerine El-Alemül Osmanî namında Dersaâdet'te isdarı için şevketmeâb efendimizden müsâade hakkında irâde-i seniyyenin istihsâli zımında size yardım edeceğim" dedi. Bu mevkide mağrûren bu hususta merhum Süreyya Paşa vâsıtasıyla şevketmeâb efendimize maruzât takdîm eyledim. Zât-ı Şâhâneleri ise gazetemin Dersaâdet'te tab ve neşri için müsâade buyuracakları yerde merhum paşa-yımüşârünileyh "Üç ay kadar Ceyb-i Hümâyun tercüme kalemine devam ettikten sonra iktidâr ve liyakatime göre bir memuriyete tayin edilip maaşıma dahi zam olunacağı, yolunda irade-i seniyyelerini tebliğ buyurdular.

İşbu mevâid-i sâdika-i şâhânelerine mağrûren muvakkaten tâyin olunan memuriyeti kabûl eyledim. Birkaç mâh sonra müracaat ettiğimde atûfetli Emin Bey kulları vâsıtasıyla, "Biraz daha beklesin, kendisini mühim bir memuriyetle Londra'ya izam edeceğim" yolunda irade-i seniyyelerini tebliğ buyurdular. Bir iki sene daha bekledim. Bir semere hâsıl olmadığını görerek tekrar avâtıf-ı şâhânelerine istirhâm arzyledim. Bu defa hazret-i şehriyârleri atûfetli İsmet Bey kulları vâsıtasıyla, "Şevketmeâb Efendimiz Hazretleri şehzadegân hazretlerine tarih dersi vermekle müşerref olmanız hakkında irâde buyurmuşlar" yolunda tebşîr edilen irâde-i şâhânelerini kemâl-i iftihar ve memnûniyetle telâkki eyledim.

Elyevm üç ay değil sekiz sene geçti. Henüz kulları Ceyb-i Hümayun tercüme kaleminde mevâid-i sâdıka-i şâhânelerinin incâzına intizâr eyliyorum. Ceyb-i Hümayun kaleminde bendenizden genç ve sonra gelen arkadaşlarım rütbe, nişan ve zamm u maaşla taltif edildikleri halde sekiz senedenberi kullarına zâten gayr-ı kâfi olarak tahsis edilen maaşımdan ayda yedi Osmanlı lirası tenzîl edildi. İşte terakki edeceğim yerde geriye gitmişimdir. Bu gibi muâmeleden sonra Ceyb-i Hümayun tercüme kaleminde vakt-i kıymettârımı zayi edecek adamlardan değilim.

İşbu maruzatın münderecatı acı bir sûretle paralanmış bir yürekten çıktığı anlıyanlara hafî değildir. Kulları bu dereceye kadar tahkir edilmemiş olsaydım bu kadar açık ve doğru söz söylemeye mecbûr olmazdım. Aksi takdirde diğer bendegân ve kalem arkadaşlarım gibi bana da hüsnü muâmele olunmuş olsaydı, vâkıâ yalan söylemezdim. Fakat ihtiyâr-ı sükût ederdim.

İşte safvet-i kalbim ve hulûs-ı niyetim abd-i hakirlerini işbu hat-ı hareketi ittihâz etmeye sevkeylediği maruzdur,fermân.

Ceyb-i Hümayun mütercimlerinden Doktor Louis Sabuncu

### 3.19. Mâliyenin Kontrolü<sup>135</sup>

Zât-ı Şâhânenin Mahrem Mütalâalarına Mahsus Kulunuzun Düşünceleri

---

<sup>135</sup> ALBERİ, A.g.k., 228 – 232.

Bundan birkaç gün evvel İngiltere elçiliğine mensup tanıdığım bir zât tarafından kulunuza verilen malûmatın hülâsası şudur:

- Bugün Avrupa devletleri arasında Memâlik-i Şâhâne mâliyesinin kontrol altına alınması hakkında müzâkereler cereyân etmektedir. İngiltere Devleti, bu kontrol meselesine itiraz etmiyor. Çünkü İngiltere Devleti'nin düşüncesine göre Osmanlı Devleti'nin mâliye işleri bir nizam altına girecek olursa kuvvetli ve muntazam bir devlet haline gelmekle beraber Memâlik-i Şâhâne dahi memnûniyete şayan büyük bir ilerlemeye nâil olacaktır.

Rusya Devleti ise, bir taraftan Devlet-i Aliyye'ye samimi bir dost olduğunu göstermek maksadıyla bu mali kontrol meselesine engel olmaktadır. Çünkü Devlet-i Aliyye'nin kuvvetli ve muntazam bir devlet olmasının Rusya Devleti'nin işine gelmediği şüphesizdir. Rusya bu keyfiyeti gerçekten Rus hükümeti, bu "malî kontrol" meselesini görüşürken demiştir ki: Eğer Osmanlı Devletinin mâliyesini ciddi bir kontrol altına el birliğiyle alacak olursak, Avrupa medeniyet ve asayişine bozukluk getiren Türk Devleti'ni kuvvetlendirmiş oluruz. Hâlbuki biz bu devletin, bir gün evvel yıkılıp ortadan kalkmasını içimizden arzu ediyoruz. Bunun için onu kendi haline bırakırsak, malî müzâyakası, devlet adamlarının irtikâp ve i'tisâfı, memurların devamlı ihtilâsı sayesinde günden güne tabîî bir çözülmeye yüz tutacağına şüphe edilemez. Rusya Devleti bir taraftan diğer devletlere bu nasihati verirken diğer taraftan tasarlanan malî kontrole muvâfakat etmemekle Türk Devleti'ne güya mühim bir hizmet yapmış olduğunu Zât-ı Şâhâneye haber veriyor.

İngiliz muhâtabımın ifâdesine göre Devlet-i Aliyye'nin kuvvetli ve tam istiklâline sahip bir devlet olması, İngiltere'nin menfaatine son derece uygundur. Çünkü Devlet-i Aliyye o takdirde, İngiltere ile birlik olarak Rusya'nın Memâlik-i Şâhâne üzerindeki siyasî maksatlarına kuvvet ve iktidârla mukâvemet edebilir.

Gerçi İngiltere, son yıllarda Devlet-i Aliyye'ye karşı menfî bir durum takınmış ve Yemen, Kuveyt meselelerinde ve diğer meselelerde muhâlefet

göstermiştir, fakat bunun sebebi, Devlet-i Aliyye'nin, İngiltere'nin menfaatlerine aykırı olarak Rusya'nın siyasî maksatlarına mümasat göstermesi ve İngiliz Devletine karşı kayıtsız davranmasıdır. İngiltere, Devlet-i Aliyye'ye karşı top ve tüfekte harekete geçmezse de onun lüzum gördükçe top ve tüfekten daha dehşetli ve müessir olan altın ile ve gizli desîselerle harbetmek ve galebe çalmak sanatında Rusya'dan fazla mahâret kazanmış olduğu inkâr edilemez.

Parasız Rusya, kudretli bir devlet olduğunu âleme göstermek yolunda her ne kadar çalışıyorsa da bu devletin koca çarının, Fransa ahâlîsinden ödünç para almak için, fiilen bir dilenci gibi Fransa'ya kadar gitmeye mecbûr kalması, dikkate değer bir meseledir.

Bir devletin kuvvet ve kudreti, mâliyesinden anlaşılır. İngiltere Devleti, şu son iki sene içinde katlandığı olağanüstü masraflara rağmen ne Fransa'ya ne Rusya'ya ve ne de başka herhangi bir devlete Rus Çarı gibi boyun büküp dilencilik etmedi. Demek oluyor ki İngiltere, herhalde mâliyesi sayesinde Rusya'dan daha kudretli ve kuvvetli bir devlettir. Bütün Avrupa piyasaları, Petersburg piyasasına değil, ancak Londra borsasına bakarlar. Londra da malî bir buhran çıktığı zaman bütün Avrupa borsalarına sirayet eder. Bunun İngiliz Devleti ve milleti mâliyesinin muntazam olmasından ileri geldiğini, aklı başında olan hiçbir politikacı inkâr edemez.

İngiliz dostum, sözlerine devamla dedi ki: Mâdemki Devlet-i Aliyye malî bir buhrandan yakasını kurtarır kurtarmaz bir diğerine yakalanıyor, hiçbir zaman kuvvetli bir devlet olamaz. Şu halde kuvvetli bir devlet olması için mâliyesinin, Düyûn-ı Umûmiye idâresi gibi muntazam bir kontrol altına alınması gerekir.

Bu kontrolün kurulması, Zât-ı Şâhânenin hareket serbestîsine zerre kadar hâlel getirmez. Bu kontrolün tatbikinden maksat vali, mutasarrıf, kaymakâm ve diğer memurlar tarafından yapılmakta olan irtikâp, ihtilâs ve suistimâllere son vermektir.

Bu kontrol sâyesinde zulümlere, tecavüzlere yer kalmaz. Sû-iidâre hükümet dâirelerinden kalkmış olur. Serseri Jöntürklerin hezeyânı bertarâf olur.

Ermeni ve Makedonya komiteleri dağılıp gider. Padişah hazretleri mesut günlerini âfiyet ve refah içinde geçirirler. Memurlar maaşlarını muntazam olarak alacaklarına göre, rahat geçinip devletin hizmet ve terakkisine fikirlerini hasrederler. Alışveriş ve ticâret işleri genişler. Hülâsa bir devlet ve milletin hayat, kuvvet, istiklâl ve rahatının temeli inkâr edilemez ki paradır.

Bunun için bu kontrol meselesi hakkında devletler arasında çıkan ihtilâfın ortadan kaldırılması için Zât-ı Şâhâne tarafından kontrolün muntazam bir sûrette ve saltanat-ı seniyyenin menfaatlerine uygun şartlarla kurulması teklif buyurulursa, İngiltere Devleti'nin bu hususta diğer devletleri ikna ederek saltanat-ı seniyyeye ciddi bir hizmet ifa etmekte gecikmeyeceği muhakkaktır.

Bu isâbetli fikrin bazı vekiller ve Zât-ı Şâhânenin hususî müşâvirleri tarafından istihza ile karşılanacağı ve reddine çalışılacağı şüphesizdir. Çünkü bu gibi vekil ve müşâvirler, memleket ve milletin ve saltanat-ı seniyyenin umûmî menfaatlerini göze almayıp ancak devletin gelirini ihtilâs, şahsi menfaatlerini temin düşüncesiyle malî kontrol hususunda Zât-ı Şâhâneyi bir takım vehmî mahzurlar ile korkutmaya çalışacaklardır. Zâten bugünkü vekillerin mevkilerini muhâfaza etmek ve irtikâpların meydana çıkarılmasını önlemek maksadıyla, aralarından herhangi birinin azli halinde hepsinin toptan istifaya karar verdikleri; mesmûâtım cümlesindendir.

Malî kontrol saltanat-ı seniyyenin menfaatlerine uygun şartlarla kurulursa, bu gibi mürtekip ve nankör vekillerin kötü idâreleri ortadan kalkmış olur. Zât-ı Şâhâne Hazretleri, bir sadrazama, İngiltere Başvekiline verilen aylıktan dört beş kat fazla bir aylık vermeye, bir nâzır yahut bir vekile ayda sekiz yüz altın lira maaş tahsis etmeye yahut şunun bunun iltimâsı üzerine ehliyetsiz ve istihkaksız kimselere memuriyet ve maaş zammı bahşetmeye lüzum görmezler. Ahâlînin, vükelâ ve memurların sû-iidâre

ve suistimâllerini -bugün olduğu gibi- Zât-ı Şâhâneye atfetmelerine hakları kalmaz. Sık sık MâliyeNâzırını yahut Hazîne-i Hassa muhasebecisini faydasız yere değiştirmek ihtiyacı kalmaz. Çünkü malî kontrolü idâre edecek muktedir bir heyet, bu gibi uygunsuzlukların önünü almak vazifesiyle de mükellef olacaktır.

Şayet malî kontrolün kurulmasına vekiller ve hususî müşâvirler engel olurlarsa, bugün devam eden müessif hallerin vehametli bir şekil alacağında şüphe yoktur.

Malî kontrol meselesi ortaya konduğu gündenberi bütün sivil memurlar, subaylar,esnâf, tacirler, hülâsa herkes bunun bir an evvel tatbik edilmesini samimî bir kalple temennî ediyorlar.

Gerçekten gerek memurların gerekse halkın, bugünkü müessif hale uzun zaman katlanacakları umulmaz. Nitekim geçenlerde Zât-ı Şâhânenin mutfak işçileri grev yaptıklarından Efendimiz Hazretleri yemeksiz kaldıkları gibi günün birinde bütün memurların açlık yüzünden ümitsizliğe kapılarak buna benzer bir uygunsuzluğa sürüklenecekleri muhakkaktır. Böyle bir hâdisenin, devletlerin müdahalesine sebep olacağını arzederim, fermân.

### **3.20. İngiltere, Rusya, Fransa, Hidiv, Mısır, Suriye, Ermeniler, Hamidiye Alayları Ve Urabî Paşa<sup>136</sup>**

İngiltere, Kral Yedinci Edward'ın taç giyme merasiminden sonra Mısır ülkesi üzerinde himâyesini ilân edecektir.

---

<sup>136</sup> ALBERİ, A.g.k., 232 - 236

Donanmasını Devlet-i Aliyye sularına göndermekte ve malûm isteklerini ortaya koymakta Fransa'yı serbest bırakmış olan İngiltere, Mısır üzerine himâyesini ilân edeceği zaman Fransa tarafından bir muhalefete uğratılmasını şart koşmuştur. Bu sûretle hem kendi menfaatlerine, hem de Fransa'nınkine hizmet etmiştir.

Rusya dahi Ermenilerle meskûn olan yerlerde çoktan beri Hamidiye Alaylarını ilga ettirecek bir bahane aramakta bulunduğu malûmdur. Buna yol açar düşüncesiyle Ermenilerin bulundukları yerlerde emniyet ve asayişin istikrârı hakkındaki isteğin, Fransa'nın istekleri arasında bulunmasını arzu etti. İngiltere, Rusya'nın bu maksatlarını anlamakla beraber, Mısır'daki siyasî maksat ve menfaatlerine engel olmamak şartıyla buna muvâfakat gösterdi. Bu sûretle Rusya'ya bir hizmet ifa etmiş oldu.

Almanya ile İngiltere ise, gerek Transval ve gerek Mısır meselelerinden dolayı zâten anlaşmış bulunduklarından, bu hususta yeniden anlaşmaya hacetleri yoktur. O halde bu devletler, İngiltere'nin Mısır'daki siyasî maksatları meselesinde birleşmişler demektir.

İngiltere'nin diğer bir plânı daha vardır. Şöyle ki: İngiltere hükûmeti, Urabî Paşa'yı af ve borçlarının hepsini tediye ederek onu Mısır'a getirtti. Kendi organı olan El-Mukattam ve Far de Aleksandra gazetelerini Urabî Paşa'nın lehinde ve Paşa'ya karşı neşriyat yapan diğer gazeteler aleyhinde neşriyat yapmaya sevketti. Londra'ya gidip mazhar olduğu aftan ve nâil olduğu lütuf ve teveccühlerden dolayı Kral Edward'a teşekkür etmesini ve taç giyme merasiminde bulunmasını tavsiye eyledi.

İngiltere siyâset adamları, hususî sûrette kralın iltifatına nâil olacağını Urabî Paşa'ya anlattılar. Şu halde İngiltere diplomatları, Hindistan hükümdârlarına tatbik ettikleri hareket ve desiselere uygun olarak Mısırlı Urabî Paşa'yı, Hidiv Hazretlerine karşı bir rakip edinmek istiyorlar.

Urabî Paşa'nın da böyle bir fikir taşımakta olduğunu yakından biliyorum. Çünkü Paşa'ya hayli zaman refâkat ettim. Fikirlerini, hususiyetini öğrendim. İskenderiye şehri topa tutulurken kendisiyle İskenderiye'de bulundum. Hattâ İngiliz amiralinin kendisine gönderdiği ultiyatomu İngilizceden Arapçaya kulunuz tercüme etti. Muhârebeden sonra kendisini, mahkûm edildiği ölümden kurtarmaya İngiliz Mister Blunt ile beraber yine kulunuz çalıştı. Sürgün edildiği Seylân Adasında kendisiyle 41 gün yaşadım ve muhârebenin bütün vakâlarını, tarihini kaleme aldım.

İngiltere'nin bu politikayı takip etmesine sebep, Hidiv Abbas Hilmi Paşa Hazretlerinin İngiltere'ye karşı olan iki yüzlü muâmelesidir. Zira Hidiv'in Londra'ya son seyahati esnâsında Lord Salisbury kendisine demiştir ki: "Şayet Devlet-i Aliyye ile olan siyasî münâsebetlerinizi büsbütün keserek İngiltere'nin Mısır'daki siyasî maksatlarına hizmet ederseniz Hidivliğiniz tasdik edilmekle beraber büyük babanız Mehmet Ali Paşa'nın bile nâil olmadığı bir takım imtiyâzlar size verilecektir."

Hidiv Hazretleri her ne kadar bidâyette İngiltere Devletinin bu yoldaki bütün isteklerine uyacağını vâdetmişse de sonradan İngiltere Devleti, Hidivin itimada şayan bir adam olmadığını ve sözünde durmadığını anlamıştır. Çünkü Hidiv Hazretleri Londra'dan döndükten sonra Devlet-i Aliyye ile münâsebetlerini yenilemiş, validesi ve zevcesiyle beraber bizzat İstanbul'a gelmişti. Bundan başka İngiltere aleyhinde neşriyatta bulunmak ve yerli halkı İngilizlere düşman etmek için gazetecilere tahsisat bağlamaktadır. Bunun için İngilterece, Hidiv'in bu hareket tarzında devam etmesi halinde onu azlederek yerine vali sıfatıyla Mısırlı Urabî Paşa'yı tâyin etmek keyfiyeti kararlaştırılmıştır. İngiltere bu kararını tatbik etmekle üç maksat temin etmiş olacaktır.

1- Gerek bizzat Hidiv Hazretlerinin ve gerek Hidiv ailesi efrâdının senede 150 bin lirayı bulan tahsisatı yerine Arabî Paşa'ya senede beş bin vermek gibi mühim bir tasarruf sağlamak.

2- "Mısır Mısırlılarıdır." yolundaki vaadini, Mısırlı Urabî Paşa'yı Mısır'a vali tâyin etmekle yerine getirmiş olmak.

3- Urabî Paşa'nın şahsında, İngiltere'nin Mısır ülkesindeki siyasî maksatlarına inkıyâd ve itaatle hizmet eder hem Müslüman hem Mısırlı ve hem de Devlet-i Aliyye'ye içten hasım olan bir vali temin etmiş olmak.

Gerçek Urabî Paşa, son Mısır Muhârebesi esnâsında hilâfet ve saltanat-ı seniyye adına İngilizlerle savaştığı halde Devlet-i Aliyye onun âsi bir subay olduğunu ilân etmişti. Urabî Paşa, devletin bu hareketini kendi hakkında büyük bir hakaret sayarak Devlet-i Aliyye'ye içten husumet göstermektedir. Bunun için Urabî Paşa'nın kendisini muhakkak bir ölümden kurtarmış, kendisine maaş bağlamış ve daha sonra affedip iltifat göstermiş olan İngiltere'ye uysal bir kul olacağı söz götürmez bir keyfiyettir.

#### İngiltere'nin Akdeniz Filosu

İngiltere'nin Akdeniz filosu, bugün üç kısma ayrılarak bir kısmı Cebelitarık'a, bir kısmı Malta'ya, büyük kısmı da Londra'ya gitmiştir. Londra'ya giden kısmı teşkil eden gemiler, tamir için tersanelere gitmiştir. Çünkü Londra'da her üç senede bir harp gemileri temizlenip tamir edilerek vazifeye verilir. Bu hesaba göre İngiltere'nin Akdeniz filosu ilkbaharda harbe müheyyâ bulunacaktır.

İngiltere'nin bu filosu bu sûretle tamir ve teçhiz edildikten sonra Akdeniz'e geri gelerek gerek Berlin Muâhedes-i'nin tatbik mevkiine konulması ve gerek Hamidiye Alaylarının lağvı isteğinden dolayı Kürtler tarafından çıkarılması muhtemel kargaşalıkların önünü almak için diğer devletler filolarıyla beraber Devlet-i Aliyye'ye karşı umûmî bir nümâyiş yapacaktır. Zira İngiltere, Hamidiye Alaylarının kaldırılması hususunda Fransa ile Rusya arasındaki anlaşmayı göz önünde tutarak Ermenilerle meskûn olan arazide ihtilâl ateşinin yeniden alevleneceğini muhakkak saymaktadır. Gerçekten Hamidiye Alaylarının ilgası, Devlet-i Aliyye'nin böyle malî bir buhran içinde bulunduğu sırâda, kolay bir iş değildir. Çünkü Devlet-i Aliyye, Hamidiye Alaylarını teşkil eden efradı silâhlandırmadan onları itaat altına almaktan âciz kalmışken şimdi mükemmel

silâhlarla teçhiz edilmiş, askerî talim görmüş bulunan bu efradı itaat altına alması imkânsız görülmektedir.

İngiltere Devleti bu hakikatleri bildiği için Hamidiye Alaylarının ilgası meselesinde Rusya ile ittifâk etmiştir ki, bundan maksadı, bu yüzden Kürtlerle Ermeniler arasında dehşetli bir karışıklığın baş göstermesi Ermeni meselesinin tekrar ortaya çıkması üzerine Rusya'nın Ermenilerle Kürtlerin bulundukları mıntıkayı istilâ etmesidir. Bu sûretle Rusya, İngiltere'nin Mısır hakkındaki siyasî maksatlarına göz yummak mevkiinde kalacaktır.

Fransa'nın da Rusya ve İngiltere'nin elde edecekleri bu menfaatlere karşı, şükür hakkı olarak Suriye kıtasını istilâ etmesi muhtemeldir. Filhakîka Fransa hükümetinin birkaç yüz yıldan beri Suriye'de kazanmış olduğu şöhret ve nüfûz ile Hristiyanları himâye hakkını kaybetmeye yahut Almanya ve diğer devletlerin bu haklara itiraz etmelerine razı olmayacağı kulunuzun mesmûâtı cümlesindendir,fermân.

### 3.21. Bütün Ahâlîyi Huzursuz Eden Meselelere Dâir Çözümler<sup>137</sup>

Kulunuz, ergenlik yaşımdan içinde bulunduğum altmış birinci yaşına gelinceye kadar Cenâb-ı Hakk'ın rızasına aykırı bir harekette bulunmamaya çalışmaktayım. Cenâb-ı Hakk'a inancım o kadar kuvvetli ve sağlamdır ki daima bir işe başlamadan önce diz çöküp Allah'a şöylece dua ederim: Allah'ım, icrâsını tasmin ettiğim iş yahut yazmak istediğim yazı hayırlı ve senin ezelî ve samedanî îrâdenize muvafık ise bunun muvaffâkiyet sebeplerini ihzar ve ihsan et. Aksi takdirde,

---

<sup>137</sup> ALBERİ, A.g.k., 266 - 274

lüzumsuz yahut zararlı olduğunu göstererek meydana gelmemesini temin edecek bir engel yarat.

Binâenaleyh kulunuz bu naçiz mütâlâamı kaleme almadan evvel âdetim üzere, yere diz çökerek yazacağım düşüncelerimi uygun bir tarz ile yazabilmek için zihnime yardım eylesini Cenâb-ı Hak'tan samimî bir kalb ile niyaz ettim. Bundan açıkça anlaşılır ki bu mütâlâamı, efendimizin eşiğine sunmaktan maksat Allah göstermesin sevgili padişahımızı rahatsız etmek yahut şefkatli ve aziz kalb-i hümayunlarını incitmek olmayıp ancak fikir ve kalb-i hümayunlarının istirahatini, mülk ve milletin selâmet ve saadetini sağlamaya hizmet etmektir.

Kulunuzun iman ve itikâdına göre bütün kâinat Cenâb-ı Hak'kın hudutsuz mülkü olduğu gibi padişahlar hükümdârlar ve krallar dahi Cenâb-ı Hak tarafından büyük memur ve vükelâ makâmında ezeli bir hikmetle intihap ve tayin buyurulmuşlardır. Filhakîka padişahları, hükümdârları ve kralları intihap ve tayin eden sırf insanlar değil, ancak - insanlar vâsıtasıyla - Cenâb-ı Hak'tır. Onları azl ve fasleden insanlar değil, ancak insanları vâsıta eden Allah'tır. Binâenaleyh diyânet-perver efendimiz hazretlerini Osmanlı saltanatı tahtında tutan ve Osmanlı memleketini o derece kuvvetli ve kudretli düşmanlarının desiselerinden koruyan hafiyeler değil, ticâretle uğraşan bir bahriye nâzırı değil, haremelerini haremde terk edip selâmlıkta sabahlara kadar murdar çocuklarla eğlenerek gaflet ve sefahat kuyularının dibine dalmış bazı sadrazamların dua ve irşatları değildir. Ancak Cenâb-ı Hak'kın inayetidir. Binâenaleyh bir padişah, Allah'ın inyeti gibi kahredilmez bir silâha güvenerek hiçbir insandan korkmamalıdır. Çünkü ezeli bir hikmetle Allah tarafından seçilip tayin buyurulan hükümdârlar, Cenâb-ı Hakk'ın rızası yolunda vazife görmekte devam ettikçe, onları azledecek yahut onlara zarar verecek dünyada Allah'tan başka kuvvet yoktur. Lakin hakkaniyet ve istikâmetten zerre kadar ayrılacak olurlarsa, Kral Onaltıncı Louis ve Napolyon Bonaparte gibi Allah'ın emir ve tedbiri ile azl ve yok edilecekleri muhakkaktır.

Binâenaleyh Zât-ı Şâhânenin Allah tarafından kendisine emanet edilen memleketi iyi şekilde idâre etmek arzusundan mülhem olarak rahat ve asayişini bozmaya çalışan bir takım âvârelerin ve Saltanat-ı Seniye aleyhinde fesatçı bir cemiyet kurmaya çalışan bazı müfrit subay ve mareşallerin evlerini teftiş ve kendilerini tevkif eylemekte haklı olduğunu zerre kadar akla sahip olan bir insan inkâr edemez. Lâkin bu gibi vazifeleri ifaya memur buyurulan teftiş memurları tarafından yapılan uygunsuzluklardan dolayı gerek memleket halkı, gerekse yabancılar pek müteessir olduklarını açıkça söylemekten çekinmiyorlar. Hakikaten söylenildiğine göre şüpheli adamların evlerini teftişe memur edilenlerin bazısı, usûl ve insanlık dâiresinde ve Zât-ı Şâhânelerinin arzularına uygun olarak hareket etmeyip aksine olarak gece yarılarında ev sahibi yatakta iken, dehşet verici bir şekilde eve hücum etmekte ve masum çocuk ve kadınları korku ve endişeye düşürmektedirler. Evrak-ı muzırının güya sandık ve dolaplarda veya sofaların minderleri içinde saklı olduğunu bahane ederler. Bunları usûlca açacakları yerde param parça ederler, bıçak ile sofadaki minder ve sandalyelerin ipekli değerli örtülerini yırtarlar ve evde bir kıyamet koparırlar.

Âcizane müşahedelerime dayanarak arzederim ki geçenlerde Ferik Nazım Paşa'yı tevkif eden memurlar yalnız paşayı tevkif etmekle kalmayıp müşârünileyh paşanın evinde bulunan ailesi efradıyla hademesini ve bütün Büyükada ahâlîsini dahi büyük bir korku ve dehşet içinde bıraktılar. Zira gece saat dört raddelerinde, güneş doğmadan iki saat evvel teftiş memurlarının vapurları, insanların kulak zarlarını değil, Ada'nın kayalarını bile yırtacak, parçalıyacak derecede düdük çalmakta bir müddet devam ederek ahâlîyi sabah uykularından uyandırdılar. Bunlar fevkalâde olarak vapurların böyle erken ve dehşetli bir sûrette düdüğü çalmalarındaki sebep ve hikmetin ne olduğunu öğrenmek için yataklarından fırlayıp iskeleye döküldüler. Bir takım paşa, zabıt, asker, inzibat ve jandarmaların vapurlardan çıktıklarını görerek korku ve dehşetleri arttı. Teftiş memurları paşanın evine doğru yürüdüler. Ada halkı da onları arkalarından takip ettiler. Teftiş memurlarıyla jandarma, askerî inzibat ve askerler bütün yolu kapattılar. Bendehanem karşısında bulunan paşanın hane kapısını zorla açtırarak içeriye hücum ve paşayı tevkif ettiler. Fakat bununla iktifa etmeyip

kadınların yattığı odalara dahi hücumla kalkıştılsa da paşanın mahdumu: "Çekiliniz! Eğer kadınların odalarına girmek istiyorsanız evvela beni öldürünüz de cesedimin üzerine basarak giriniz." diyerek teftiş memurlarını kadınların odaları kapısından defetti. Teftiş memurları arasında bulunan Yâver-i Hususi-i Hazret-i Şehriyâri Çerkes Mehmed Paşa Hazretleri bu müessif hâl karşısında "Buna sebep olanların Allah cezasını versin." demekten kendini alamadı. Bundan anlaşılıyor ki bu teftiş memurları usûl ve insaniyet dâiresinde hareket etmemektedirler.

Bu dehşet verici hâl aynı şekilde devam edecek olursa hem memleketin ticâretine hem de umûmî güvenliğe hâlel getireceğinde şüphe yoktur. Çünkü korku içinde kalan halk, bir saat sonra başlarına ne geleceğini bilmediklerinden hafiye süsü takınmış olan düşmanları tarafından aleyhlerinde jurnal verilmesinden ve geceleyin dehşetli bir sûrette evlerinin basılıp teftiş edilmesinden korkarak, ne aldıklarını ne sattıklarını ve ne de yeyip içtiklerini bilirler.

Fransızlar bu gibi esef verici olağanüstü halleri "renge dö terreur" "tedhişçi hükümet" tabiriyle tavsif ederler ki Fransa'da böyle tedhişçi bir saltanat vaktiyle "Bastil" adındaki hapishanenin dehşet verici hâdiselerine yol açmış ve bu muazzam bir ihtilâlin mukaddemesi sanılmıştır. İngiliz ve Rus gazeteleri bu hususta Avrupa efkâr-ı umûmiyesini galeyana getirecek makâleler neşretmektedirler.

Bugün "Jöntürkler" süsünü takınmış olanlarla kendilerine yardım edenlerin bu gibi dehşet verici şâyialardan faydalanarak Avrupa gazetelerinde münâsebetiz makâleler neşretmek sûretiyle Saltanat-ı Seniyye aleyhinde bulunan bazı Avrupalıları dahi galeyan ve heyecana getirebilecekleri muhtemeldir.

Kulunuzun duyduğuna göre İngiltere hükümeti bugün Akdeniz filosunun mevcudunu, olağanüstü olarak yüz parça harp gemisine çıkarmıştır ki bu hâl siyasî bir maksada dayanmaktadır. Gerçekten Fransa ile İtalya gibi bazı devletler, yakında Akdeniz kıyılarında ayrıca birer siyasî nümâyiş yapmaya hazırlanmakta oldukları gibi İngiltere dahi gerek düşünülmesi mümkün olan her türlü siyasî hâdiselere karşı

durmak ve gerek Mısır ülkesini resmen himâyesi altına almak emeliyle hazırlanmaktadır.

Bazı Avrupa devletlerinin Memâlik-i Şâhâne'de siyasî maksatlarını tatbik için daima Devlet-i Aliyye'de keşfettikleri uygunsuzlukları bahane ederek tecavüzlerde bulunmaya kendilerini haklı ve mazur gösterdikleri Zât-ı Şâhânenin hikmetlerine hafi değildir.

Bundan başka Avrupa devletleri her ne zaman memâlik-i şâhâne işlerine müdahalede bulunmak isterlerse daima "ıslâhat" meselesini ortaya koyarlar. Devlet-i Aliyye'nin bu sahte dost ve ıslâhatçıları, memâlik-i şâhânenin hakikî ıslahına değil, ancak "maâzallah" Devlet-i Aliyye'nin büsbütün imha ve izalesine çalışmaktadırlar. Çünkü bu devletler, Avrupa'da düşünülen ıslâhatın Devlet-i Aliyye gibi müteaddit din ve mezheplere mensup muhtelif millet ve kavimlerden kurulmuş bir memlekette yapılması hemen hemen imkânsız olduğunu pek âlâ bildikleri halde arasına Devlet-i Aliyye'yi iz'âç etmek ve siyasî maksatlarına erişmek maksadıyla zahiren münasip ve haklı görünen bu ıslâhat meselesini ileriye sürerler. Şimdi ise gerek o âvâre kimseler, gerekse onlara yardım eden bazı Avrupalıların kötü tasavvurlarının ve siyasî maksatlarının önünü almak için isâbetli bir tedbir alınması imkân haricinde değildir, şöyle ki: Gerek "Jöntürkler" ve gerek onlara yardım eden bazı Avrupalılar, "ıslâhat" talebinde bulunarak ilk önce İngiltere'de olduğu gibi Devlet-i Aliyye'de dahi bir "parlamento" teşkilini arzu ediyorlar. Onlara göre ıslâhatın esas ve temeli bir "Mebusân Meclisi" dir. Lâkin umûmiyetle Avrupalılar ve bilhassa Jöntürkler, muhtelif milletlerden ve müteaddit din ve mezhep erbabından teşekkül eden ve bir mebusân meclisinin teşkiline ve bu meclisin itidal dâiresinde kalmasına henüz halkının terakki seviyesi müsait olmayan Devlet-i Aliyye gibi bir memlekette bir "parlamento" teşkili ve idamesi imkânsız olduğunu daha anlamamışlardır. Bu hakikati kendilerine anlatmak için gayet sâde bir vâsıta tasavvur edilebilir. Filvaki Saltanat-ı Seniyye her bir meselenin hâl ve tesviyesi için bir komisyon teşkilini âdet edinmiştir. O halde tasavvur edilen ıslâhatın icrâ mevkiine konulması ve parlamento teşkili keyfiyetinin imkân dâhilinde olup olmadığı meselesini çözecek bir komisyon

teşkil olunabilir. Fakat nasıl? Gerek Bâbîâlî'de ve gerek Mâbeyn-i Hümâyûn'da teşkil edilen komisyonlar gibi değil. Bu komisyonun "millî bir toplantı" mahiyetinde olması gerekli olduğundan aşağıda belirtilen zevâttan teşkil edilmelidir:

#### Komisyon Azaları

1- Dindar, tecrübeli, ahlâkı düzgün, vicdan sahibi sadrâzamlardan bir zât ile sivillerden itibar sahibi ve yaşlı bir zât.

2- Arnavutlardan en muteber bir şeyh ile sivillerden Arnavut bir zât.

3- Bir Rum Ortodoks Metropolitisi ile Rum milleti ileri gelenlerinden istidatlı bir zât.

4- Bir Rum Katolik Metropolitisi ile Rumlardan itibarlı bir zât.

5- Bir Ermeni Ortodoks Metropolitisi ile Ermenilerden en istidatlı bir zât.

6- Bir Ermeni Katolik Metropolitisi ile Ermeni Katoliklerden istidatlı bir zât.

7- Bir Süryanî Kırım Metropolitisi ile milletine mensup bir zât.

8- Bir Süryanî Katolik Metropolitisi ile milletine mensup bir zât.

9- Bir Kıptî Kadîm Metropolitisi ile milletine mensup muteber bir zât.

10- Bir Kıptî Katolik Metropolitisi ile milletine mensup bir zât.

11- Bir Nesturî Metropolitisi ile milletine mensup muteber bir zât.

12- Bir Keldanî Metropolitî ile milletine mensup muteber bir zât.

13- Bir Frenk Metropolitî ile milletine mensup yerli bir zât.

14- Bir Musevî hahamı ile Musevilerden en muteber bir zât.

15- Bir Dürzî şeyh ile milletine mensup muteber zât.

16- Bir Mitvalî şeyh ile milletine mensup muteber bir zât.

17- Bir Nusayrî şeyh ile milletine mensup muteber bir zât.

18- Bir Yezidî şeyh ile kavmine mensup muteber bir zât.

19- Bir Zuzan şeyh ile kabîlesine mensup muteber bir zât.

20- Bir Çerkes şeyh ile Çerkeslerden muteber bir zât.

21- Laz bir şeyh ile Laz muteberânından bir zât.

22- Bir Kürt şeyh ile Kürt beylerinden bir zât.

23- Bir Zeybek şeyh ile Zeybeklerden muteber bir zât.

Bu komisyonun başkanlığına Şeyhülislâm Efendi Hazretleri tayin buyurulmalıdır.

Bu komisyon, Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede ne kadar muhtelif millet, mezhep, Kabîle ve aşiret varsa hepsinin erkân ve muteberânından teşkil edileceğine göre bütün Osmanlı milletinin siyasî emellerini ve düşüncelerini temsil edeceğinden

"ıslâhat meselesi" hakkında vereceği hüküm ve kararını Avrupa halkınca kabûle şayan görüleceği şüphesizdir.

Komisyon bütün kadrosuyla toplanır toplanmaz azalarının grup halinde fotoğrafları çekilir ve resimlerin birer tanesi Avrupa'daki resimli gazetelerde neşredilmek üzere bu gazetelerin müdürlerine gönderilir. Berlin Muâhedesi'nin şartları meselesi bahsi bir nümâyiş ile ortaya konulmadan evvel bu komisyon ilkbaharda, İstanbul'da toplanacak olursa, tasarlanmış olan nümâyişin önü alınacağı gibi gerek Jöntürklerin, gerek onlara yardım eden Avrupalıların ve gerekse ıslâhat meselesini bir bahane edinerek siyasî maksatlarını gerçekleştirmek isteyen Avrupa devletlerinin, ıslâhat hakkında komisyon tarafından verilecek hüküm ve karara intizar edecekleri muhakkaktır.

Bu komisyon azaları tarafından "Islâhat" veya bir "Mebusân Meclisi teşkili" hakkında verilecek hüküm ve karardan bir nebze bahsedelim:

Evvelen yirmi üç millet, mezhep, kavim ve aşiretten teşkil edilen bu komisyon âzâlarının yüzlerine, kıyafetlerine, acayip ve garip sarık, kalpak, şapka, cübbe ve elbiselerine bakılır ve birbirine mugâyir olan ahkâm-ı dîniyeleriyle takip ettikleri muhtelif mezhep ve meslekleri ve birbirlerine karşı besledikleri kin ve düşmanlık gözönünde tutulursa, bunlar birer tiyatro aktörüne benzetilebilir. Bu zâtların ağızlarından ıslâhat lehinde veya aleyhinde korkulacak bir karar çıkmayacağı ilk bakışta anlaşılır. Komisyonun Müslüman azasını bırakıp yalnız Müslüman olmayan âzasından biraz bahsedelim:

Doğu memleketlerinde henüz din ve siyâset karışık bir halde bulunduğu için din meseleleri yüzünden çıkan ihtilâfların siyasî meselelere de sirâyet edeceği Zât-ı Şâhânenin malûmudur. Şu halde Rum Ortodoks Metropoliti ile arkadaşı, Ermeni Metropoliti ile arkadaşını din bakımından Hristiyan saymadıklarından onları cehenneme mahkûm bir millet telâkki ederler. Bu böyle olunca, kendini bir millet-i nâciyeden yani cennetlik milletten sayan bir kavim, cehenneme mahkûm saydığı bir

kavimle siyasî bakımdan ortaklaşır mı? Ona böyle mühim siyasî maksatlarda emniyet etmesi kâbil midir? Bunların ahlâk ve âdetleri bile birbirine aykırı olduğu halde siyasî maksatlarda nasıl anlaşabilirler?

Rum Ortodoks Metropoliti ile arkadaşında mevcûdiyetini işâret ettiğimiz din husûmeti ve sû-i zan Hristiyanların bütün mezhep cemâatleri arasında mevcut olduğu için bütün Metropolitlerle kendilerine refâkat edenlerin bir karar üzerinde anlaşmayacakları şüphe götürmez bir keyfiyettir.

Diğer millet ve kavimlerin şeyh ve reislerine gelince, bunların da bahsettiğimiz dinî ve millî husumetin sâri illetine tutulacakları tabiidir.

Bununla beraber komisyon azaları arasında bulunacak en akıllı zevâtın, makûl ve tatbiki mümkün bir şekilde parlâmento teşkili için Şark milletlerinin lâzım gelen siyasî terbiyeyi, fitrî istidâdı ve tam ehliyeti henüz hâiz olmadıklarına karar verecekleri muhakkaktır.

Komisyonun geri kalan azasının da bu karara uymaları muhteldir.

Şimdi netîceye geelim: Komisyon âzâlarının muhtelif fikir ve kararlarından Devlet-i Aliyye'nin ne gibi faydalar elde edeceğini ve çoğunlukla bu hususta verilecek kararın birtakım maksatlar güden Avrupa devletleri ile Jöntürklerin iddialarına nasıl son verileceğini izah edelim:

1 - Komisyon, devletler tarafından tasarlanan nümâyiş henüz başlamadan evvel toplanacağı için nümâyiş geriye bırakılacak ve komisyonun kararları beklenecektir.

2- Saltanat-ı seniye böyle bir komisyon teşkilini ihtiyar etmiş olmakla bütün yâr ve ağyâra karşı ıslâhat yapmak hususunda iyi niyet göstermiş olur.

3- Komisyon toplantılarının sona ermesini müteâkip, komisyon azalarının grup halindeki resimleriyle muzdarip fikirlerinin mahsulü olarak sûreti Avrupa resimli gazetelerinde neşredilmek üzere o gazetelerin müdürlerine gönderilir ve bu sûretle Şark'ta ve Şark milletleri tarafından parlamento teşkilinin, icrâsı mümkün olmıyan bir keyfiyet olduğuna Avrupa efkâr-ı umûmiyesi kanaat getirmiş olur.

4- Berlin Muâhedesî'nde derpîş edilen frenkvârî ıslâhat gibi icrâatın Memâlik-i Şâhâne'de tatbiki kabil olmadığına komisyon azaları karar verdikten sonra ve komisyondan aldıkları ibret dersi sâyesinde memleketlerine dönerek orada bulunan Jöntürklerin başına biraz akıl koymuş olurlar.

5- Komisyonun hüküm ve kararı, efendimiz hazretlerini mütemâdiyen yoran ve iz'âç eden mesuliyetten kurtarmış olacağı gibi gerek Jöntürkler ve gerek onlarla hemfikir olan bazı cahil adamlar, Avrupa'ya kaçarak orada gazeteler neşriyle saltanat-ı seniyyeyi iz'âç etmelerinin lüzumsuz olduğunu anlayacaklardır.

6- Gazi Sultan Abdülhamit Han Efendimiz Hazretlerinin şimdiye kadar Memâlik-i Şâhâne'de misli görülmemiş millî bir komisyon teşkilini îrâde buyurmuş olmakla diplomasi bakımından gayet ince ve akıllıca siyasî bir tedbir usûlünü takip etmiş olacakları gibi bu sayede tarih yazanlar da Devr-i Dilârâ-yı Hamidîye gayet parlak ve altın harflerle yazılmaya lâyık bir tarih sayfasını iftiharla ilâve edecekleri maruzdur, fermân

4 Mart 1318 (17 Mart 1902)

Kulları Louis Sabuncu

### 3.22. Hilâfet-i Nebeviyye'nin Ahâlî-yi Müslime Ve Gayr-ı Müslimece Derece-i Ehemmiyeti<sup>138</sup>

Bismillâhirrahmânirrahim

Hilâfet-i Nebeviyye'nin Müslümanlarca derece-i ihtiyâç ve ehemmiyeti vücûd-ı insanın ruh ve akla şiddet-i ihtiyâcı derecesinde olup işbu mesele-i dîniye ve siyâsiyesinin gerek ahâlî-i müslime ve gerek gayr-ı müslime tarafından hakkıyla idraki lâzım gelen mesâil-i mühimmedendir.

İslâm muntazam ve metin vahdâniyet esası üzerine tesis edilmiş bir dîn-i mübîn olduğu hasebiyle fazl u irfanla müzeyyen ve ehl-i takvâzevâtan bir reîse muhtaçtır. Urûk ve milel-i muhtelifeden teşkil edilen cemâat-i İslâmiye haddizâtında zâil olmaz ise de reis-i ûlâsı diğer efrâd-ı insan gibi zâil olduğu cihetle zâil olmuş reis olanın yerine diğer diyânet-perver bir halîfe muktezidir. Yekdiğerini takip edecek halîfeler reis-i aslî gibi ehl-i takvâ ve iktidâr olan zevâtan bey'at üzre intihâb edilmeleri şerâit-i meşrûadandır. Zira bir cemiyet-i dîniyenin reisi olacak zat bir halîfe-i mukaddesin şahsında bulunması meşrût ve meşrû olan sıfât-ı memdûha-i mezkûreden ârî olursa hasâil-i mefsûdeye dûçâr olacağı hakâyık-ı bedîhiyedendir. Baştaki fesad ise peyderpey cemâatin bilcümle azasına sirâyet eder. Fesâd-ı aza dahi bir vücûdun zafını mûcibdir. Bir cemâatin zafı ise inhilâl ve izmihlâlîne bir sâika-i tabiiyedir. Binâenaleyh “İslâm” daimi bir cemâat ve kaviyyü'l-bünyân bir din kalmak için bâlâda arz olunan şerâit ve sıfât-ı memdûha ile müzeyyen bulunan bir halîfeye muhtaç olduğu vârete-i izahdır. İşte elyevm cemâat-i İslâmiyenin reis-i rûhaniyeti ve halîfe-i muazzamı bulunan Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin sâlifü'l-arz şerâit ve sıfâtla müzeyyen olup olmadıklarını kâiriin-i kirâma irâe etmek maksadıyla işbu “hilâfet-i nebeviye” hakkında bu gazetenin tab ve neşrine

<sup>138</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9879;

teşebbüs eyledim. İşbu gazete-i nâcizanem umûm ahâlî-i müslime ve gayr-ı müslime meyânında Türkçe, Arapça ve İngilizce neşrolunup mütâlaa-i bîtarafâne ve müdekkikânelerine arz kılındığı vakit ona garazkârâne bir gözle bakmayıp ancak hâvî olduğu makalât-ı tarihiye ve ahkâm-ı diniyenin dakâik ve gavâmızına kesb-i vukûf etmiş üdebâ ve ulemâ gibi ve âdâb-ı münâzaraya tevfikân kemâl-i insaf ve nezâketle tetkik buyurmaları mütemennâdır. Eğer kâriin-i kirâmın işbu gazete-i âcizânemin hâvî olduğu edille-i akliye ve berâhin-i tarihiyeye karşı bir itirazları varsa mugâyir-i savâb addettikleri noktalarını taraf-ı âcizânemden ittihâz edilen usûl üzere edille-i akliye, beyyinât-ı nakliye, âyât-ı celîle, ehâdis-i şerîfe ve akvâl-i sahîha ile bîtarafâne ve taassubdan âzâde olarak cerh edip butlânını göstermeye muvaffak olurlarsa işbu âcizi derece-i nihâyede memnûn ve mesrûr edeceklerinden emin bulunsunlar. Bu babda ehl-i sedâd ve ashâb-ı reşâddan oldukları tahakkuk ettiği takdirde kemâl-i inkıyâd ile haklı olduklarını teslim ederek rey ve fikirlerine tâbî olacağımı vaad eylerim. Aksi takdirde serd eylediğim hakâik karîn-i isâbet olduğunu görecektir olurlarsa ondan bilistifâde benim gibi bir âcizi böyle mesâil-i diniye-i müşkile ile uğraşmış olduğumdan dolayı muâheze etmeyecekleri ve bu babdaki hatayât-ı kalîlemi efkâr ve muhâkemât-ı sâibemin kesretiyle setretmeleri ulûv-i cenâblarından müsterhamdır.

“İnnallâhe gafûrûn rahîm”

Hilâfet-i nebeviye meselesine ait eserden mâadâ mesâil-i siyâsiye-i muhtelifeye dâir taraf-ı âcizânemden kaleme alınmış ve atebe-i mülûkaneye arz ve takdîm kılınan üç yüz doksan iki mütâlaanın dahi ara sıra neşrolunacağı muallemeldir.

Hilâfet-i nebeviyeye dâir kaleme almış olduğum dinî, tarihî ve siyâsî ve “en-Nahle” nam gazete-i kemterânemle neşrolunmak üzere “Mısır”a irsâl eylediğim bazı mütâlaanın fihristi:

- 1- Mukaddime. Hilâfet-i nebeviyenin ahâlî-i müslime ve gayr-ı müslimece derece-i ehemmiyetine dâirmakâle.

- 2- Hilâfet-i nebeviyenin en evvel kabîle-i necîbe-i Kureyş hanedân-ı âlişânında menşe ettiğine dâir makâle.
- 3- İslâm'da taaddüd-i hilâfete dâir makâle.
- 4- Makâm-ı hilâfet-i nebeviyenin Hülâgu Han tarafından "el-Müsta'sim Billah"ın katl edilmesiyle Araplardan zevaline dâir makâle.
- 5- Hilâfet-i nebeviyenin Sultan Selâm-i Evvel tarafından selâtîn-i Osmaniyye nakledildiğine dâir makâle.
- 6- Hulefâ-yı Râşidîn ile hulefâ-yı Osmaniye meyânındaki farka dâir makâle.
- 7- Hulefâ-yı Arap ile Hulefâ-yı Osmaniye arasında bir mukâyese-i tarihiye ve siyâsiye.
- 8- Hulefâ-yı Osmaniye tarafından peder, mâder, bîrâder, evlad, ahfâd hakkında vukûbulan muâmelete dâir makâle-i tarihiye
- 9- Akvâm-ı Arab'ın ittihâd ve istiklâlîne dâir makâle.
- 10- Kabîle-i Necîbe-i Kureyş'den âdil, ahkâm-ı şer'a vakıf, Kur'ân-ı Kerîm'den ve sünnet-i Muhammediye'den istinbât-ı evâmire kâdir, fûnûn-ı siyâsiye muttali, harbe mukaddem ve hudûd-ı şer'îati hâmî bir halîfenin vücûb-ı intihâbı hakkında makâle.
- 11- Hilâfet-i nebeviyye dâir kaleme alınmış resâil ve makâlâtın devam-ı mütâlaasından dolayı umûm Müslümanlarca peyderpey hâsıl olacak tesîrin netâicine dâir makâle.
- 12- Ehl-i hilâfet ve hamâset olan Araplara tevcih edilen bir nutk-ı belîğ ve müessirin sûreti
- 13- Hilâfet-i nebeviyenin selâtîn-i izâm-ı Osmaniye'ye şer'an intikâl edip etmediği hususunda vukûu muhtemel olan itirazâtın âyât-ı celîle, ehâdis-i şerîfe, akvâl-i sahîha, vekâyi-i tarihiye ile hall ü faslına dâir makâle.
- 14- Cennetmekân Abdülaziz Han hazretlerinin ahd-i hümayûnlarında makâm-ı hilâfet fikrinin tecdidi.
- 15- Hilâfet-i nebeviyenin selâtîn-i Osmaniyye intikâl fikrinin Hindistan, Mısır, Tunus ve Suriye Müslümanları meyânında *El-Cevâib* gazetesi vâsıtasıyla intişâr ve tamîmi.

- 16- Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin ahd-i hümayûnlarında umûm Müslümanların makâm-ı hilâfete rabt olunması zımnında ittihâz edilen vesâite dâir makâle.
- 17- Makâm-ı hilâfet-i nebeviyenin selâtîn-i Osmani'ye şer'an intikâl edilmesi fikrinin neşr ü tamîmi hususunda Şeyh Zâfir efendinin beyhûde çalıştığına dâir makâle.
- 18- Bu hususta dahi Şeyh Ebulhüdâ Efendi'nin teşebbüsâtı hakkında makâle.
- 19- Hindistan, Afganistan ve diğer memâlik-i İslâmiye'ye sâlifü'l-arz maksada mebnî Gazi Sultan Abdülhamid-i Sâni hazretleri tarafından izâm edilen ulemâ ve meşâyihin bu hususta beyhûde çalışmış olduklarına dâir makâle.
- 20- Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin makâm-ı hilâfet-i nebeviyenin ihrâzından maksad-ı yegânesine dâir makâle.
- 21- Makâm-ı hilâfetin ihrâzından umûm teba-i şâhânece husûlü muhtemel olan menâfi ve mazarrât hakkında makâle.
- 22- İngilizlerin makâm-ı hilâfeti şer'an hâiz olan halîfeyi zîr-i nüfûzlarında bulundurmak zımnında teşebbüs ettikleri vesâite dâir makâle.
- 23- Rusya devletinin makâm-ı hilâfeti şer'an hâiz olan halîfeyi zîr-i idâresine almak zımnında teşebbüs ettiği vesâite dâir makâle.
- 24- İrade-i diyânet-ifâde-i cenâb-ı hilâfet-penâhi mûcib-i celîlince Hicaz-ı mağfîret-tırâz demiryolu inşası hakkında makâle
- 25- Makâm-ı hilâfetten tayin edilen komisyon-ı âlînin Hicaz demiryolu hususundaki efkâr-ı garîbe ve muhtelifesine dâir makâle.
- 26- Makâm-ı hilâfetten şeref-sudûr buyrulan emr ü fermân üzre Hicaz demiryolu inşaatı için ahâlîden cem edilen iânâta dâir makâle.
- 27- Makâm-ı hilâfetin marifetiyle Hicaz demiryolu inşaatı için memurların maâşâtından birer maaşın kesilmesine dâir makâle.
- 28- Makâm-ı hilâfet marifetiyle valilerin Hicaz demiryolu ianesi için para tedârik etmek zımnında Bank-ı Osmanî taşra şubelerinden para istikrâz etmeleri hakkında makâle.
- 29- Makâm-ı hilâfet marifetiyle iâne toplamak ve maaşât kesmeye iki bin mili mütecâviz demiryolu inşa edilmesi usûl-i fenniye-i mutâde kabilinden olmayıp ancak bir mucize addedildiğine dâir makâle.

30- Hicaz-ı mağfîret-tırâz demiryolunun inşa ve ikmâli mümkün olup olmadığına dâir makâle.

31- Makâm-ı hilâfete hafî olmadığı halde İngilizlerin Çin cenûbundaki müstemlekâtından Burma, Belûcistan, Ebuşehir, Basra ve Rabistan hududuna kadar bir şimendiferin temdîdini tasavvur ettiklerine dâir makâle.

32- Buna binâen makâm-ı hilâfetin kemâl-i rızasıyla Hicaz demiryolu ikmâlinin bi'n-nihâye İngilizler tarafından vukûu muhtemel olduğuna dâir makâle.

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkane Mütercimlerinden Doktor Louis Sabuncu Kulları”

### 3.23. Louis Sabuncu'nun Lâyiha ve Mütalaalarına Genel Bir Bakış

*“Arapça asıllı bir kelime olan lâyiha, “düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi” anlamına gelir. Osmanlılar lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve en çok bilinen ıslâhat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslâhatın bir kişi veya dâire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir. Osmanlı tarihinde bu tür birçok lâyiha hazırlanmıştır. En meşhurları Tatarcık Abdullah Efendi, Koca Yusuf Paşa, Abdullah Birrî Efendi, Sadullah Enverî ve Faik Paşa gibi şahıslar tarafından yazılmış olanlarıdır. Bu gruba giren ikinci lâyiha tipi bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alındığı belgelerdir. Bu tür lâyihalar içinde yabancı bir devlet nezdine gönderilen memurların intibalarını bildirdikleri lâyihalar da vardır. Meselâ yaver Süleyman ve Âsaf beylerin İran memuriyetleriyle ilgili lâyihaları bunlardandır. Üçüncü tip lâyihalar bir mesele hakkında görüş bildirir ki bunlara örnek olarak Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Muâhedesini ve*

*gayrimüslim tebaaya verilen imtiyâz fermânı hakkındaki itirazlara cevap mahiyetinde olan lâyihası gösterilebilir. Esbâb-ı mûcibe lâyihaları ise yeni konulacak bir kânûn veya bir kânûnda yapılacak değişikliğin sebeplerini açıklamak üzere kaleme alınır. Elviye-i selâse ile ilgili hazırlanan lâyiha bu gruba örnek olarak verilebilir. Taslak mahiyetindeki lâyihalar kânûnnâme, nizamnâme, talimatnâme, mukavelenâme, şartnâme gibi belgelerin taslağı niteliğindedir. Bunlar resmî dâireler tarafından hazırlanabildiği gibi devletle bir mukavele yapacak şirket veya şahıslar tarafından da kaleme alınıp resmî makâmlara sunulabilirdi. Lâyihaların bütün diğer belgeler gibi kâğıdın üst kenarına yakın bir yerinde “hüve” işareti yer alır. Biraz boşluk bırakıldıktan sonra lâyiha neye dâir olduğu yazılır. Lâyihalarda elkâb bulunmaz. Ancak yazılan makâma göre takdîm ifâdesi değişik olur. Lâyihalar mahiyetlerine göre kâğıdından tertip şekline kadar farklılık gösterir. Rapor mahiyetinde olanlarda kullanılan kâğıtların büyüklüğü raporun uzunluğuna göre değişir. Çok uzun olanlar birkaç sayfa halinde ve defter şeklinde yazılmıştır. Taslak niteliğindeki lâyihalar üzerinde düzeltmeler yapılabileceğinden kâğıdın kullanılışı da farklıdır.”<sup>139</sup>*

Sabuncu’nun lâyihaları, standart lâyiha tiplerine tam mânâsıyla uymamakla birlikte üçüncü tip lâyihalara, yani bazen bir mesele ve sık sık vazifesi icabı Avrupa gazetelerinde yazılan makâleler hakkında görüş bildirdiği lâyihalar sınıfına dâhil edilebilir.

Sabuncu’nun lâyihaları, ele aldığı konular itibariyle geniş kapsamlıdır. Asıl vazifesi olan Avrupa gazetelerini takip edip tercüme ve değerlendirdiği lâyihalarla beraber hilâfet, mâliye, yabancı hükümdârların desiseleri, Ermenilerin fesatları ve uzun ömür sürmek hakkında lâyiha ve mütalaaları vardır.

Lâyihalarda genel itibariyle takip ettiği iki yol vardır: Birincisi, yazdığı konu herhangi bir Avrupa gazetesinin tercümesi ise kısa bir özetle konuya giriş, metnin

---

<sup>139</sup> Mübahat KÜTÜKOĞLU, Layiha, **DİA**, XXVII, 116 - 117.

tercümesi ve kendi mülâhazalarını sunmaktadır. Ya da doğrudan metnin tercümesini verip aralara kendi görüşlerini serpiştirmektedir.

İzlediği ikinci yol ise, yazdığı konu basınla alakalı bir mesele değilse, önce münasip bir giriş, akabinde kendi görüşleri ve tezini kuvvetlendirmek için iktibas ettiği farklı metinler ile sonuç bölümünde kendi mülâhazalarını sıralamaktadır. İfade edildiği gibi lâyihalarını sabit bir formda yazmamıştır.

Lâyihalarda kullandığı dil, devrine göre gayet sâdedir. Sabuncu'nun ağdalı bir dil kullanacakken sadeliği tercih etmesi, pratik zekâsına ve faydacılığına hamledilebilir. Bazı lâyihalarının Sultan Abdülhamid'in genel siyâsetiyle örtüşmediği müşahade edilmiştir. Meselâ Osmanlı devletinin Almanya ile işbirliği yaptığı bir vasatta Sabuncu Alman imparatorunun desiselerinden dem vurmaktadır. Bunun ise o günün şartlarında dikkate bile alınmayacağı âşikârdır.

Sabuncu'nun lâyihaları, sâir devlet adamlarınıninki gibi teknik ifâdelerle dolu değildir. O, uzun tecrübeleri ve bilgi birikimini sohbet havasında ve birçok insanın sultana sunmaya cesaret edemeyeceği, bazen lâkayd ifadlerle sunmaktadır.

Sabuncu'nun lâyihaları sultan tarafından ne kadar dikkate alınmıştır, bunu kestirmek zor. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tespit edilebilen lâyihalarının ekserisi, hizmete alındığı ilk yıllara aittir. Kendisi her ne kadar 344 lâyiha sunduğunu ifâde etse de biz bunların hepsine ulaşamadık.<sup>140</sup> Bir de Sabuncu'nun Yıldız'daki görevinin formalite olma ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Neticede Sultan Abdülhamid, izlediği siyâsetle alacağı kararları Yıldız Sarayı bünyesinde oluşturduğu dâirelerdeki komisyonlara gördürmekte ve buralarda her sahanın uzmanı danışmanlar istihdam etmektedir. Sabuncu'nun lâyihalarından bir kısmı muhtemeldir ki başkâtip tarafından kontrol edildikten sonra sultana ulaştırılmamış olabilir. Nitekim yazdığı lâyihalar hakkında müspet veya menfî herhangi bir yorum yapılmaması

---

<sup>140</sup> Sabuncu 1902 yılında memuriyetinin on senesinde padişaha 344 layiha sunduğunu ifâde ediyor. Bunların bir kısmını bastırdığını da sözlerine ekliyor. ALBERİ, A.g.k., 248.

Sabuncu'yu da şüpheye düşürmüştür: “Şimdiye kadar siyâsî, dinî ve ilmî olarak atebe-i felek-mertebe-i hazret-i şehriyârîye takdim ile mübahi bulunduğum on altı kıta icmal-i ahvâle dâir bir gûne irâde-i hikmet ifâde-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müteallik buyurulmamış olduğunun bunların matlûb-ı âlîye muvâfık olup olmadıklarında tereddüd hâsıl olmuştur.”<sup>141</sup>

Şimdi Sabuncu'nun sunduğu layiha ve mütalaaların nelerden bahsettiğine göz atalım. İngiliz Müslümanlarına dair mütalaasında Sabuncu, İngiliz gazetelerinden birinde çıkan bir haber üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Müslüman olduklarını iddia eden birtakım İngilizlerin, mabed olarak kullandıkları binalar ve birtakım uygulamalarından hareketle onların aslında hakiki Müslüman olmadıklarını ve buna karşı tedbir alınmasını ifade etmektedir. Burada Sabuncu'nun İslam dininin akâide ait hususlarında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra İngiliz Müslümanlarının reisi olacak olan Abdullah Quilliam hakkındaki değerlendirmelerinin Sultan Abdülhamid tarafından dikkate alınmadığı düşünülebilir. Çünkü sultan, Quilliam'a ilgi gösterip kendisine yardımcı olmuştur.<sup>142</sup>

Mısır meselesi hakkındaki arizada İngiliz işgalindeki Mısır'ın Fransa tarafından saldırıya uğrayabileceği hakkında yabancı basında çıkan haberlerin tercümesini sunmuştur. Herhangi bir mütalaası yoktur.

Osmanlı ülkesindeki haydutluğun ortadan kalkması için Osmanlı hükümetinin Arnavutlar'dan silahları toplama teşebbüsü hakkında Avrupa gazetelerindeki haber ve yorumları tercüme eden Sabuncu, mülahaza kısmında devletin haydutluğu bitirebilmesi için jandarma teşkilatında birtakım ıslahatlara

<sup>141</sup> BOA, Y.PRK.TM, 23/3

<sup>142</sup> “*Liverpool İslam Cemiyeti, İngiliz mühtedi Abdullah Quilliam ve arkadaşları tarafından 1887 yılında kurulmuş, kuruluşundan kısa süre sonra adını bütün İngiltere'ye duyurmuş ve İslam'ı yayma faaliyetine girişmiştir. Sultan II. Abdülhamid yaptırdığı bazı incelemelerden sonra Abdullah Quilliam'ın samimi olduğuna inanmış ve cemiyete bazı maddi yardımlarda bulunduğu gibi Quilliam'dan bazı dinî ve siyâsî faaliyetlerde yararlanmayı düşünmüştür.*” (Ahmet UÇAR, **Unutulmayan Miras Güney Afrika'da Osmanlılar**, 292.)

gitmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu ıslahatları dile getirirken Avrupa ülkelerindeki benzer düzenlemelerden örnekler verir.

İcmâl-i Ahvâl-i Mesele-i Mısıriyye isimli layihasında Sabuncu, İngilizler'in Mısır'dan çekilmelerini temin etmenin sadece İngiliz politikacılarını razı etmekle mümkün olamayacağını ifade eder. Çünkü halkın ve özellikle gazetelerin İngiliz yönetimi üzerindeki baskısının büyük olduğu, dolayısıyla İngiliz gazetelerinin ikna edildiği takdirde halk ve politikacıların da Mısır meselesinde istenen kıvama getirilebileceğini ifade eder. Bunun için kendisine izin verildiği takdirde *Times* gazetesinin İstanbul temsilcisi ile hareket edebileceğini ifade etmektedir. Sabuncu'nun bu değerlendirmesi ve teklifi saray nezdinde karşılık bulmamıştır. Bunun sebebi, böyle gizli ve önemli işlerde güvenilir adamları istihdam etmeyi itiyât edinen Sultan Abdülhamid'in Sabuncu'nun mazisi dolayısıyla bu işe girişmediği düşünülebilir.

Mısır Meselesinin Çözüm Yolları başlıklı layihasında Sabuncu, İngiltere'nin Mısır ve Süveyş üzerindeki menfaatlerini, Rusya ve Fransa'nın İngiltere'nin Ortadoğu'daki politikalarına zarar veremediğini, Osmanlı Devleti'nin ise birtakım küçük fedakârlıklarla buralardaki hakkını muhafazaya devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için ne gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini maddeleyen Sabuncu, özellikle Mısır konusunda bilgi ve tecrübesi olduğunu göstermektedir.

“Yıldız” Gazetesi isimli layihasında Fransa'da neşredilen *Yıldız* gazetesinin iki maksadının olduğunu ifade eder. Bunlar Yıldız Sarayı'ndaki memur ve bendegânı aşağılayıp Yıldız iktidarını gözden düşürmek ve Sultan Abdülhamid'den para koparmaktır. Bu gazetelerin etkisinin sınırlı olduğunu ve aldırış edilmediği takdirde kısa sürede sönüp gideceklerini ifade eden Sabuncu, eski bir muhalif gazeteci olması hasebiyle mütalaalarının dikkate alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca sultana takınılacak tavır konusunda Hazret-i Muaviye'yi emsal göstermesi ve onun

hayatından bir kıssa ile örnek vermesi, Sabuncu'nun Osmanlı hilafetinin derin köklerini bildiği ve iddialarını sağlam temeller üzerine oturttuğunu göstermektedir.

Sultanları Affı isimli mütalaasında Sabuncu, Sultan İkinci Abdülhamid'in kendisine hakaret eden Polsi Sekart'ı cezalandırmamasının müspet tesirlerinden bahsetmektedir.

Ermeni Meselesi isimli layihada, Ermeni komitelerinin yurtiçi ve yurtdışında nasıl çalıştıklarını anlatan Sabuncu, doğu vilayetlerindeki birtakım işgüzar memurların da bunların ekmeğine yağ sürdüğünü ifade etmektedir. Ermeniler lehine yayın yapan bazı organların parayla susturulabileceğini, birtakım ıslahatlarla da Ermeni meselesinin önünün alınabileceğini ifade eder. Bu yönleriyle makul olarak karşılanması muhtemel olan ifadeler, Sabuncu'nun Merzifon Amerikan Koleji müdürünü savunan tavrıyla Yıldız tarafından reddedilmiş ve Sabuncu aleyhinde birtakım şüpheleri davet etmiş olabilir.

İngiliz Elçisi, başlıklı mütalaasında Sabuncu, dünya siyasetinde etkili olan devletlerin sefaretleri ve bunların ehemmiyetine dair bilgi verdikten sonra İngiliz siyasetinin o günkü şartlardaki hâkim durumu ve İngiltere'nin İstanbul sefaretine yeni tayin oluna sefiri Sir Filip Curry hakkında malumat vermektedir.

Ashâb-ı Fetret Tarafından İttihâz Edilmiş Yeni Bir Hatt-ı Hareket başlıklı layihasında Sabuncu, bir mafya örgütünü andıran uluslar arası bir suikast şebekesinin yaptığı suikastlerden ve *Daily News* gazetesinde İngilizlerin gönderdikleri toplara Osmanlı'nın el koyması olayının yorumlanması ile Kongo Muâhedesini hakkında birtakım yorumlarda bulunmaktadır. Bu tercümeler ve yorumlar Sabuncu'nun işinin gereği olarak sunduğu düzenli raporların bir parçasıdır.

Ermeni Meselesi ve Yabancı Basın isimli mütalaasında *Times* gazetesinde Ermeniler ve doğu vilayetleri ile ilgili yayınlanan bir makalenin tercümesi ve yorumu yer almaktadır. Sabuncu'ya göre haberi yapan muhabir, adeta Osmanlı devlet

ricalinin önüne bir zarf atarak onların tepkilerine göre bir mesele hakkında bilgi edinme çabası içindedir. Sabuncu durumun tipik bir basın yoluyla politikaya yön verme çalışması olduğunun altını çizerek gereken tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Adalar Kaymakâmı isimli layihasında devlet işletmelerinde görülen aksaklık ile devlet adamlarının menfaatleri için ne gibi yollara başvurduğunu anlatmaktadır. Sabuncu'nun zaman zaman işinin dışında böyle birtakım raporlar sunduğu vâkidir. Bu tarz şikâyetlerin Mabeyn'de kabul görmekten ziyade rahatsızlığa sebep olduğu düşünülebilir. Çünkü karakteri itibari ile müşkülpesent bir adam olan Sabuncu aynı şikâyetleri Mâbeyn görevlileri için de zaman zaman serdetmiştir.

Meydan Okuyan Bir Padişah isimli mütalaada Sabuncu, 1897 Osmanlı - Yunan Harbi dolayısıyla *Standart* gazetesinde çıkan Sultan Abdülhamid ile bir Osmanlı devlet adamının muhayyel diyalogunu tercüme edip görüşlerini serdetmiştir. Yazıda sultanın cesaret ve fetânetine dikkat çekilmektedir. Ayrıca sultanın istihbarat ağı vasıtasıyla yabancı devletlerin planları hakkında bilgi sahibi olduğu, ileri görüşlülüğü ve Sultan Abdülhamid'in bazen meşhur idare-i maslahat politikasından taviz vererek yabancı devletlere karşı Osmanlı'nın silah gücü ile harekete geçme tehdidinde bulunduğu anlaşıyor.

Kemâl-i Âfiyetle Uzun Ömür Sürmek isimli raporunda tuzun insan sağlığı üzerindeki müspet tesiri ile kullanım şekli ve tuz madenleri hakkında bilgi veren Sabuncu, ayrıca uzun ömür sürmek için kendi yaptıkları ile yapılması gerekenleri hem bilgi hem de tecrübeye dayanarak anlatmaktadır.

İngiltere'nin Dünya Siyâsetindeki Gücü başlıklı değerlendirmesinde Sabuncu, İngiltere'nin dünya siyasetinde takip ettiği ince politikalara örneklerle açıklık getirmektedir. Demiryolu imtiyazının İngilizler yerine Almanlara verilmesinin zararlara sebep olabileceğini ifade etmektedir. Son kısımda ise kendisine vâdedilen maaş ve işin verilmediğinden sert bir dille bahsetmektedir. Sabuncu'nun bu

mütalaada İngilizleri tehdit unsuru olarak kullanması kendi menfaatleri gerçekleşmediği içindir, şeklinde düşünülebilir. Çünkü kendisi de İngiliz menşeli bir şirket vâsıtasıyla İstanbul'a demiryolu imtiyazı almak için gelmişti. İş ve maaşı konusundaki düşünceleri ise defaatle dile getirdiği yakınmaların bir tekrarıdır. Sultan Abdülhamid, Sabuncu'nun bazen maksadını aşan sert sözlerini, haiz olduğu hassas durumu korumak maksadıyla sineye çekmiş ve Sabuncu'yu her nekadarmemnun olmasa da Yıldız Sarayı'ndaki memuriyetinde istihdam etmeye devam etmiştir.

Mâliyenin Kontrolü başlıklı görüşlerinde Sabuncu, İngiliz elçiliğine mensup bir memur ile aralarında geçen diyalog üzerinden fikirlerini vermektedir. İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı maliye düzeni hakkındaki görüşlerini serdeden Sabuncu, Osmanlı maliyesinde Düyûn-ı Umûmiye idaresinin kurulmasını teklif etmektedir. Sabuncu'nun günlüklerinde 1901 yılı olayları içinde verilen bu layihada zaman bakımından bir tutarsızlık olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o tarihte Osmanlı maliyesi Düyûn-ı Umûmiye idaresi ile birlikte idare edilmektedir. Günlüklerin tarihlenmesinde bir hata olduğu düşünülebilir. Ayrıca Sabuncu İngiltere'nin Osmanlı yanlısı bir politika izlediğini ifade etmektedir ki, yine 1901 yılında İngilizler bu politikalarını çoktan terketmişler idi.

İngiltere, Rusya, Fransa, Hidiv, Mısır, Suriye, Ermeniler, Hamidiye Alayları ve Urabî Paşa ile ilgili görüşlerinde ismi geçen devletlerin Osmanlı üzerindeki emelleri ile bu emellerini gerçekleştirirken tuttıkları yol ve aralarındaki anlaşmalara dikkat çekilmektedir.

Bütün Ahaliyi Huzursuz Eden Meselelere Dair Çözümler, başlığıyla sunulan raporda yabancı devletlerin ıslahat bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları, Jöntürklerin parlamento teşkil edilerek meşrutî idareye geçilmesini istemelerinin ortaya çıkardığı genel huzursuzluğun nasıl izale edilebileceği ifade edilmektedir. Buna Sabuncu'nun çözüm teklifi şudur: Osmanlı vatandaşı olan yirmi üç milletin temsilcilerinden oluşan ve başkanlığını şeyhülislamın yapacağı bir komisyon teşkil ederek burada parlamentovârî bir yapının oluşup oluşmayacağını,

Osmanlı'nın bu usûlle yönetilip yönetilemeyeceğinin dosta düşmana gösterilmesidir. Bu komisyon haliyle anlaşılamayacağı için mutlâkiyet rejiminin Osmanlı gibi çok milletli bir bünyeye daha uygun olduğu, meşrutî yapının ise karışıklıkları artıracığının bu usûlle anlatılması istenmiştir.

Hilâfet-i Nebeviyye'nin Ahâlî-yi Müslime ve Gayr-ı Müslimece Derece-i Ehemmiyeti başlıklı mütalaasında Sabuncu, Osmanlı hilafeti ile ilgili görüşlerine ve bu hususta yapacağı yayınların listesine yer vermiştir. İngiltere'de yaptığı yayınlarla çoğu zaman Osmanlı hilafetinin nâmeşru olduğunu dile getiren ve bu sebeple Londra sefiri tarafından takibata uğrayan Sabuncu, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdikten sonra hilafetle alakalı fikirlerini zaman zaman dile getirmeye devam etmiştir. Bazı maruzatlarında bu konuya sathî olarak değinen bazen isteklerinin yerine getirilmesi için tehdit unsuru olarak kullanan Sabuncu, *Hilafet-i Nebeviyye'nin Ahali-i Müslime ve Gayr-ı Müslimece Derece-i Ehemmiyeti* isimli mütalaasında bir halifede bulunması gereken hususiyetleri sıraladıktan sonra gayesini, "İşte elyevm cemâat-i İslâmiyenin reîs-i rûhâniyeti ve halîfe-i muazzamı bulunan Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin sâlifü'l-arz şerâit ve sıfatla müzeyyen olup olmadıklarını kârîîn-i kirâma irâe etmek maksadıyla işbu "hilâfet-i nebeviye" hakkında bu gazetenin tab ve neşrine teşebbüs eyledim." şeklinde ifâde etmektedir. Fikirlerini *en-Nahle* gazetesi vâsıtasıyla dile getireceğini ve gazetesinin "Umûm ahâli-i müslime ve gayr-ı müslime meyânında Türkçe, Arapça ve İngilizce neşrolunup mütâlaa-i bîtarafâne ve müdekkikânelere arz" kılınacağını dile getirir. Bu gazetede yayınlamayı düşündüğü 32 adet makalenin listesini verir. Sabuncu'nun bu lâyihasında herhangi bir tarih kaydı yoktur.

### 3.24. Eserleri ve Yayınları

Louis Sabuncu doksan küsür senelik hayatında dört gazete çıkarmış ve elli beşe yakın esere imza atmıştır. Eserlerinden bugün birkaç tanesi yayınlanmış vaziyettedir. Eserlerinden tespit edebildiklerimizden bir kısmı yurtiçi kütüphanelerinde(İstanbul Nâdir Eserler Kütüphanesi)bulunmakta, bir kısmının ise, şimdilik bizce isimleri mevcut. Bunların varlıklarından, Sabuncu'nun günlüklerinde bahsetmesiyle haberdâroluyoruz. Ayrıca 43 eserinin ismi, Sabuncu'nun İstanbul'a kadarki hayatını yazan Tarrazî'nin *Târih-i Sahâifü'l-Arab* isimli eserinden tespiti edildi.

Eserlerinde seyahat, felsefe, siyâset, şiir, din ve mezhepler tarihi, devletler tarihi, ahlâk, tercüme, terceme-i hal(biyografi) ve lügat gibi birçok sahaya dair mevzuları işlemiştir. Bir kişinin üstesinden gelmesi müşkil olan bu kırkambar misilli eserler, yazarının tecessüs, merak ve çalışkanlığının ifâdesidir. Aynı zamanda tek bir konuya yoğunlaşamaması ve dağınıklığına da işaret ettiği söylenebilir. Nitekim incelen bazı eserlerinin sathî ve uzun emek mahsulü olmadığı söylenebilir. Bunun yayında üzerinde senelerce çalıştığı eserleri de mevcuttur. *Dinler Tablosu* bu meyânda zikredilebilir. Bazı eserlerini ise müşterek imzalarla yayınlanmıştır.

Bir seyyah olan Sabuncu'nun seyahat edebiyatına katkısı olmuştur. Hatta Osmanlı basınında *Musavver Devr-i Âlem Seyahatnâmesi* muharriri ismiyle tanıtımı yapıp fotoğrafı neşredilmiştir.

Sabuncu'nun eserleri:

- 1- En-Nebezâtü's-Siyâsiyye, Arapça.
- 2- Arap İttihadı.<sup>143</sup>
- 3- Terceme-i Hâl-i Louis Sabuncu<sup>144</sup>: Eser, "Sabuncu'dan Arapça öğrenen Oxford üniversitesi emekli matematik hocalarından Frost adlı birisi tarafından hocasının anlatımıyla yazılmış bir terceme-i hâlin özeti

<sup>143</sup> BOA, Y.PRK.BŞK, 17/93

<sup>144</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T.6929

*mahiyetindedir. Sabuncu'nun İngiltere'ye kadar olan hayatını ihtiva eder. Yazmanın başında eserin 1895'te basıldığına dâir bir kayıt vardır.*"<sup>145</sup>

- 4- Latin şair Virjil'in 12 şiirinin İtalyanca'ya tercümesi.<sup>146</sup>
- 5- İtalyanca'dan Arapça'ya felsefî ıstılahlar, fen ve diğer ilimler kamusu tercümesi. Basılmamıştır.
- 6- Tarih-i Fitne-i Halep, sene 1850.Basılmamıştır.
- 7- Tarih-i Fitne-i Lübnan ve Suriye, sene 1860.Basılmamıştır.
- 8- Mısır'daki Arap İhtilali, sene 1882.Basılmamıştır.
- 9- Felsefe Ma Bade't-Tabiiyye.
- 10- Tehzibü'l-Ahlâk. Beyrut'ta basılmıştır.
- 11- El-Hakku'l-Kânûnî.Basılmamıştır.
- 12- El-Mir'âtü's-Seniyye Fi'l-Kavâidi'l-Osmaniyye. Fuad Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kavaid-i Osmaniye* isimli kitabının Sabuncu tarafından Arapça'ya tercümesidir. Beyrut'ta basılmıştır.
- 13- Süryani Patrikleri Tarihi. 1852'den yazıldığı tarihe kadarki Süryani patriklerini anlatır. Basılmamıştır. Yazma nüshası Londra'dadır.
- 14- Meşâhirü'r-Ricâl. Yunan, Rum, Süryani, İbrani ve Keldani âlimlerini anlatan Latince bir eserdir. Basılmamıştır.
- 15- Cimâlü'l-Kâinât. Canlı cansız varlıkların hususiyetlerini anlatan bir eserdir.
- 16- Er-Rihletü'n-Nahliyye. Müellifin dünya turunu Arapça ve Türkçe anlatan eseridir. Eserinde gezdiği yerlerdeki dinleri, ilmî gelişmeleri, tarihi olayları, yaşayanları, hayvanları, ticâreti, ziraati, âdet ve gelenekleri anlatır. Bu eserin bir kısmı İstanbul'da basılmıştır, resimlidir.
- 17- En-Nahle. Sabucu'nun Beyrut, Londra ve Kahire'de yayınladığı ilmî dergi.
- 18- En-Nahletü'l-Fetiyye. Beyrut'ta yayınlanmış tenkit dergisi.
- 19- Musa el-Hallâk. Liverpool'da yayınlanmış tenkit dergisi.<sup>147</sup>
- 20- İngilizce-Arapça Kamus.Doktor Cercis Bacir ile beraber yayınlamıştır. 1244 sayfadır.

<sup>145</sup> Özcan, A.g.m., s.325

<sup>146</sup> Tarrazi, A.g.k., s.78 (4-39 arası eserler Tarrazi'den nakledilmiştir)

<sup>147</sup> Musa, bıçak ve ustura manasına da gelir. Hallak ise berber demektir. Derginin manası, berberin iyi kesen usturasından kinaye olarak keskin eleştiri yapmak anlamına gelmektedir.

- 21- En-Nahletü'l-Hurre. Polemik dergisidir. Mısır'da 1871'de yayınlanmıştır.
- 22- En-Nahle. Londra'da 1884'te neşrettiği siyâsi gazete.
- 23- En-Necâh. Yusuf Şaflon ile beraber Beyrut'ta 1871'de neşrettiği siyâsi dergi.
- 24- El-İttihâdü'l-Arabî: Londra'da 1881'de neşrettiği siyâsi gazete.
- 25- Tenzîhü'l-Ebsâr Fî Rihlet-i Sultan Zengibar. Zengibar sultanı Berguş'un seyahatlerinin, kâtibi Zâhir bin Saîd tarafından kaleme alınması ile ortaya çıkmış bir eserdir. Sabuncu eseri tashih etmiş, faydalı bilgiler ile sultanın gezdiği şehirlerin resimlerini eklemiştir. Bu hizmetinin karşılığında Berguş Sabuncu'ya 500 İngiliz cüneyhi tutan bir hil'at hediye etmiştir.
- 26- El-Usûlü'l-Mantıkıyye. Çağdaş ve kadîm felsefeden bahseden bir eserdir. Basılmamıştır.
- 27- Mir'âtü'l-A'yân fî Teselsülü'l-Edyân: Londra'da Nahle mecmuasında tefrika etmiştir.
- 28- Latince Kasideler Mecmuası.
- 29- İtalyanca Şiirler.
- 30- İngilizce makâle ve şiirler mecmuası
- 31- Arapça, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca nasihatler.
- 32- Efkârî. Sabuncu bu eserinde başından geçen hadiseleri ve mücadeleleri anlatmıştır. Ayrıca sadece büyük adamlarda bulunacak özellikleri anlatan bir kitaptır.
- 33- Divan (Şiirü'n-Nahle fî Hilâli'r-Rihle). 586 sayfalık şiir kitabıdır. Eşraf, melikler, padişahlar ve kralların resmi ile süslüdür. İskenderiye'de basılmıştır. Mücevherlerle süslü bir nüshasını Sultan İkinci Abdülhamid'e takdîm etmiştir.
- 34- Dinlerin Kısa Tarihi. İtalyanca ve Türkçe'dir. Basılmamıştır.
- 35- Bütün dinleri silsile olarak anlattığı İngilizce risâle.
- 36- Yıldızlar ve Ay Ahâlîsi. 1500 sayfadır. Birçok resim bulunur. Üç kısımdan oluşur. İlk kısımda eski asırlardan 20. Yüzyıla kadar asrtronomi ile alakadar olan din adamları, âlimler, felsefeciler ve şairlere yer vermiştir. İkinci kısımda güneş ve ayın halleri ile sâkinlerinden bahseder. Üçüncü kısımda yeryüzünden bahseder. Bu, sahasının ilk kitabıdır.

- 37- Şaul ve Davud. 1869'da Fransızca'dan tercüme ettiği bir uyarlamadır. 65 sayfadır.
- 38- Hür Osmanlı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İngilizce ve Türkçe yayınladığı 124 sayfalık eserdir. Meclis-i Mebusân'ın insaf ve adaletle nasıl teşkil ettiğini, Kânûn-ı Esasî'nin ise şeriate uygunluğunu ifâde eder. Sonra yabancıların hasta Türkiye üzerindeki emellerini ve bu hastalıklara şifa olacak hususları dile getirir. Özellikle ahlâkî bozulmanın çözüm yollarını göstermiştir. Kitabını Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'nin fotoğrafları ve reproduksiyonları ile süslemiştir.<sup>148</sup>
- 39- Mirasî Emiya's-Sânî eş-Şeciyye alâ Harabî Evraşelim es-Süryaniyye
- 40- Divanu'l-Fârız. Beyrut'ta basılmıştır.
- 41- İzahu't-Tarih.<sup>149</sup>

Mâbeyn-i Hümâyûn Mütercimliği, Maclis-i Maârif Azalığı gibi vazifeleri deruhte eden Louis Sabuncu'nun bir görevi de şehzadelere tarih hocalığı yapmaktır. Sabuncu padişahın kendisinden şehzadelere tarih öğretmek maksadıyla bir eser yazmasını istemesi üzerine *İzahu't-Tarih* isimli eserini kaleme aldığını ifâde etmektedir. Basit, çocukların anlayabileceği soru cevap ve usûlüyle yazılan eser padişaha dua ile başlamaktadır. 73 varaktan oluşan eser 1899 yılında kaleme alınmıştır.

Eserin ilk on sayfasını bir fikir vermesi açısından buraya alıyoruz:

“Bismillâhirrahmânirrahim

Duâ

<sup>148</sup> Tarrazi, A.g.k., 81.; ÖZENDES, A.g.k., 172.

<sup>149</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T.9872 ( Bkz. Ek- 5 )

Cenâb-ı Hak zât-ı melaik-simât-ı pâdişâh-ı a'zamımızı velînîmet-i bî-minnetimiz hazretlerine deymûmet-i ömr ü âfîyet ve iclâl u saltanat ihsan buyursun, amin.

Müstağrak olduğum bunca eltâf ve inâyât-ı şâhâneye bir zamîme-i fâika olmak üzre bu kere dahi müceddid-i devlet ü asr-ı medeniyet velînîmet-i maârif-menkabet padişahımız efendimiz hazretleri fenn-i celîl-i tarihin lüzum ve muhassenâtını takdir ile şahzedegân-ı civân-bahtân hazretlerine tarih tedrisi hakkında şeref-sudûr ve taalluk eden emr ü fermân ve bu hizmeti killet bizâat ve sermayeden kat-ı nazarla abd-i kemînelerine ihâle ve ihsan buyurmuş olduklarına imtisâlen hizmet-i mûcibü'l-mefharet-i mezkûrenin kemâl-i derece-i memnûniyet ve mübâhatle îfâsına nefis-i ihtimam edeceğimi maruzdur, fermân.

Kulları Louis Sabuncu

Mukadîme-i Tarih

Târih Lafzının İştikâkı

S- “Târih” kelimesinin aslı nedir?

C- “Târih” lafzı Yunanca (eski ve kadîm) manasında bulunan (irh) kelimesinden mehuz olup “fe’’al” vezninde (erraha) filini teşkil edip fiil-i mezkûrun masdarı dahi (târih) olduğu bedîhîdir.

Târihin Fence Tahdîdi

S- “Târih” dünyanın ve nev-i beşerin ahvâl-i sâbıkasından bahseden bir fendir. Yani “muhibir-i ahvâl-i âlemdir.”

### Târihin Envâi

S- Tarih kaç nevidir?

C- Tarih iki nevidir. Biri “Târih-i Umûmî” diğeri “Târih-i Husûsî”dir.

S- Târih-i Umûmi nedir?

C- Târih-i Umûmî asıl tarih olup evlâd-ı beşerin vahşet ve bedeviyetten çıkıp bugünkü umran ve medeniyet mertebesine gelinceye kadar tesâdüf eylediği ahvâl ve vukûatı, tebeddülât ve inkılâbâtı, arîz ve amîk beyân eden bir fendir.

S- Târih-i Husûsî nedir?

C- Tarih-i husûsî târih-i umûmînin bir kısmı olup hususi bir kıtanın yahud bir memleketin ahvâlinde bahs eden târihtir.

### Târihin Fevâidi

S- Nev-i beşer ilm-i târihten ne istifâde edebilir?

C- Romalıların en meşhur filozof ve hatibi olan Çiçeron tarihin “Cümle ulûm ve fûnûnun asıl ve menbai” olduğuna zâhibdir.

Filhakîka târihten her sınıf-ı ahâlî istifâde eder. Zira târih gelmiş geçmiş efrâd ve cemiyâtın mâ-sabaklarını tedkîk ve muhâkeme ederek insana fazileti iltizâm ve takdîr, fezâhati redd ü takbîh etmeyi öğretir.

S- Hükümdârlara ilm-i târihin nasıl fâidesi var?

C- Hükümdârların ve idâre-i memâlik ve milel ile mükellef olanların târihten istifâdeleri daha ziyâdedir. Çünkü heyet-i ictimâiyenin veya bir kavim ve milletin azamet ve ikbâle nâil ve sezâvâr, felâket ve inkırâza vâsıl ve düçâr olmasının ne gibi esbâbdan mütevellid olduğu târihte mûnderiçtir.

Târihin me hazları

S- Târihin vekâyî ve hâdiseleri nev-i beşerin kangı cinsinden mehuzdur?

C- Târihin nev-i beşerin tercümân-ı ahvâli olduğu halde dünyaya vakt ü zamanıyla gelmiş gitmiş olan ve vakt-ı hâzırda mevcut bulunan ecnâs ve akvâmın kâffesinden bahs etmeyip heman (Kafkas) cinsine hasr-ı mebbas eder. Çükü “Kafkas” cinsi terakkî ve medeniyet yolunda hayli ilerlemiş ve müteaddid cemiyetler teşkil ile mütenevvi âsâr bırakmıştır. Ecnâs-ı sâire ise geri kalarak pek cüz’i âsâra mâlik olabilmıştır.

Târihin Menbaı

S- Târihin menbaı nedir?

C- Târihin menbaı âsârdır.

S- İşbu âsâr kaç nevidir?

C- Üç nevidir.

Evvelâ, âsâr-ı mazbut.

Sâniyen, âsâr-ı menkule.

Sâlisin, âsâr-ı atîka.

S- Ahvâl-i vukûatın zaman ve sûret-i vukûunu beyân eden ve o ahvâl ve vukûatı müşâhade eyleyen muâsırlardan biri tarafından zabt ve tahrîr olunup o sûrette yedimize vâsıl olan evrak ve âsâra “âsâr-ı mazbuta” itlâk olunur. Meselâ kütüb-i mukaddese, takvim, evrâk-ı havâdis, evrâk-ı resmiye, mahkeme i’lâmâtı, edebiyat, kavânin, muâhedât-ı sâire âsâr-ı mazbutadan ma’dûd ise de yalnız dört bin senelik vukûatın bir kısmı malûm ve mazbuttur.

S- Âsâr-ı menkûle neden ibarettir?

C- Bazı vukuât-ı mâziye hakkında ahâlîmeyânında intişâr etmiş ve küttâb vâsıtasıyla zabt ve tahrir olunmayıp pederden evlâda naklolunagelmiş olan rivâyât ve hikâyât ve ve emsâl ve eş’âr gibi âsâra “âsâr-ı menkûle” denir.

Bu misilli âsâr, mübalağalı olur ise de yine istifâdeden hâlî değildir.

Din ve ahlâka müteallik ve hazret-i peygamber aleyhisselmin fem-i saaâdetlerinden sudûr eden “âsâr-ı menkûle” Arapça ve Türkçe “hadîs-i şerîf” cümlesiyle tabir olunmaktadır.

S- Âsâr -ı Atîka neden ibarettir?

C- “Âsâr -ı Atîka” ise eski zaman adamlarından kalmış olan şehir, kale ve ebniye-i sâire, resim, heykel ve dikili taşlar, meskûkât, esliha, melbûsât, eşyâ-yı beytiye ve edevât-ı sâire gibidir.

“Âsâr -ı Atîka” tarihin en sahih me hazlarıdır.

Târihin Muâvinleri

S- Târihin muâvinleri neden ibarettir?

C- Bazı fenlerdir ki târihçe hayli yardımları vardır ve bunların içinde en mühim olan beştir:

Evvelâ, “coğrafya”dır ki bir kavmin yerleşmiş olduğu kıtanın ahvâlini ve zuhûra gelmiş olan vukuât-ı târihiyenin mevki-i zuhûrlarını bildirir.

Sâniyen, “mevki ve ahvâl” ki o kıtanın üzerinde oturan kavmin tab ve ahlâkına, sanat ve meşgûliyetine çok tesîri vardır.”

42- Bazı Müminînin Fesâd-ı Ahlâkından Dolayı Din-i Mübîn-i Ahmedîye Târî Olan Halelin Islâhı Husûsunda Zuhûra Gelen Hareket-i Cedîdeye Dair Malûmat Ve Mütâlaât-ı Kemterânemdir<sup>150</sup>

Sabuncu bu eserinde İslâm dininin ıslahı için bütün Müslümanlar arasında son zamanlarda bir uyanış meydana geldiğini ve bu uyanışın kitap, mecmua ve gazeteler vâsıtasıyla bulundukları bölgelerin haricine yayıldığını ifâde eder. Bu uyanışı gerçekleştirenlerden ve eserlerinden kısaca bahsettikten sonra Hindistan'ın Aligarh şehrinde kurulan bir cemiyet ve bunların faaliyetlerinden bahseder. Bu cemiyetin reisi Londra'da Cambridge Üniversitesi'nde eğitim görmüş Sir Seyyid Ahmed Han'dır. *“Hindistan'da modernizmin öncülerinden ve Aligarh Koleji'nin kurucusu olan Sir Seyyid Ahmed Han ile Sabuncu arasında yakın irtibat olduğu anlaşılmaktadır. Sabuncu şöyle yazmaktadır: Ali (Ahmed) Han hazretlerine kaleme aldığım her türlü eserden birer sûretini irsâl etmek itiyâdında bulunduğum cihetle*

---

<sup>150</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9878

*Arapça ve İngilizce dahi yazmış olduğum işbu makâlenin birer sûretini kendisine irsâl eyledim.*"<sup>151</sup>

Sabuncu eserine şu cümlelerle başlamaktadır:

“Dîn-i Mübîn-i Ahmedi’nin ıslâhı zımında âlem-i İslâmiyet’in takrîben her tarafında ciddi bir hareket-i cedîde zuhûra gelmiştir. Mısır’da Kâsım Emin nâmında müslim bir zat bu hususta iki eser kaleme alıp tab ve neşr ettirmiştir. İşbu iki eserin gerek ulemâ-yı din ve gerek bazı müslim ve gayr-ı müslim gazete muharrirleri meyânında hayli kıl u kâle mûcip olduğu malûmdur. Azerbaycan Tebriz’de meşhur âlimlerden bir zat tarafından mühim bir eser kaleme alınıp bastırılmıştır. Yine Rusya’da meşhur âlimlerden Hâkim Rızâeddin Efendi ile Mehmed İyaz Efendi isminde iki zatla Hanım nâmında bir muallime tarafından İslâmiyet’te ıslâhaticrâ etmek için eserler bastırılıp Rusya’daki Müslüman gazeteciler bu ıslâhatın yayılması için hayli makâle yayınlamışlardır.”

Sabuncu’nun bu cümleleri takiben Seyyid Ali’nin başkanlığı altında teşekkül eden cemiyet ve bu cemiyetin yayınladığı rapor hakkındaki ifâdeleri ise şu şekildedir:

“Hindistan’daki faaliyetler ise tüm bu yapılanların üzerindedir. Zira bugün ıslâh-ı dînin yayılması için Avrupa’da tahsil etmiş birtakım Hindistanlı genç Müslüman tarafından Kalküta şehrinde bir cemiyet teşkil etmiştir. Bu cemiyetin üyeleri günden güne artmaktadır. Bunlar haftada bir iki defa toplanmakta, toplantıda yapılan konuşmaları gazetelerde yayınlamaktadır. Kezâlik Hindistan’da Aligarh şehrinde Müslüman Dârulfünûn ulemâsından olup Londra’da Cambridge Üniversitesi’nde okumuş olan eski dostum Seyyid Ali’nin başkanlığı altında başka bir cemiyet teşkil etmiş, bu cemiyet dini ıslâh için bazı kânûnlar vaz etmiş ve bunu

---

<sup>151</sup> Özcan, a.g.m, 325.

bir lâyiha halinde yayınlamışlardır. İslâmiyet'in ıslâhı husûsundaki mezkûr lâyihada bulunan altı bent aşağıdadır:

Birinci bent: Taaddüd-i ezvâc meselesi Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın ahkâm-ı münîfince farz olmadığından ve bir zevce ile iktifâ edilmek daha ziyâde hak ve adâlete muvâfık bulunduğundan bundan sonra her mümin taaddüd-i ezvâc meselesinden sarf-ı nazar etmelidir.

İkinci bent: Akçenin bir miktar faizle bir bankaya yahut bir tüccara verilmesinin ahkâm-ı Kur'âniye'ye mugâyir olmadığı cihetle her müslim akçesinden bu yolda istifâde edebilir.

Üçüncü bent: Talakın Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın ahkâm-ı münîfine tevfiikan bazı şerâit-i şedîde ile rabt ve kayd edilmesi zaruridir.

Dördüncü bent: Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın nev-i beşerin son derece-i maârif ve terakkîlerine göre muktedir ve müctehid ulemâ tarafından tefsir edilmesi muktezâ-yı maslahattır.

Beşinci bent: Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın her lisâna tercüme edilmesine ve her müslimin kendi lisân-ı mâderânesinde duâ etmesine müsâade edilmelidir.

Altıncı bent: Müslüman kadınlarının yüzü hicap ile setr edilmek Ahkâm-ı Kur'âniye münîfinden olmadığı hasebiyle bu lüzumsuz hicâbın sıkletinden Müslüman kadınları kurtarmak için vakt-i münâsip hulûl etmiştir.”

Ali Han'ın altı bentte topladığı fikirlerinin reformist ve modernist fikirler olduğu anlaşılmaktadır. Sabuncu eserin ilerleyen kısımlarında Ali Han'ın fikirlerini desteklediğini ifâde eder. Eser 30 varak civârındadır.

43- Rûhun Mevcûdiyet-i Hakîkiye ve Ebediyetine Dâir Mütâlaa-i Kemterânemdir<sup>152</sup>

Sabuncu'nun bu eseri 28 sayfadır. Eseri hakkında, "Her nazmeylediğim kasidede olduğu gibi ruhun mevcudiyet ve ebediyeti hakkında nazm eylediğim kasideye dîbâce ittihâz eylediğim makâledir." ifâdesini kullanmaktadır.

Ruhun mevcudiyeti ve ölümsüzlüğünü anlattığı felsefi bir şiirinin şerhi maiyetindeki eserine girerken şu cümleleri kullanır: "Mesele-yi mezkûreyi bilâ-mücadele ve münakaşa kabûl eden ashâb-ı diyânet için ta'mik ve tefsire hacet yoktur. Fakat bir ruhun mevcudiyet ve ebediyetini inkâr eden bazı maddi filozofların kullarına itiraz eden ve esas ve hakikat-i meseleye büsbütün bîgâne bulunan gençlerin nazar-ı ittılâna vaz etmek istiyoruz. Maddi filozofların serd ettikleri akvâl kesîr ve muhtelifdir. Biz onlardan mümkün olduğu kadarını zikrederek sâlik oldukları tarîk-i ıdlâli irâe edeceğiz. Şöyle ki; maddiyyûndan bazıları diyor ki: Hakikat ve künhüne vakıf olamadıkları ve binâenaleyh bir gûnâ kendilerinde bir hakk-ı idrak olmadığı halde ezmine-i maziye ulema-yı diniyle feylesofları bazı mesâilde kendi irâe-i şahsiyelerini dermiyan etmişlerdir. Ve cümle hakâik hakkında serd ettikleri reylerin gayr-ı kâbil-i münâkaşa ve cidâl olduğu zu'munda bulunmuşlardır."

Ruhun ölümsüz ve hakiki olmadığı iddasında bulunan filozofların görüşlerini serdeden Sabuncu, eserinin ilerleyen kısımlarında kendi iddialarını ortaya atarak ruhun hakiki ve ebedi olduğunu ifâde etmektedir.

44- Marûzât<sup>153</sup>

Bu risâlede Sabuncu şikâyetlerini ve taleplerini hâvî dört maruzat bulunmaktadır. Birinci maruzatta Mâbeyn'de gördüğü muâmeleden şikâyet etmekte ve böyle giderse Londra'daki gazetesi *en-Nahle* vâsıtasıyla isteklerini Arapça ve İngilizce olarak dile getireceğini ifâde etmektedir. Akabinde bu gazetede

<sup>152</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9875

<sup>153</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9877

yayınlamayı planladığı makâlelerinin listesini vermektedir. Siyâsi içerikli 28 maddeden oluşan bu makâlelerin listesini vererek sultanın dikkatini çekmeye ve isteklerinin yerine getirilmesine çalışmaktadır.

İkinci maruzatta tezyînat ve cildi için pek çok emek ve para sarfettiğini ifâde ettiği eserinin bir nüshasını padişaha arz etmek istediğini fakat buna serkâtip Tahsin Paşa, başmâbeynci Hacı Ali Bey ve serkurenâ Emin beylerin her defasında mani olduklarını ifâde etmektedir.

Diğer maruzatında İngiltere kralı ve kraliçesi ile on iki senelik İngiltere hayatında tanışıklığı olduğunu ve bir özel kutlama münâsebetiyle İngiltere'ye gitmek istediğini belirtmektedir.

Diğer maruzatında ise yazdığı maruzat ve telgrafların hiçbirine cevap verilmediği, böyle giderse en yakın zamanda İngiltere'ye gideceğini dile getirmektedir.

Tehditkâr ve aşırı şikâyetçi bir üslubun hâkim olduğu bu risâle toplam 12 varaktır. Herhangi bir tarih kaydı yoktur. Fakat bir maruzatta on senelik hizmetinden bahsetmektedir. Buna göre risâlenin yazılış tarihi 1901 senesi olmalıdır.

#### 45- Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni'nin Terceme-i Hali<sup>154</sup>

Hem yaşadığı devirde hem de öldükten sonra faaliyetleri ve şahsiyeti ile tartışma konusu olan Sultan İkinci Abdülhamid, Osmanlı tarihinin üzerinde en çok konuşulan padişahlarından. Onun hayatını tarafsız şekilde anlatan eserler günümüzde yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Daha eski tarihli eserlerse ya tamamen aleyhinde ya da lehinde idi. Sabuncu'nun bu eseri de ona övgülerle dolu bir eserdir.

---

<sup>154</sup> İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 9871

Ama Sultan Abdülhamid’i bizzat gören ve yanında 20 sene yaşayan birinin müşâhedeleri olması bakımından önemlidir.

Sabuncu eserine başlarken gayesinin, “Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i padişahînin evsâf-ı hamîde ve hasâil-i ber-güzîde-i hümâyûnlarının bir nebzecik” anlatımı olduğunu ifâde eder. Eseri Türkçe, Arapça ve İngilizce kaleme aldığını dile getirir. Türkçe yazmasının sebebini padişaha sunmak olduğunu, Arapça yazmasının sebebini ise Arap memleketlerinde okunduğu takdirde Arap halklarının hilâfete daha sıkı bağlanacaklarını dile getirir. İngilizce kısmı ise İngiliz gazetelerinde yayınlanmak üzere yazdığını ifâde eder.

Eseri konusunda hayli iddialı olan Sabuncu, “Kulları Müslüman olmamakla beraber medh ü sitâyîş-i şâhâneleri hakkında bi-hakkın yazdıklarımı şimdiye kadar ne meşâyih-i İslâm ne garîk-i bahr-i eltâf ve inâyât-ı hümâyûnları olan Şeyh Ebülhüdâ ne de şeyhülislam hülâsa hiçbir İslâm bile yazmamış olduğunu”<sup>155</sup> dile getirir.

Eser iki kısımdan oluşur. Birinci kısım Sultan İkinci Abdülhamid’in hususi vasıflarıdır ve bu grupta elkâbı, dua, doğumu, tahta çıkması, eşkâli, şehzâde ve sultanlara karşı sevgisi, giyecekleri, nezaket ve yardımseverliği, dürüstlüğü, sözünü yerine getirmedeki titizliği, hâfızasının kuvveti, kanaatkârlığı, ılımlı ve affediciliği, hak ve hatırı gözetmesi, dini hükümlere bağlılığı, beş vakit namazını kılması, selamlık merasimi, dini bayram ve özel günlere verdiği önem, Ramazân bayramı merasimi, hırka-i şerîfi ziyareti, Ramazânda oruç tutması, Müslümanları hilâfet etrafında birleştirme çabaları, camiler konusundaki düşünceleri, camilere nefis seccadeler vermesi, fakirlere şefkatli davranması, şehit gazi ve malûller için sergi açtırması, Dârüşşafaka mektebini yeniden yaptırması, Dârülaceze’yi yaptırması, eğlenceye mahsus evkâf-ı şâhâne alt başlıklarından oluşmaktadır.

---

<sup>155</sup> Sabuncuzâde Luis ALBERİ, Sultan İkinci Abdülhamid’in Hal Tercümesi, (Haz: Doç. Dr. Mahir Aydın), 26.

İkinci kısım ise Sultan İkinci Abdülhamid'in genel vasıflarıdır. Bu kısımda padişah aleyhine yabancı gazetelerin kasıtlı yayınları, padişah aleyhindeki yayınların tekzîbi, devlet idâresini elinde toplaması, padişah sayesinde memleketteki gelişmeler, okullar açma konusundaki gayretleri, ilim ve fen konusundaki eğilimi, Alman imparatoru ile dostluğu, bu kitapta verilen bilgileri yabancıların bile tasdik ettiği, hülâsa, bir üzüntü, bir emel, bir teselli alt başlıklarından oluşmaktadır.

1890'ların sonuna doğru kaleme alınan eser 132 varaktan oluşmaktadır ve Mahir AYDIN tarafından yayınlanmıştır.<sup>156</sup>

46- Haberim Aklımdır.<sup>157</sup>

47- Fikir Arısının Gök Âleminde Seyahati.Bu eser Büyücadada geçirdiği uzun kış gecelerindeki felsefi tefekkürlerinin mahsulüdür.<sup>158</sup>

---

<sup>156</sup> Sabuncuzâde Luis Alberi, Sultan İkinci Abdülhamid'in Hal Tercümesi, Haz: Doç. Dr. Mahir Aydın

<sup>157</sup> ALBERİ, A.g.k., 367.

<sup>158</sup> ALBERİ, A.g.k., 237.

## SONUÇ

İngilizler, Sultan Abdülhamid'in özellikle Ortadoğu ve Güneyasya politikalarında hilâfet gücünü kendi aleyhlerinde kullanmasından çekindiklerinden dolayı diplomatik yollarla olduğu kadar basın - yayın yoluyla da sultanı ve deruhte ettiği hilâfet müessesini hedef alarak yıpratma yoluna gitmişlerdir. Sultan Abdülhamid'i ve hilâfeti yıpratmak için farklı argümanlar kullanmışlardır. Bu argümanlardan birincisi, hilâfeti Osmanlılara devreden Mısır'daki Abbasî hilâfeti gerçek değildi; ikincisi, Osmanlı sultanları Kureyş soyundan gelmedikleri için hilâfeti üstlenemezlerdi. Her iki iddia sahiplerinin ortak noktası ise Osmanlı aleyhtarlığıdır.

Bu iddianın sahiplerinden birisi Mardin Derik doğumlu Louis Sabuncu'dur. Sabuncu, Suriye ve Lübnan'daki Süryani okullarında ilk eğitimini tamamlamış, daha sonra bölgenin Süryani lideri Anton Bahir tarafından sağlam bir eğitim alması için Roma'ya gönderilmiştir. Roma'daki on senelik uzun eğitiminin ardından yaklaşık on dili okuyup yazabilecek seviyeye gelmiş, aynı zamanda ilahiyat, felsefe ve fennî ilimler alanlarında eğitim görmüştür. Roma'da felsefe doktorasını tamamladıktan sonra Beyrut'a dönmüş, burada açtığı medresede eğitim faaliyetine başlamış, kurduğu matbaa ve çıkardığı dergi ile basın-yayın hayatına adım atmıştır. Din adamı olmayı istememekle beraber beş yıl sürecek olan Süryani Katolik Patrikhanesi Reisliği'ni üstlenmiştir. Beyrut'ta yaptığı yayın faaliyeti Osmanlı hükümetini rahatsız edince dergisi kapatılmış kendisi de Beyrut'tan sürülmüştür. Sabuncu'nun Osmanlı aleyhindeki çalışmaları bu yıllara rastlamaktadır.

Bu arada dünya seyahatine çıkmıştır. Seyahatin ardından İngiltere'ye yerleşen Sabuncu, burada hususi sohbetler, dil hocalığı ve vazgeçemediği gazetecilik sayesinde bundan sonraki hayatını şekillendirecek seçkin bir çevre edinmiştir. Kendi

ifâdesiyle, Arap milletini seven İngilizlerin desteğiyle Osmanlı hilâfeti aleyhine yayınlara başlamıştır. Bu sırada Londra sefiri kendisine yayınlardan rahatsızlık duyulduğunu ve belli bir meblağ karşılığında yayın faaliyetini durdurmasını teklif etmiştir. Teklif edilen meblağı az bulan Sabuncu, Mısır'da İngiliz dostu Wilfrid Scaven Blunt'la birlikte Urabî ayaklanmasının hazırlayıcılarından olmuştur. 1880'lerin sonunda demiryolu imtiyâzı alabilmek için İstanbul'a gelmiştir. İmtiyaz çalışmaları netice vermemiştir. Devrin Maârif Nâzırı Münif Paşa ile tanışan Sabuncu, onun vâsıtasıyla Sultan Abdülhamid'e ulaşma imkânı bulmuştur. Renkli kişiliği ve uluslararası bağlantıları ile devletin başına gâileler açması kuvvetle muhtemel bu zatı, Sultan Abdülhamid sarayda Mâbeyn Mütercimi olarak görevlendirmiştir. Uzun süre İngiltere hizmetinde bulunan Sabuncu ne resmi bir görev alabilmiş ne de vatandaşlığa geçebilmişti. Osmanlı sarayında ise bu kapılar kendisine kolaylıkla açılmıştı. Fakat bu kapıların açılma sebebi onun uluslararası bağlantılarıdır.

İstanbul'da haftada iki defa sultanla görüşen ve Osmanlı hakkındaki Avrupa neşriyatını takip edip tercüme ve özetlemekle görevlendirilmişti. Sabuncu vazifesi icabı Avrupa gazetelerinde Osmanlı ile ilgili çıkan yazıları özetlemek ve değerlendirmekle görevliydi. Bu görevinin mahsulü olan layiha ve mütalaaları, standart lâyiha tiplerine tam mânâsıyla uymamaktadır. Sabuncu'nun lâyiha ve mütalaaları, ele aldığı konular itibariyle geniş kapsamlıdır.

Lâyihalarda kullandığı dil, devrine göre gayet sadedir. Sabuncu'nun ağıdalı bir dil kullanacakken sadeliği tercih etmesi, pratik zekâsına ve faydacılığına hamledilebilir. Bazı lâyihalarının Sultan Abdülhamid'in genel siyâsetiyle örtüşmediği müşahade edilmiştir. Meselâ Liverpool Müslümanları'nın iman ve ibadet tarzının şüpheli olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki Sultan Abdülhamid birtakım araştırmalar sonunda Liverpool Müslümanları'nı desteklemeye karar vermiştir.

Sabuncu'nun lâyihaları sultan tarafından ne kadar dikkate alınmıştır, bunu kestirmek zor. Fakat arşivden tespit edilen lâyihala ve mütalaaların ekserisi hizmete

alındığı ilk yıllara aittir. Kendisi her ne kadar 344 lâyiha sunduğunu ifâde etse de bunlara ulaşamadı. Bir de Sabuncu'nun Yıldız'daki görevinin göstermelik olma ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Neticede Sultan Abdülhamid, izlediği siyâsetle alacağı kararları Yıldız bünyesinde oluşturduğu dâirelerdeki komisyonlara gördürmekte ve buralarda her sahanın uzmanı danışmanlar istihdam etmektedir. Sabuncu'nun lâyhalarından bir kısmı muhtemeldir ki başkâtip tarafından kontrol edildikten sonra sultana ulaştırılmamış olabilir. Nitekim yazdığı lâyhalar hakkında müspet veya menfî herhangi bir yorum yapılmaması Sabuncu'yu da şüpheyeye düşürmüştür: “Şimdiye kadar siyasî, dinî ve ilmî olarak atebe-i felek-mertebe-i hazret-i şehriyârîye takdim ile mübahi bulunduğum on altı kıta icmal-i ahvâle dâir bir gûne irâde-i hikmet ifâde-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müteallik buyurulmamış olduğunun bunların matlûb-ı âlîye muvâfık olup olmadıklarında tereddüd hâsıl olmuştur.”

Sabuncu, Büyüka'da yaşıyor ve müreffeh bir hayat sürüyordu. Fakat Mâbeyn'deki arkadaşları onun geçmişte İngilizlerin hesabına çalıştığını biliyor ve îmalı sözler ve bakışlarla bunu kendisine hissettiriyorlardı. Sabuncu ise bundan çok rahatsızdı ve sultana yazdığı arizalarda bunu dile getiriyordu. Peki, Mâbeyn'deki bu imalı bakışlarda hakikat payı var mıydı? Sabuncu Mâbeyn'de göreve başladığı esnâda İngiltere'den kitaplarını getirtmiş ve kontrol esnâsında Osmanlı aleyhinde yaptığı faaliyetlere dâir kitap, mecmua ve mektuplar bulunmuştu. Bunlardan birisi İngiltere'de iken Sabuncu'nun Rusya menfaatine hizmet etmek için Petersburg'da bir Arapça gazete neşretme isteğini hâvî Lodra'daki Rus elçiliğine yazdığı mektuptu. Bu mektup onun farklı devletlerin hesabına çalışmaya meyilli hatta hâhişkar olduğunun delilidir. Ayrıca arkadaşı Blunt, 1893'te İstanbul'a geldiğinde onun bir saray casusu olduğunu ifâde etmiştir. Yani hem karşı taraf kendisini casuslukla suçlamaktadır hem de Mâbeyn'deki arkadaşları.

Fakat Sultan Abdülhamid'in onu İstanbul'dan göndermeye niyeti yoktur. Sabuncu, dünya turu yapmış bir seyyah, uzun yıllar muhtelif ülkelerde ve muhtelif insanların hesabına çalışmış birisi olarak tek bir yere bağlanmak istemiyordu.

İngiltere’de muhtemelen daha hür bir hayat yaşıyordu. Defalarca çeşitli sebeplerle İstanbul’dan ayrılmak istediye de sultan, İstanbul’dan ayrıldıklarında iktidârına zarar verebileceğini düşündüğü Cemaleddin Afganî, Hadramutlu Şeyh Fazıl gibi, Sabuncu’yu da yaklaşık yirmi sene İstanbul’da Mâbeyn’de tutmuştur. Hem de onun dil, siyâset, basın ve hayat tecrübesinden istifâde ederek.

Sabuncu, İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla (23 Temmuz 1908) görevinden uzaklaştırılmış, 1911 yılına kadar yurtdışına seyahatleri olmuştur. 1911’den sonra İstanbul’dan ayrılarak İngiltere’ye yerleşmiş ve eski çevresine girmeye çalışmıştır. Sabuncu sonraki hayatında yaşlılığın verdiği yorgunlukla sağlığı için iklimini müsait bulduğu Amerika’nın Los Angeles şehrinde ikâmet etmeye karar verdi. 1931 yılında bir otelde parasını çalmak isteyen bir hırsız tarafından öldürüldü.

Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki vesikaları değerlendirip büyük oranda yurtiçi ve yurtdışındaki makâle ve eserlere atıfta bulunulmaya çalışıldıysa da özellikle İngiliz Arşivleri ve yurtdışındaki süreli yayınlara ulaşma imkânı olmadı. Sabuncu hakkında yurtdışında bulunan belge, süreli yayın ve kitaplar değerlendirildiği takdirde ortaya daha kuşatıcı bir çalışmanın çıkacağı muhakkaktır. Yaklaşık bir asırlık ömründe Osmanlı sarayı dâhil Ortadoğu, Avrupa ve Amerika’da yoğun faaliyet gösteren bu renkli adamın daha geniş çalışmalarla değerlendirilmesi başka çalışmalara kapı aralayabilir.

## EKLER

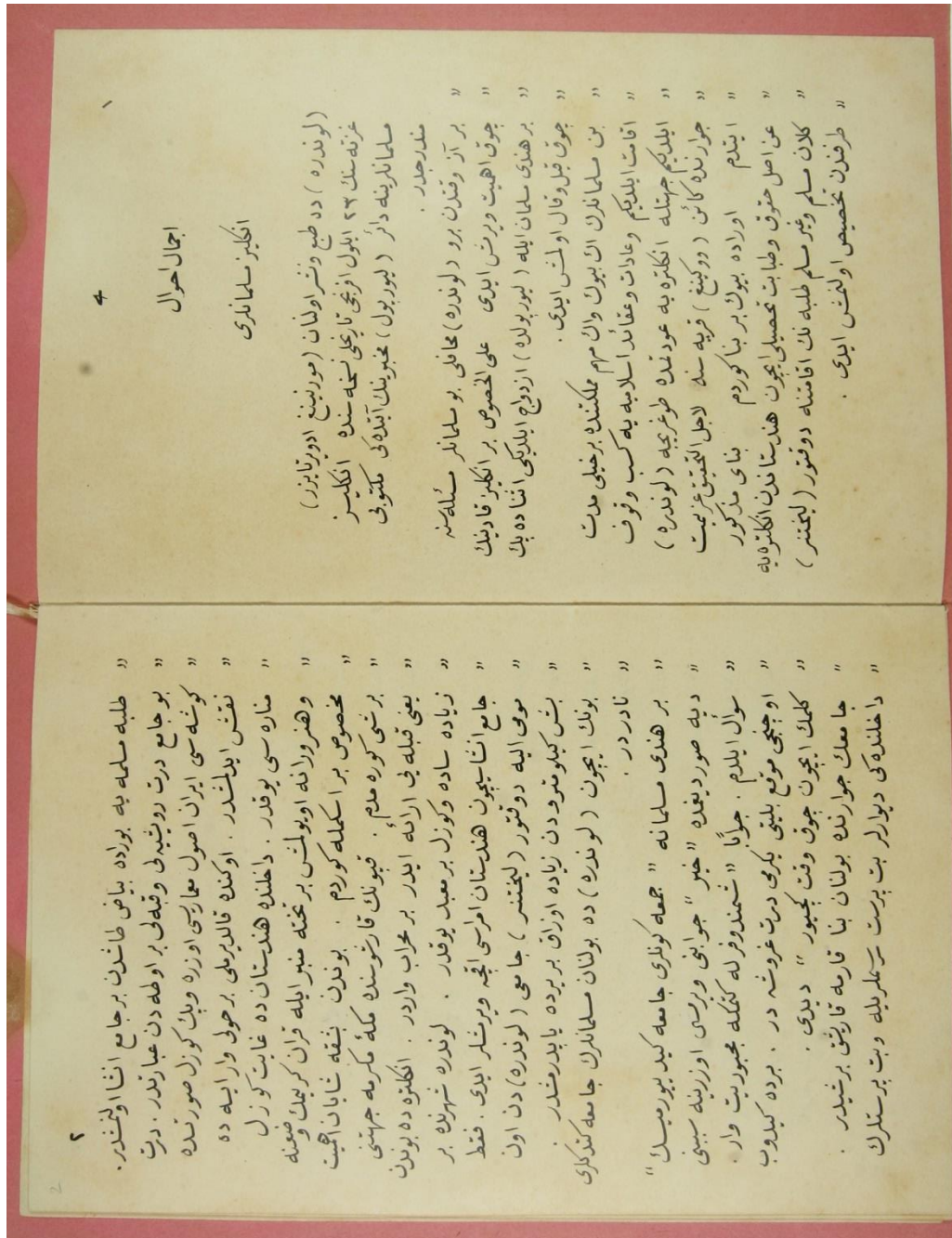
EK -1: Louis Sabuncu'nun Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn-i Hümâyûn Mütercimliği yaptığı yıllara ait üniformalı fotoğrafı.

(BOA, FTG, 562)









EK - 5: Sabuncu'nun 1899 yılında şehzâdelere tarih öğretmek maksadıyla kaleme aldığı *İzâhu't-Târih* adlı eserinin ilk sayfası. (İ.Ü.N.E.K, T., 9872)

- ۳ -

مقدمهٔ تاریخ

تاریخ لفظك اشتقاقی

س - "تاریخ" کلمه نك اصلی نه در؟

ج - "تاریخ" لفظی یونانجه (اسکی و قدیم) معناسنده بولسان

(دِرخی) کلمه سندن مأخوذ اولوب "فَعَلَ" وزنده (أَرَّخَ)

فعلنی تشکیل ایدوب فعل مذکور مصدری دخی (تاریخ)

اولدییی بدیهیدر.

تاریخك فئجه تحدیدی

س - فن تاریخ نه دن عبارتدر؟

ج - "تاریخ" دنیانك ونوع بشرك احوال سابقه سندن

بحث ایدن برفندر. یعنی "مخبر احوال عالمدر".

## **KAYNAKLAR**

### **I - ARŞİV KAYNAKLARI**

#### **A - Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

1- Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

nr. 3303/247698; 3314/248525; 3632/272394.

2- Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl-i Umûmiye (DH.SAİD)

nr. 152/52.

3-Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN-THR)

nr. 5/8.

4- Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

nr. 64/16.

5- İrada Hususi (İ.HUS)

nr. 56/61.

7-Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT)

nr. 690/24.

8-Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK)

nr. 70/105.

8-Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

nr. 36/30.

9-Yıldız Perakende Başkitabet Maruzatı (Y.PRK. BŞK)

nr. 17/93; 22/25.

10-Yıldız Perakende Elçilik Şehbenderlik ve Ateşelik (Y.PRK. EŞA)

nr.2/54.

11-Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn (Y.PRK.TKM)

nr. 4/47;23/3; 24/55; 26/11; 26/40; 26/44; 29/33; 29/39; 31/24; 34/10; 36/13, 39/52; 40/61; 41/10, 43/25, 44/24.

## **B- İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi (İ.Ü.N.E.K.)**

1-Türkçe Yazmalar (T.Y.)

nr. 6929; 9871; 9872; 9875; 9876; 9877; 9878, 9879.

## **II- KAYNAK ESER VE HATIRATLAR**

ALBERİ, Sabuncuzade Louis ( 2007 ), **Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz**, Haz. Mehmet Kuzu, Selis Kitaplar, İstanbul.

ALBERİ, Sabuncuzâde Luis ( 1997 ), **Sultan İkinci Abdülhamid'in hâl Tercümesi**, Haz. Mahir Aydın, Kitabevi, İstanbul.

BLUNT, Wilfrid Scaven ( 1921 ), **My Diaries**, Alfred A. Knopf, New York.

ÇORLU, Salih Münir ( 2013 ), Geçmiş Zamanlar Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebiri'nin Diploması Yazıları ve Hatıraları, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul.

GEORGEON, François ( 2012 ), **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOLOĞLU, Orhan ( 2011), **Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamid**, İletişim, İstanbul.

KOLOĞLU, Orhan ( 2010 ), **Abdülhamit Gerçeği**, Pozitif, İstanbul.

MAYAKON, İsmail Müştak ( 2010 ), Mâbeyn Kâtibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi Yıldız'da Neler Gördüm, Dün Bugün Yarın, İstanbul.

Tahsin Paşa ( 1999 ), Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

ÖRİKAĞASIZÂDE, Hasan Sırrı ( 2007 ), **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, Haz. Ali Âdem Yörük, Dergâh Yayınları Anadolu Kitaplığı, İstanbul.

ÖZENDES, Engin (2003), Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839 – 1923, İletişim, İstanbul.

SAİD, Ali ( 1994 ), **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yayınları, İstanbul.

S., Semih Mümtaz ( 1948 ), **Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul.

ŞAKİR, Ziya ( 1943 ), **Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler**, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul.

TÜTENGİL, Cavit Orhan ( 1985 ), 'Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği ( 1867 – 1967 ), Belge Yayınları, İstanbul.

UÇAR, Ahmet ( 2008 ), Unutulmayan Miras Güney Afrika'da Osmanlılar, Çamlıca, İstanbul.

### III- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AKARLI, Engin( 1999 ), II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı, **Osmanlılar**, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 258.

AKYILDIZ, Ali( 1999 ), II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâlî'yle (Hükümet) İlişkileri, **Osmanlılar**, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 287 - 288.

BUZPINAR, Ş. Tufan ( 2002 ), “ II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilâfetine Muhalefetin ortaya Çıkışı: 1877 - 1882 ”, **HilâfetRisâleleri**, Haz. İsmail KARA, 52.

KODAMAN, Bayram( 1999 ), “II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler”, **Osmanlılar**, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 280.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat ( 2003 ), Lâyiha, **Türkiye Diyânetİslâm Ansiklopedisi**, 27, Ankara, 116 - 117.

ÖZCAN, Azmi ( Bahar 1998), “ Yerini Bulamayan Bir Gazeteci John Louis Sabuncu ve İstanbul Yılları ( 1890 - 1899 )”, **İstanbul Araştırmaları**, V: 117 - 127.

ÖZCAN, Azmi ( 2002 ), “ İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları ( 1873 – 1909 )”, **HilâfetRisâleleri**, Haz. İsmail KARA, 75.

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., Abdülhamid’in Yıldız’daki Hususi Dâiresi ve Oradaki Yaşayış Tarzı, **Resimli Tarih Dergisi**, II, 1008.

TARRÂZÎ, Philip ( 1913 ), “ Ed - Doktor Louis Sabuncu ”, **Tarihu’s-Sahâfeti’l-Arabiyye**, II: 71 - 74.

ZOLONDEK, L. ( 1978 ), “ Sabunji in England 1876-91: His Role in Arabic Journalism ”, **Middle Eastern Studies**, 14:1: 102 - 115.

#### IV- LÜGATLER

DEVELLİOĞLU, Ferit ( 1999 ), **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara.

PAKALIN, Mehmed Zekî (2004 ), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I - III, İstanbul.

Şemseddin SAMÎ ( 1317 ), **Kamûs-ı Türkî**, I – II, İstanbul.

## ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Tarsus'ta doğdum. 2004 yılında Tarsus Cengiz Topel Lisesi'nden mezun oldum. 2008'de Erciyes Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdim. 2010 yılından beri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışmaktayım.

## İLETİŞİM BİLGİLERİ

Görev Yaptığı Kurum: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

E-Posta: kasimhizli@gmail.com

Telefon: (0212) 513 88 70-72 (9345)